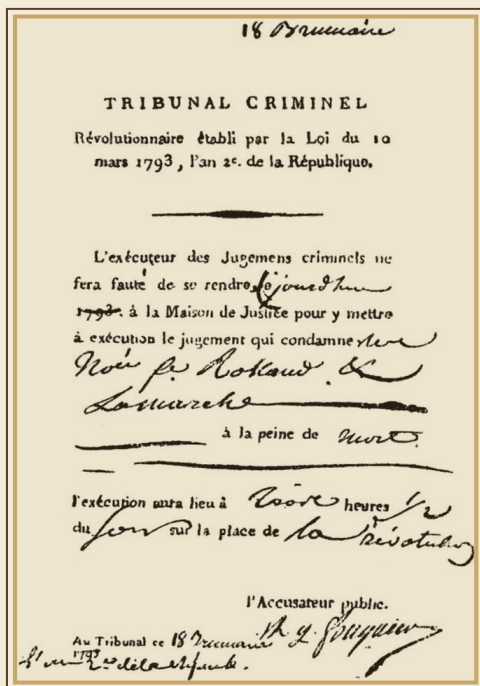

MANON ROLAND (1754–1793)

PAMĚTI PANÍ ROLANDOVÉ

Příkaz k popravě paní Rolandové, 8. listopadu 1793

DÍL III · VĚZENÍ A SMRT

Poslední myšlenky, dopisy z vězení, proces a svědectví přátel

Sainte-Pélagie a Conciergerie, červen – listopad 1793

ČESKÝ PŘEKLAD S VYSVĚTLIVKAMI · podle vydání Claua Perrouda, Paříž 1905

Paměti paní Rolandové

Díl III: Vězení a smrt

Mes dernières pensées – Notes sur mon procès – Lettres de la prison – Appendices

Poslední myšlenky, poznámky k procesu, dopisy z vězení
a svědectví o posledních dnech (červen – listopad 1793)

Marie-Jeanne (Manon) Roland, rozená Phlipon (1754–1793)

A handwritten signature in cursive script, reading "Roland née Phlipon" followed by a large, stylized flourish.

Český překlad s vysvětlivkami
podle kritického vydání Clauda Perrouda
(*Mémoires de Madame Roland*, Paříž, Plon-Nourrit, 1905)

Obálka: Příkaz veřejného žalobce Revolučního tribunálu Fouquier-Tinvilla popravčímu k výkonu rozsudku smrti nad občankou Rolandovou a nad Lamarchem, datovaný 18. brumairu

roku II (8. listopadu 1793); poprava se má konat „ve čtyři a půl hodiny odpoledne na náměstí
Revoluce“. Volné dílo.

Podpis „Roland née Phlipon“. Volné dílo.

Obsah

Poznámka k tomuto vydání	5
I. Poslední myšlenky a Poznámky k obžalobě (říjen 1793)	8
II. Proti obžalobě girondistů, výslech a obhajoba (říjen–listopad 1793).	29
III. Dopisy z vězení: Abbaye a Sainte-Pélagie (červen – červenec 1793). 52	
IV. Dopisy ze Sainte-Pélagie (červenec–září 1793)	73
V. Poslední dopisy z vězení (září – listopad 1793)	88
VI. Listiny a svědectví (1754–1793).	110
VII. Dvě svědectví přátel: zlomek Boscových pamětí a počátek Vzpomínek Sophie Grandchamp (1789–1796).	140
VIII. Vzpomínky Sophie Grandchamp – dokončení (1792–1793)	165
Tiráž.	182

Poznámka k tomuto vydání

Poslední měsíce paní Rolandové

Marie-Jeanne Roland, rozená Phlipon (1754–1793), byla zatčena v noci na 1. června 1793, když Hora a pařížská Komuna svrhly girondisty. Po třech týdnech ve vězení Abbaye ji 24. června propustili a hned na prahu domu znovu zatkli. Pak strávila čtyři měsíce v Sainte-Pélagie. Tam napsala většinu svých pamětí, které vydáváme v dílech I a II. Její manžel, bývalý ministr vnitra Roland, se skrýval v Rouenu, Buzot, muž, kterého milovala, se skrýval s dalšími uprchlými girondisty v Normandii a později v Bretani a v Gironde. Koncem října byli popraveni poslanci Gironde, s nimiž byla obžalována, a paní Rolandovou převezli do Conciergerie. Revoluční tribunál ji 8. listopadu 1793 odsoudil k smrti a ještě týž den odpoledne byla na náměstí Revoluce popravena. Roland se o dva dny později, když se dozvěděl o její smrti, zabil.

Co je tato kniha

Tento díl obsahuje texty z posledních týdnů a svědectví o jejím konci. Knihu otevírají ***Mé poslední myšlenky***, loučení s dcerou, manželem, přáteli a s Buzotem, napsané v době, kdy uvažovala o dobrovolné smrti. Následují ***Poznámky*** k obžalobě girondistů, jimiž hájí své přátele i Rolanda, ***Poznámky k mému procesu*** se zápisem výsledků v Conciergerii a ***Návrh obhajoby***, který už před tribunálem nesměla přednést.

Druhou část tvoří všech třicet tři **dopisů z vězení**, které Perroud shromáždil: vzkazy přátelům, protesty ministrům a Konventu, vášnivé dopisy Buzotovi, list Robespierrovi, který nakonec neodeslala, dopisy příteli „Janymu“ (učiteli zeměpisu Edmu Mentellovi, jak ho ztotožňuje Perroud), rozloučení s dcerou Eudorou a s věrnou služebnou. Některé dopisy z prvních dnů v Abbaye vložila autorka sama do *Historických poznámek*. Tady je uvádíme jen záhlavím s odkazem, jejich text je v dílu II.

Třetí část tvoří Perroudovy **přílohy**. Jsou to úřední listiny od křestního a oddacího listu přes zatčení, výsledky a udání po výsledcích před revolučním

tribunálem a výpovědi jejího služebnictva. K nim patří výtah z Hébertova listu *Père Duchesne*, který proti ní štal, zlomek paměti jejího přítele Bosca, jenž po její smrti zachránil rukopisy a ujal se její dcery, a ***Vzpomínky Sophie Grandchamp***. Tato její přítelkyně ji navštěvovala ve vězení a v den popravy na její přání čekala u Pont-Neuf, aby ji viděla naposledy.

Jak překlad vznikl

Předlohou je druhý svazek kritického vydání historika Clauda Perrouda (*Mémoires de Madame Roland. Nouvelle édition critique*, Paříž, Plon-Nourrit, 1905, sv. II, s. 267–498). Francouzský text jsme získali strojovým rozpoznáním (OCR) skenu z digitální knihovny Gallica Francouzské národní knihovny. Předloha je místy poznamenaná tužkovými značkami, takže místa poškozená rozpoznáním jsme četli přímo ze skenu. Český překlad vznikl s pomocí umělé inteligence. V druhém kroku byl celý text větu po větě srovnán s francouzským originálem, opraveny byly významové chyby a vysvětlivky byly ověřeny proti Perroudovým poznámkám.

Přeloženo je vše: všechny texty paní Rolandové i všechny přílohy v úplnosti, včetně hrubého výtahu z *Père Duchesne*. Rozdělení do osmi kapitol a jejich názvy pocházejí od nás, nadpisy oddílů, čísla dopisů a příloh jsou Perroudovy. Co Perroud doplnil sám (adresáty a data dopisů), je v hranatých závorkách. Odlišně sázené poznámky v hranatých závorkách jsou redakční.

Vysvětlivky, jména a obrázky

Údaje převzaté z Perroudových poznámek jsou ve vysvětlivkách uvozeny slovem „Perroud:“. Vlastní poznámky paní Rolandové jsou uvozeny slovy „Poznámka paní Rolandové:“. Ženská jména nepřechylujeme (Sophie Grandchamp, Charlotte Corday, slečny Malortie), výjimkou je sama autorka. Revoluční data uvádíme i v gregoriánském kalendáři. Na obálce je příkaz k popravě, v textu Goupilův obraz jejího posledního dne ve vězení, kresba pořízená v Conciergerii, portrét Bosca a dobová ilustrace popravy.

Paměti paní Rolandové ve Starých textech

Díl I obsahuje *Soukromé paměti* (dětství, mládí a sňatek, 1754–1780). **Díl II** obsahuje *Politické paměti* (zatčení, Rolandova ministerstva, portréty současníků). **Díl III** (tato kniha) zachycuje vězení a smrt. Všechny tři díly vyjdou i v souborném vydání.

I. Poslední myšlenky a Poznámky k obžalobě (říjen 1793)

[Tyto stránky napsala paní Rolandová ve vězení Sainte-Pélagie počátkem října 1793, když se dozvěděla, že Konvent postavil girondistické poslance pod obžalobu. Rozhodla se tehdy zemřít hladem a sepsala je jako svou závěť.¹]

1. Perroud: Dne 3. října zahrnul Konvent na základě Amarovy zprávy do obecného obžalovacího dekretu 41 girondistických poslanců, mezi nimi Brissota, Vergniauda, Gensonného, Guadeta, Condorceta, Faucheta, Lasourcea a Isnarda, a ještě během zasedání dal zatknout 74 signatářů protestů proti útoku na shromáždění z 2. června. Paní Rolandová se to musela dozvědět hned nazítří z novin. Rozhodla se tehdy nepřežít své přátele a nechat se umřít hladem. Tyto stránky proto napsala jako závěť, ve dvou vyhotoveních: jedno bylo určeno manželům Creuzé-Latouchovým, kteří se ujali její dcery, druhé Mentellovi, jemuž je 8. října poslala.

Mé poslední myšlenky

Jules-Adolphe Goupil (1839–1883), *Poslední den paní Rolandové* (1880). Volné dílo.

*To be, or not to be: it is the question.*²

Pro mne bude brzy rozřešena.

Je život statek, který nám patří? Věřím, že ano; ale ten statek je nám dán za jistých podmínek a jedině v nich se můžeme mýlit.

Jsme zrozeni k tomu, abychom hledali štěstí a přispívali ke štěstí druhých; společenský stav toto určení rozšiřuje, stejně jako rozšiřuje všechny naše schopnosti, aniž by vytvářel cokoli nového.

2. Slavný verš z Hamletova monologu (Shakespeare, *Hamlet*, III, 1): „Být, či nebýt – to je, oč tu běží.“ Perroud: Paní Rolandová měla správně napsat *that is the question*.

Dokud se před námi otevírá dráha, na níž můžeme konat dobro a dávat velký příklad, sluší se z ní nesejít; odvaha spočívá v tom, projít ji navzdory neštěstí. Jestliže jí však zlovůle vytyčí konec, je dovoleno jej předejít, zvláště když síla snést její poslední úder nemá nikomu přinést nic dobrého. Když mě zatkli, lichotila jsem si, že posloužím slávě svého muže a přispěji k osvětlení veřejnosti, kdyby mi byl vystrojen jakýkoli proces. Ten proces však bylo třeba zahájit tehdy, a naši pronásledovatelé byli příliš obratní, než aby si tak špatně zvolili čas. Byli opatrní, dokud se mohli obávat nějakého nezdaru ze strany právě těch, kdo unikli jejich násilí a probouzeli v lidech horlivost je hájit. Dnes, kdy teror rozprostírá své železné žezlo nad zdeptaným světem, slaví drzý zločin triumf; oslepuje, drtí, a ohromený dav se klaní jeho moci. Nesmírné město, živěné krví a lží, zuřivě tleská ohavným proskripcím, o nichž se domnívá, že upevňují jeho spásu.

Ještě před dvěma měsíci jsem toužila po cti vystoupit na popraviště: tehdy se ještě dalo mluvit a síla velké odvahy by byla posloužila pravdě; nyní je všechno ztraceno. Toto pokolení, *zdivočelé* hanebnými kazateli jatek, pokládá přátele lidskosti za spiklence; za své obránce naopak považuje ty lidi z bláta, kteří své nízké vášně a svou zbabělost halí maskou zuřivců. Žít uprostřed něho znamená buď se ponižujícím způsobem podrobit jeho hroznému řádu, nebo mu dát příležitost k novým ukrutnostem.

Vím, že vláda zlých nemůže trvat dlouho; obvykle svou moc přežijí a téměř vždy je stihne trest, který si zasloužili.

Neznámá a zapomenutá bych se mohla v ústraní a v tichu odvracet od hrůz, jež rvou nitro mé vlasti, a v konání soukromých ctností vyčkat konce jejích strastí. Jako vězeňkyně a vyhlédnutá oběť bych však svůj život prodlužovala jen tím, že bych tyranii poskytla další příležitost ukázat svou moc. Oklamejme ji aspoň, když ji nemůžeme svrhnout.

Odpusť mi, ctihodný muži,³ že nakládám se životem, který jsem ti zasvětila; tvá neštěstí by mě k němu byla připoutala, kdyby mi bylo dovoleno je zmírnit; tato možnost mi je však navždy odňata a ty ztrácíš jen stín, zbyteč-

3. Jean-Marie Roland de La Platière (1734–1793), její manžel, bývalý ministr vnitra. Po 31. květnu 1793 unikl zatčení a skrýval se u přátel v Rouenu; když se dozvěděl o popravě své ženy, sám si 10. listopadu 1793 vzal život.

ný předmět trýznivých obav. Odpusť mi, drahé dítě, mladá a něžná dcero,⁴ jejíž sladký obraz proniká mé mateřské srdce a ořásá mými předsevzetími. Ach! jistě bych ti nikdy nevzala tvou průvodkyni, kdyby ti ji byli mohli ponechat: ti ukrutníci! mají snad slitování s nevinností? — Ať si dělají, co chtějí, můj příklad ti zůstane; a cítím, mohu si říci i na samém prahu hrobu, že je to bohaté dědictví.

A ty, kterého se neodvažuji jmenovat!⁵ — Ty, jehož jednoho dne lépe poznají, až budou litovat našeho společného neštěstí; ty, jemuž ani ta nejstrašnější z vášní nezabránila cítit meze ctnosti, rmoutil by ses, kdybys viděl, že tě předcházím tam, kde se budeme moci milovat bez viny, kde nám nic nezabrání být spojeni? — Tam mlčí zhoubné předsudky, svévolné zákazy, nenávistné vášně a všechny druhy tyranie. Půjdu tě tam očekávat a odpočinout si; ty zůstaň ještě zde dole, je-li tu ještě nějaké útočiště otevřené poctivosti; zůstaň, abys žaloval na bezpráví, které tě postavilo mimo zákon. Jestliže však neústupné neštěstí upne k tvým krokům nějakého nepřítele, nedopusť, aby se na tebe zvedla žoldněřská ruka; zemři svobodný, tak jako jsi dovedl žít,⁶ a ať ta šlechetná odvaha, jež je mým ospravedlněním, je dovrší tvým posledním činem.

Vy všichni, které mi nebe ve své dobrotě dalo za přátele, obraťte své pohledy a svou péči k mé sirotě; mladá rostlina vyrvaná z rodné půdy, jež ji živila, by snad chřadla, pošpiněná nebo krutě pošlapaná kolemjdoucím; vy jste jí poskytli útěšné a dobrodějné přístřeší — kéž v něm rozkveté a potěší vás svou krásou a vůní! Nenaříkejte nad rozhodnutím, které kladu konec svým zkouškám; umím snášet neštěstí, znali jste mě a neuvěříte, že mi tento krok nadiktovala slabost nebo strach. Kdyby mi někdo mohl zaručit, že před tri-

4. Eudora Rolandová (1781–1858), jediná dcera Rolandových. Po matčině zatčení se jí ujali přátelé rodiny, manželé Creuzé-Latouchovi; později se provdala za syna Rolandova spolupracovníka Champagneuxa.

5. Mínen je François-Nicolas-Léonard Buzot, poslanec za departement Eure v Ústavodárném shromáždění i v Konventu, velká láska paní Rolandové. Po 2. červnu 1793 uprchl do Normandie, kde se pokusil zvednout departementy proti Pařížské Komuně a Hoře, a byl postaven mimo zákon. Perroud: Celý tento odstavec, týkající se Buzota, vypustil Bosc roku 1795 a po něm i další vydavatelé; poprvé byl otištěn teprve roku 1864 ve vydáních Daubanově a Faugèrově.

6. Perroud: Je známo, že Buzot a Pétion, aby nebyli zatčeni ve svém úkrytu v Saint-Émilionu, jej v červnu 1794 v noci opustili a šli se zabít v polích, kde byla jejich těla o několik dní později nalezena. — Jérôme Pétion de Villeneuve byl starostou Paříže (1791–1792) a prvním předsedou Konventu.

bunálem, před nějž vodí tolik spravedlivých, budu mít svobodu ukázat na tyrany, chtěla bych tam předstoupit ještě v tuto hodinu; ale zkušenost nás už příliš poučila, že tato prázdná forma soudu je jen urážlivé divadlo, z něhož obětem pečlivě odnímají možnost promluvit.⁷ Mám tedy čekat, až se mým katům zlíbí určit chvíli popravy a zvětšit svůj triumf drzým pokřikem, jemuž bych byla vystavena? Jistě! mohla bych jim vzdorovat, kdyby má pevnost měla poučit ten slabomyslný lid; ten však už není s to cítit nic jiného než kanibalskou radost z pohledu na krev, kterou může prolévat bez nebezpečí pro sebe.

Přišla ta předpověděná doba, kdy se mu, když žádá chléb, dávají mrtvolý;⁸ ale jeho zvrhlá povaha se kochá tou podívanou a ukojený pud krutosti mu činí snesitelným nedostatek, dokud se nestane úplným.

Snad, řekne se, by tito vládci dne, kteří obětují všechny, jichž se bojí, svou zuřivost nerozšířili až na vás! — Ach! což nevidíte, že si tu možnost ponechávají tím, že mě pečlivě zahrnuli⁹ do nesmyslné obžaloby proti republikánům, které nenávidí?

Mám tedy dýchat z jejich milosti, dokud se jim nezachce vyvést na scénu i mne a rozhodnout konečně o zničení obávaného svědka jejich zločinnosti? — Ano, obávaného, neboť mé oči je dávno prohlédly, má duše je ze sebe vyvrhuje a má odvaha jim vzdorovala; oni to vědí, a proto mě musí zničit.

Ale naděje na novou revoluci, blížící se cizinci! — Co mi to záleží pro mou záchranu? Nebudu za ni o nic raději vděčit Rakušanům, než přijmout smrt od Francouzů, kteří dnes vládnou; jedni i druhí jsou nepřáteli mé země a nechci od nikoho z nich nic než jejich čestnou nenávisť.

7. Poznámka paní Rolandové: „Podívejte se na odsouzeného Gorsase: půjde na smrt, je v jejich rukou... zakazují mu mluvit, a to je osud jednoho z odvážných apoštolů svobody.“ Perroud: Gorsas, proti němuž byl 2. června vydán zatykač, dokázal uprchnout a šel zvednout Calvados; 9. června byl v Caen. Patří k těm, které dekret z 28. července postavil mimo zákon. Když bylo třeba opustit Caen, kam vstupovala vojska Konventu, uchýlil se do Bretaně. Na začátku října se neprozřetelně vrátil do Paříže za svou milenkou Brigitte Mathey, knihkupkyní v Palais-Royal; byl poznán, 6. října zatčen a 7. října popraven poté, co revoluční tribunál pouze zjistil jeho totožnost.

8. Perroud: Narážka na místo z Vergniaudova projevu z 31. prosince 1792.

9. Jean-Pierre-André Amar, člen Výboru všeobecné bezpečnosti, přednesl 3. října 1793 v Konventu zprávu, na jejímž základě byli girondisté obžalováni. Perroud: Amar ve své zprávě řekl: „Roland u sebe zřídil dílny podvodů a pomluv pod směšným názvem kanceláře pro formování veřejného ducha. Řídila je jeho žena: sama psala s úžasnou plodností.“

Ach! kdyby byli měli mou odvalu ty malomyslné bytosti,¹⁰ ti lidé, kteří si to jméno nezaslouží, jejichž slabost se zahalovala závojem opatrnosti a zahubila vážené Dvaadvacet, byli by odčinili své první chyby v jednání; byli by 2. června slavnostním odporem vyvolali zatčení, které nyní museli podstoupit. Jejich odpor by byl tehdy osvětil váhavé či ustrašené departementy a zachránil by republiku; a kdyby byli měli zahynout, bylo by to se stejnou slávou pro ně jako s užtkem pro vlast.

Hráli se zločinem o čas, zbabělci! Museli padnout i oni, ale hynou potupně, nikým nelitováni, bez jiné vyhlídky u potomstva než jeho dokonale opovržení. A konečně, proč v této poslední chvíli, místo aby poslechli své tyrany, sestoupili k jejich soudnímu zábradlí a opustili shromáždění jako bázlivé stádo, jež řezník právě označil, nevzali spravedlnost do vlastních rukou a nevrhli se na ty netvory, aby je zničili, místo aby od nich přijímali svůj ortel?

Svoboda! — Ta je pro hrdé duše, které pohrdají smrtí a umějí ji v pravou chvíli rozdat. Není stvořena pro tento zkažený národ, který vstává z lože zhýralosti nebo z bláta bídy jen proto, aby zpustl v bezuzdnosti a řval, váleje se v krvi, jež stéká z popravišť! Není stvořena pro ty slabé jedince, kteří ještě myslí na zachování svých dní, když vlast pláče, když ji pustoší občanské války a když se všude šíří zkáza spolu se strachem.

Božstvo, Nejvyšší bytosti, duše světa, počátku všeho velkého, dobrého a šťastného, co cítím, ty, v jehož existenci věřím, protože musím přece pocházet z něčeho lepšího, než co vidím kolem sebe, jdu se spojit s tvou podstatou!

Dovolávám se horlivosti těch, jimž jsem byla drahá, pro tuto věrnou služebnou,¹¹ jejíž vzácná věrnost je nejdojemnějším vzorem svého druhu! Výtečné děvče! kolik slz ji za třináct let stála její oddanost ke mně! Kolik tajných zármutků, sdílených v mlčení, o nichž jsem jen z její dojemné péče poznávala, že je postřehla! Jaká činorodost v mých nemocech! Jaká šle-

10. Perroud: Sedmdesát čtyři signatáři protestů z 6. a 19. června proti útoku z 2. června. — Tehdy si ozbrojené pařížské sekce vynutily na Konventu zatčení girondistických předáků; jejich jádro tvořilo „Dvaadvacet“ poslanců, jejichž vyloučení žádala Komuna už v dubnu 1793.

11. Marie-Marguerite Fleury, služebná Rolandových, která své paní zůstala věrná i ve vězení. Perroud: Věrná Fleury skutečně zůstala oddanou družkou Eudory Rolandové.

chetná obětavost v mých neštěstích! — Kdyby přeludy o stěhování duší měly nějakou skutečnost, kdyby naše přání mohla řídit jejich proměny, chtěla bych se vrátit v jiné podobě, abych teď zase já ošetřovala a těšila stáří této citlivé a hodné bytosti! Ó moji přátelé! splat'te za mě můj dluh vůči ní; to je nejsladší daň, kterou můžete složit mé památce.

Pokud jde o můj majetek, nacházím ve svém rozhodnutí¹² tu výhodu, že jej zajistím tomu, komu náleží; přechází na mou dceru, která, i kdyby se zmocnili jmění jejího otce, by měla právo požadovat všechno, co je mým vlastnictvím a co se nachází pod pečeti; kromě toho by mohla vymáhat dvanáct tisíc liber, které jsem přinesla věnem, jak dosvědčuje svatební smlouva sepsaná u Duranda, notáře v Paříži na náměstí Dauphine, v únoru 1780. Dále pozemek, malý lesík a louku, které jsem koupila – podle možnosti, kterou mi dávalo psané právo, podle něhož jsem byla provdána – z prostředků pocházejících z různých položek mého vlastního jmění, z dědictví a splátek doložených, jak je uvedeno ve smlouvě sepsané roku 1791 u Dufresnoye, notáře v ulici Vivienne, a listinou, která je ve dvou vyhotoveních v mém bytě v Thézée¹³ a ve Villefranche; to vše v úhrnu třinácti až čtrnácti tisíc liber.

Mám kromě toho asi tisíc tolarů v asignátech, které budou označeny; přeji si, aby se z této částky koupila mé dceři harfa, na kterou hraje a kterou mám pronajatou od Kolikera, výrobce hudebních nástrojů v ulici Fossés-Saint-Germain-des-Prés; je to poctivý člověk, s nímž se dá jednat a který snad trochu sleví ze sta tolarů, jež mi uvedl jako cenu. V každém případě chci raději, aby se peníze použily takto, než aby byly uschovány v hoto-vosti. Ctnosti jsou prvním pokladem, ale nadání patří k tomu, jak je dobře užívat. Nikdo netuší, jakou úlevu poskytuje hudba v samotě a v neštěstí a před kolika svody může uchránit v blahobytu. Ať učitelka harfy dochází ještě několik měsíců; potom, nebude-li možné pokračovat, bude malá, po-

12. Perroud: Tj. v jejím rozhodnutí předejít dobrovolnou smrtí soudnímu odsouzení. Zákon z 10. března 1793 totiž stanovil konfiskaci majetku jen pro odsouzené k smrti. Teprve 17. listopadu navrhl Maribon-Montaut, mimo jiné s odkazem na to, že Roland tím, že si vzal život, připravil republiku o svůj majetek, aby se konfiskace vztahovala na majetek „všech osob postavených pod obžalobu“. Návrh byl přijat a postoupen zákonodárnému výboru; Perroud nenašel, že by z něj vzešel dekret, Fouquier-Tinville se ho však dovolával při sebevraždě Clavièrově 8. prosince 1793.

13. Perroud: Theizé, farnost nedaleko Villefranche-en-Beaujolais, kde ležel Le Clos, venkovský statek Rolandových.

kud bude dobře využívat čas, umět dost, aby se tím bavila. Pod pečeti je výtečný klavír, koupený z mých úspor, a proto je stvrzenka na mé jméno, jak se ukáže v papírech; nesmí se opomenout jej požadovat. Pokud jde o kreslení, to musí být hlavním předmětem, k němuž je třeba obracet píli, studium a péči.¹⁴ Našla jsem způsob, jak dát napsat jejímu strýci a kmotrovi,¹⁵ a doufám, že učiní opatření, bude-li na svobodě, aby mému dítěti zajistil, co mu náleží. V takovém případě by má dcera, nebudouc bez prostředků, měla zajistit živobytí své věrné služebné; prosím ty, kdo ji povedou, aby na to dohlédli a rozhodli o tom. Moji ctihodní příbuzní Besnardovi¹⁶ z ulice a ostrova Saint-Louis svěřili mému muži peníze, z nichž jsme jim vypláceli rentu; je možné, že neznají formality, které je třeba splnit, aby svou pohledávku doložili; bylo by třeba tyto ctihodné starce o tom poučit. Bylo by také třeba, aby občas vídali svou prapraneteř, která jim nahrazuje dítě a na níž budou nyní spočívat všechny jejich naděje.

Nikdy jsem neměla šperky, ale mám dva prsteny velmi skromné hodnoty, které mám po otci; odkazují je na památku – ten se smaragdem adoptivnímu otci své dcery¹⁷ a ten druhý svému příteli Boscovi.¹⁸

Nemám co dodat k tomu, co jsem nedávno vyjádřila šlechetné ženě, která je ochotna mě u mého dítěte zastoupit; služba, kterou mi ona a její manžel prokazují, ve mně vzbuzuje cit, který sahá až za hrob a pro který na tomto světě není slov.

14. Perroud cituje Faugèra: „Toto doporučení bylo přesně splněno; paní Champagneux [tj. Eudora] kreslila výborně a v posledních letech jejího života bylo kreslení opět jedním z rozptýlení, mezi něž dělila svůj čas vedle náboženských povinností, dobročinností a četby.“

15. Perroud: Kanovník Dominique Roland, bratr jejího muže, sídlící ve Villefranche. Několik dní nato, ve druhé polovině října, byl zatčen a 22. prosince 1793 odsouzen k smrti revoluční komisí v Lyonu.

16. Perroud: Prastrýc a prarata paní Rolandové, o nichž se často mluví v jejich dopisech sestřám Cannetovým a v *Soukromých pamětech*.

17. Perroud: Creuzé-Latouche. – Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, poslanec Konventu, přítel Rolandových; spolu se svou ženou se po matčině zatčení ujal Eudory. „Šlechetnou ženou“ v následujícím odstavci je míněna jeho manželka.

18. Louis-Augustin-Guillaume Bosc d'Antic, přírodovědec, nejvěrnější přítel Rolandových; za Rolandova ministerstva byl správcem pošt. Paní Rolandová mu ve vězení svěřila rukopisy svých pamětí a roku 1795 je poprvé vydal.

Ať můj poslední dopis dceři upoutá její pozornost k tomu, co se zdá být jejím hlavním úkolem, a ať ji vzpomínka na matku navždy připoutá k ctnostem, které utěšují ve všem.

Sbohem, mé dítě, můj manželi, má věrná služebná, moji přátelé; sbohem, slunce, jehož zářivé paprsky vnášely jas do mé duše, tak jako jej přivolávaly na nebesa; sbohem, osamělé kraje, jejichž pohled mě tak často dojímal; a vy, venkované z Thézée, kteří jste žehnali mé přítomnosti, jimž jsem stírala pot, mírnila bídu a ošetřovala nemoci; sbohem, klidné pracovny, kde jsem živila svého ducha pravdou, poutala svou obrazotvorností studiím a v tichu rozjímání se učila vládnout svým smyslům a pohrdat marností.

Sbohem... Ne, jen od tebe jediného se neodlučuji; opustit zemi znamená přiblížit se k sobě.¹⁹

Poznámky k obžalobě girondistů

[Paní Rolandová je napsala v Sainte-Pélagie koncem října 1793, během procesu s girondisty, jako odpověď na Amarovu zprávu, která v něm posloužila za obžalobu.²⁰]

Jestliže existovalo spiknutí proti jednotě a nedělitelnosti republiky, proti svobodě a bezpečnosti francouzského lidu, je zřejmé, že je mohli zosnovat jen přívrženci despotismu, ctižádostivci, kteří si chtěli osobovat moc nebo nabýt bohatství, nepřátelé lidstva.

19. Perroud: Bosc tyto dva řádky vypustil a poprvé je otiskl teprve vydavatelé roku 1864. Jakýsi čtenář si dovolil do rukopisu za slovo „Sbohem“ připsat „Buzote“. – Oslovení tedy patří Buzotovi.

20. Perroud: Proces s girondisty začal 24. října; na prvním líčení dal Fouquier-Tinville soudním písařem přečíst jako obžalobu (jinou listinu předložit neměl) samotnou zprávu, kterou Amar přednesl Konventu 3. října. Paní Rolandová, předvolaná jako svědkyně, byla 24. října přivedena do Justičního paláce, byla přítomna zahájení, vyslechla přečtení obžaloby a pak ji odvedli do kanceláře soudu, aby tam čekala, až na ni přijde řada. Líčení skončilo, aniž ji zavolali, byla odvezena zpět do Sainte-Pélagie, a protože byl proces, jak známo, uspíšen, už ji znovu nepředvolali. Tyto *Poznámky* tedy psala mezi 24. a 30. říjnem (dnem odsouzení Jednadvaceti); sama je datuje 28. října, Perroud se však domnívá, že správně mělo být 27. Napsala je tedy za tři dny a měla přítom jistě před sebou noviny z 25., 26. a 27. října, které Amarovu zprávu otiskly. Poslala je Mentellovi s dopisem, který končí slovy: „Teď, Jany, projděme si trochu tuto obžalobu, která povede na smrt nové Sidneje, za nimiž budu mít tu čest se ocitnout.“

Za takové se označují Brissot, Gensonné, Vergniaud, Guadet, Pétion, Gorsas, Buzot atd. Tito muži tedy museli při nejedné příležitosti projevit svou nenávist ke svobodě, svou lačnost po zisku, svou horlivost v honbě za úřady; zkrátka neřesti a zkaženost, jež jsou takovým bytostem vlastní. I kdybychom předpokládali, že si nasadili pokryteckou masku, není možné, aby jejich cíl zůstal skryt; jejich jednání je musí prozradit a jejich zájem se v něm musí jasně ukázat. Prozkoumejme, čím byli, podívejme se, jak jednali, a budeme moci posoudit, co se jim přičítá; potom bude na místě pustit se do hledání samotného *spiknutí*, které by se mohlo docela dobře podobat historce o *zlatém zubu*,²¹ nebo se zúžit na známé snahy aristokratů a royalistů, projevující se od samého zrodu revoluce, jejichž příčina souvisí s podniky cizích mocností.

Kdo byli obžalováni

Vezměme několik z těchto mužů v jejich soukromém životě před rokem 89, kdy vstoupili na scénu, jež se tehdy otevřela, a sledujme první kroky, které na ní učinili. Byli to většinou advokáti: jedni vynikali v soudní síni, jiní se proslavili v republice písemnictvím; několik z nich, vážených jen pro bezúhonnost, kterou projevovali při výkonu svého povolání, vyneslo uznání, jež si taková bezúhonnost získává, na místo poslanců generálních stavů; někteří se konečně věnovali namáhavému, ale čestnému povolání novináře a odvážně bojovali proti despotismu, na nějž se tehdy útočilo.

Pétion, prostý v mravech, skromný ve svých potřebách, ženatý s rozumnou ženou, žil v Chartres, vážený svými spoluobčany, kteří ho znali od narození; už byl znám tou filozofií, jež záhy vyznačuje zdravou duši, a lidé měli za to, že ho postaví na pravé místo, když ho vyšlou do generálních stavů.

Buzot, jenž v Évreux vynikal přísnou poctivostí a předčasnou rozvahou, vzbuzoval důvěru a zasluhoval si vážnost ve věku, kdy tolik jiných nezná nic než zábavu. Chvilu, které nevěnoval advokacii, vyplňovala záliba ve studiu a samotářské zvyky přemýšlivého ducha, a mravy stejně mírné jako

21. Známá anekdota, kterou zpopularizoval Fontenelle v *Dějínách orákul* (1687): roku 1593 se rozšířila zpráva, že slezskému chlapci narostl zlatý zub; učenci o tom psali pojednání a vysvětlovali ten zázrak, dokud se neukázalo, že zub byl jen obratně potažen zlatým plíškem. Rčení označuje učené dohady o věci, která vůbec neexistuje.

čisté ho činily drahým jeho přátelům. Vřelost citu, snadnost výřečnosti a přísnost zásad způsobily, že byl uznán za hodna přednést ve stavech stížnosti a požadavky svého kraje.

Gorsas, otec početné rodiny, zakládá hned v prvních dnech revoluce periodický list,²² v němž bojuje proti dvoru, tehdy ještě mocnému, věnuje se obraně práv lidu, snaží se je upevnit a nikdy neopomene se jich dovolávat.

Brissot,²³ spisovatel od mládí, hlásal svobodu za despotismu, lidskost pod tyranii, přivoloval revoluci svými přáními a připravoval její hnutí protesty proti tehdejšímu zlořádům. Za trest za svou upřímnost okusil vězení, a protože se víc zabýval mravními či politickými pravdami než péčí o vlastní jmění, pustil se do několika nešťastných podniků, z nichž vyšel stejně chudý nebo ještě chudší, než do nich vstoupil. Revoluce byla signálem jeho veřejného života; vrhl se na tuto dráhu uprostřed bouří, rozebíral zásady, nešetřil osoby, které mu připadalo, že je porušují, a neúnavně pracoval pro věc veřejnou.

Zastavím se na chvíli u těchto čtyř osobností: první dva zasedali v Ústavodárném shromáždění, Brissot byl zvolen do Zákonodárného shromáždění, všichni se stali členy Konventu. Je jediná okolnost, kdy by si odporovali? Osobovali si nějakou moc? Měli z něčeho zisk? Usilovali o nejvyšší moc pro sebe nebo pro své přátele?

Pétion a Buzot sloužili v Ústavodárném shromáždění svobodě s horlivostí a vytrvalostí, které jim vynesly nenávisť aristokracie a přízeň lidu; ta přízeň je však vrtkavá, nenávisť nikdy nevyhasne a brzy zesílí přispěním všech závistivců, jejichž výpady bezprostředně následují každý úspěch. Buzot, zvolený v Évreux k trestnímu soudu, dal povinností v rodném kraji přednost před tímž úřadem v Paříži, jehož pobyt by svedl ctižádostivce; zachoval si svůj charakter před očima svých spoluobčanů i nepřátel, které si mezi nimi svým občanským smýšlením udělal; zasloužil si, aby byl znovu

22. Perroud: *Le Courier de Versailles à Paris et de Paris à Versailles*, založený 5. července 1789, který pod různými obdobnými názvy (*Le Courier de Paris dans les provinces*, *Le Courier des 83 départements* aj.) vycházel až do 31. května 1793. – Antoine-Joseph Gorsas, novinář a poslanec Konventu, byl popraven 7. října 1793 jako první z girondistických poslanců.

23. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), publicista a vůdčí postava girondistů, jimž se podle něho také říkalo „brissotinové“; roku 1784 byl na několik měsíců uvězněn v Bastille, od roku 1789 vydával list *Le Patriote français*. Byl popraven 31. října 1793 spolu s dalšími girondisty.

zvolen poslancem, tentokrát do Konventu, když předtím založil ve svém městě lidovou společnost, nezbytnou hráz proti úsilí despotismu spoutaného, ale nezdolaného. Nelze říci, že by měl na mysli toto znovuzvolení nebo nějaké jiné uplatnění po odchodu z Ústavodárného shromáždění, a totéž platí o Pétionovi, neboť právě tito dva muži prosadili dekret, jenž poslancům tohoto shromáždění po čtyři roky zakazoval zastávat jakýkoli úřad a být znovu zvoleni.²⁴

Žádali dokonce lhůtu šesti let, a při revizi byl tento dekret navzdory jejich úsilí o jeho zachování zrušen. Hle tedy Buzot²⁵ se vrací do Konventu stejně čistý, jako vyšel z Ústavodárného shromáždění; nechme ho tam; později uvidíme, jak se v něm choval a zda muž, který vzdoroval všemu křiku a všem urážkám, aby hájil své názory, i kdybychom připustili, že se v některých z nich mýlil, mohl být pokrytec, ctižádostivec a spiklenec.

Pétion byl vyneset do úřadu pařížského starosty přízní lidu; udržel si jej až do doby po 10. srpnu, spolu s nenávistí dvora, která se projevovala při všech příležitostech až do té poslední. Teprve nedávno si kdosi vymyslel, že byl v Tuilerijském paláci, aby jej bránil, ačkoli se vědělo, že tam byl vystaven nebezpečí; teprve nedávno se vymyslela pomluva, že dal *Mandatovi*²⁶ rozkaz střít do lidu. Ptám se, k čemu by byl Pétion, nenáviděný dvorem a milovaný lidem, zradil lid a posloužil dvoru, zrovna když byl dvůr blízko pádu? Měl snad on, který bojoval s dvorem v době jeho moci a získal si popularitu, nějaký důvod o ni přijít, když měl lid navrch? Ponechávám stranou filozofa a horlivého občana, беру jen člověka, a je vidět, že i z hlediska ctižádosti a zájmu by jednání přisuzované Pétionovi nemělo zdravý rozum; a nebyl-li příliš poctivý na to, aby tak jednal, nebyl přinejmenším tak hloupý. Svým úřadem nemohl stát v čele povstání; bylo nutné, aby byl držen doma pod stráží a aby mu svázali ruce, aby proti němu nemohl zasáhnout. Lehkomyslníci z Komuny na to zapomínali, a

24. Perroud: Zasedání 16. a 17. května 1791. Paní Rolandová tu zapomíná, že první návrh podal Robespierre a Pétion s Buzotem ho jen podpořili.

25. Perroud: Dne 13. srpna byly neslučitelnosti stanovené dekretem ze 17. května zmírněny; Buzot aspoň dosáhl toho, že před jakýmkoli znovuzvolením musela uplynout dvouletá lhůta.

26. Antoine-Jean Galiot de Mandat, velitel pařížské národní gardy, který v noci na 10. srpna 1792 organizoval obranu Tuilerijského paláce; ráno byl povolán na radnici před povstaleckou Komunu a cestou zavražděn.

vzpomínám si, že Lanthenas²⁷ šel dvakrát ze starostenského úřadu na radnici říct, ať tedy postaví k jeho sídlu silnou ozbrojenou stráž.

Zpravodaj neřekl ani slovo o zářijových masakrech;²⁸ vyhnul se úskalí přijmout jakoukoli verzi, neboť montagnardi hájili verze protichůdné. Když Roland tyto masakry odsuzoval, jakobíni říkali, že byly dílem lidu a jeho pomsty, a pokládali za zločin jim netleskat; a když pravice, Pétion a ostatní, prosadili dekret, aby byli jejich původci stíháni, nazvali Pétiona a pravici nepřáteli lidu a svobody. Ale od té doby, co tento dekret²⁹ upadl v zapomnění, co jakobíni triumfují a Dvaadvacet je proskribováno, sami jakobíni, s Hébertem v čele, drze tvrdí, že tyto masakry byly hanebným dílem Pétionovým!

Guadet, Vergniaud, Gensonné,³⁰ vážení pro své nadání, známí v Bordeaux svou láskou k revoluci, přišli do Zákonodárného shromáždění; byli v něm prvními v nadání, a tento druh aristokracie jim nadělal víc nepřátel, nebo nepřátel nebezpečnějších, než kolik by jim jich byl způsobil nedostatek občanských ctností. Zasedali v předsednickém křesle 10. srpna, kdy by se slabí třásli zastupovat shromáždění v tak kritické chvíli, a člověk musí být velmi proľhaný, aby se pokoušel jim vyčítat umírněnost a míru, kterou v tomto pozoruhodném období zachovali ve svém jednání. Brissot se s nimi ovšem přirozeně sblížil, protože s nimi měl víc společného než s kýmkoli jiným, tak jako se v době Ústavodárného shromáždění, jehož členem nebyl, sblížil na základě shodných zásad s jejich zastánci; jako krajan a přítel

27. François-Xavier Lanthenas, lékař a dlouholetý důvěrník Rolandových, poslanec Konventu. Perroud upozorňuje na roli Lanthenase, „famula“ Rolandových, a odkazuje na místo paměti, kde paní Rolandová vzpomíná, že 10. srpna šla za paní Pétion na starostenský úřad, aby s ní sdílela nebezpečí.

28. Ve dnech 2.–6. září 1792 vtrhli ozbrojenci do pařížských věznic a po narychlo improvizovaných „soudech“ povraždili přes tisíc vězňů, z nichž většinu tvořili obyčejní trestanci. Roland je v Konventu ostře odsoudil, což mu vyneslo trvalou nenávist Hory a Komuny.

29. Perroud: Dekret z 20. ledna 1793, vydaný na Gensonného návrh, avšak pozastavený pozdějšími dekrety z 8. února, 16. června a 19. července.

30. Marguerite-Élie Guadet, Pierre-Victorien Vergniaud a Armand Gensonné, advokáti z Bordeaux a poslanci departementu Gironde v Zákonodárném shromáždění i v Konventu; podle jejich departementu dostala celá skupina jméno girondisté. Vergniaud, nejslavnější řečník shromáždění, a Gensonné byli popraveni 31. října 1793, Guadet byl dopaden v Saint-Émilionu a popraven v Bordeaux v červnu 1794.

Pétionův se stýkal s těmi z jeho kolegů, kteří hájili tutéž věc, pro jejíž vítězství psal svůj list.

Brissot, Martovo pole a válka

SDílel omyl mnoha lidí o Lafayetteovi;³¹ či spíše se zdá, že Lafayette, zprvu stržený zásadami, které jeho rozum přijal, neměl dost pevnosti charakteru, aby je hájil, když se boj stal obtížným; anebo snad, vyděšen následky příliš velké převahy lidu, pokládal za rozumné nastolit jakousi rovnováhu. Faktem je, že Brissot, který v soukromí dokonce vyznával republikánství, ho ještě dlouho nepovažoval za vinného, když už se jím v očích nejhorlivějších stal. Veřejně ho však odsoudil a ohlásil svůj rozchod s ním už před aférou na Martově poli. Tady si zpravodaj tak málo zakládá na přesnosti, že plete data; nechává Brissota přijít k jakobínům v březnu 91, aby připravil aféru na Martově poli, k níž došlo v červenci a kterou vyvolal jedině králův útěk a návrat, k nimž došlo v červnu.³² Ostatně se ví, že Brissot nepřišel k jakobínům podněcovat k sepsání petice, ale že tam přišel, protože byl jmenován jedním z komisařů, kteří ji měli sepsat: vzpomínám si, že jsem ho druhého dne slyšela vyprávět, jak Laclos,³³ komisař spolu s ním, si stěžoval na tak silnou bolest hlavy, že nemohl držet pero, a požádal Brissota, aby je držel on; jak tentýž Laclos navrhoval vložit článek, který ohlašoval s nenuceným výrazem, ale který by byl příznivý vévodovi Orleánskému; a jak jej Brissot rozhořčeně odmítl a místo něj vložil ten, který vyzýval k republice, pro niž byla ta chvíle tou pravou a mohla být velmi drahocenná. Ví se také, že když shromáždění rozhodlo ve prospěch krále, jakobíni místo aby poslali petici na Martovo pole, dali tam prostřednictvím delegátů své společnosti vzkázat, že už není důvod ji podávat, protože zákon

31. Marie-Joseph de La Fayette, hrdina americké války za nezávislost a velitel pařížské národní gardy v letech 1789–1791; 17. července 1791 nechal gardu střílet do davu na Martově poli. Po 10. srpnu 1792 přešel k Rakušanům, kteří ho věznili až do roku 1797.

32. Po nezdařeném útěku královské rodiny do Varennes (20.–21. června 1791) sepišovali jakobíni a kordeliéři petici žádající králův sesazení; 17. července 1791 dal pařížský starosta Bailly vyhlásit stanné právo a národní garda střílela do lidí shromážděných k podpisu na Martově poli. Perroud: Paní Rolandová zde původně napsala: „Není o nic přesnější, pokud jde o jeho další vystoupení u jakobínů, kdy hájil nutnost vyhlásit válku; klade je do ledna 92: byla jsem tam přítomna, byla jsem už nějaký čas v Paříži.“ Potom tyto řádky přeškrtnula.

33. Pierre Choderlos de Laclos, autor *Nebezpečných známostí*, tehdy sekretář a důvěrník vévody Orleánského.

byl vyneseno. To se odehrálo v sobotu. Viděla jsem ty delegáty přijít na Martovo pole, kde jsem byla v poledne se třemi či čtyřmi sty lidmi, ne víc, a kde na oltáři vlasti řečnil kordeliér, malý hrbáček Verrières, a jiní. Teprve druhý den, v neděli, se ráno odehrála tragická fraška se dvěma oběšenými muži, kdy tam nebylo shromážděno ani třicet lidí, a tehdy jsem slyšela, jak ji dosti věrohodně přiřítají koalici Lamethů³⁴ a dalších, kteří chtěli mít příležitost ukázat sílu a zastrašit terorem. Neděle skutečně přilákala mnoho lidí, které tam přivedla nejasná pověst o petici, zatímco zpráva o oběšení se ještě nerozšířila; Robert se opravdu pustil do sepisování jedné petice; dokončil ji a dával ji podepisovat, když byla nasazena ozbrojená moc, v důsledku udání u shromáždění a prudkého dopisu, který v té souvislosti napsal Charles Lameth, tehdy předseda pařížské Komuně o nutnosti potlačit strašné nepořádky, jichž se stali obětí dva lidé. Tak ranní vražda, spáchaná takřka pokradmu, posloužila za záminku ke střelbě do lidu shromážděného po obědě; na radnici byl vyvěšen rudý prapor,³⁵ zavládl strach, začalo zatýkání, a to připravilo vítězství revizionistů, kteří chtěli posílit dvůr. Jistě! stačí si přečíst tehdejšího *Patriota*, aby se posoudilo, zda je možné, aby Brissot, který aféru na Martově poli odhalil, podporoval lid a vedl válku s revizionisty, byl zároveň jejich spoluvíníkem. To obvinění je pobuřující! Ale tak je tomu od začátku do konce v celém tomto díle nepravosti.

Nebudu zde rozebírat otázku války; ta byla obdobím velkého rozkolu mezi vlastenci: Robespierre, vznětlivý, žárlivý, dychtící po popularitě, závidějící úspěchy druhých, panovačný povahou i zaujetím pro sebe sama, se postavil do čela strany, která odporovala vyhlášení války. Je třeba si přečíst projev o této otázce: zdálo se mi, že celkově byla většina osvícených lidí pro a zastávala Brissotův názor; jistě je, že dvůr se tomu velmi vzpíral a že krále jeho rada do toho svým způsobem dotlačila. Král mohl čekáním jen získat: nepřátelé se v klidu připravovali a naše nečinnost by nás jim vydala bez obrany. Robespierre Brissotovi tento triumf neodpustil. Od té chvíle

34. Bratři Alexandre a Charles Lamethové, spolu s Adrienem Duportem a Antoinem Barnavem vůdci konstitučních monarchistů („triumvirát“), kteří se v červenci 1791 odštěpili od jakobínů a založili klub feuillantů; Charles Lameth byl tehdy předsedou Ústavodárného shromáždění.

35. Rudý prapor vyvěšený na radnici znamenal podle zákona z října 1789 vyhlášení stanného práva, po němž směla ozbrojená moc rozehnat shromáždění silou. Následná vlna zatýkání umlčela demokraty a usnadnila cestu „revizionistům“, tj. umírněným, kteří v létě 1791 revidovali ústavu, aby posílili postavení krále.

padly všechny ohledy. Chytil se už jen všech nevyhnutelných či jiných neštěstí, která přišla, aby z nich dělal zločiny stoupencům války; přehánění vášně se postupně změnilo v rafinovaný systém pomluv, hluboce promyšlený a zarputile prováděný. Brissot už nesměl pochválit žádného člověka, aby to nebylo vyloženo jako proradnost, jestliže se ten člověk později odchýlil z pravé cesty. Brissot měl tehdy v ministerstvu lidi, s nimiž se stýkal³⁶ a kteří si ho vážili: další důvod k nedůvěře a žárlivosti. Tito ministři, čestně propuštění dvorem, byli po jeho pádu povoláni zpět; Brissot byl jedním z mála nadaných mužů, kteří v té chvíli měli ve shromáždění určitý vliv; Brissot se Robespierrovi jevil jako mocná osobnost a Robespierre přísahal, že ho zničí, a mohl na tom v klidu pracovat, neboť důvěřivý Brissot nepřestával spoléhat na čistotu svých úmyslů, jako by veřejnost nemohla být v tomto ohledu oklamána, a nemohl se odhodlat chodit k jakobínům bojovat s věčným řečníkem, který ho k smrti nudil. Pohrdl svým protivníkem, a ten ho porazil. Ale kdo by byl uvěřil takové slabosti Konventu a takové tuposti lidu? Ti, kdo se nenechávají strhnout událostmi dne a najdou si čas často znovu číst dějiny a přemýšlet o nich, srovnávající minulé s přítomným. Neviděla jsem v revoluci jediného muže v úřadě, který by tak činil; je to proto, že člověk má opravdu sotva čas žít a stačit na všechno, co mu každý den ukládá, leda by si rozvrhoval hodiny s výjimečnou přísností, obtížnou a vzácnou.

Dopis Gensonného a spol. Ludvíku XVI.³⁷ může být vykládán jako zrada jen tou nejvýslovnější zlovůlí. Tehdy si jistě nikdo nebyl jist šťastným výsledkem revoluce; moudří si tedy přáli, aby král pochopil nutnost uvést ústavu v chod a rozhodl se vzít zpět, aby je udržel, ministry, kteří ji upřím-

36. Perroud: Rolanda, Claviéra atd. – Byl to on, kdo sestavil ministerstvo z 23. března 1792. (Tzv. vlastenecké či girondistické ministerstvo, v němž byl Roland ministrem vnitra a Clavière ministrem financí; král je propustil 13. června 1792.)

37. Perroud: Koncem července 1792 pověřil Thierry de Ville-d'Avray, komorník Ludvíka XVI., malíře Bozea, který se znal s Gensonném, aby u něho učinil nabídky ke sblížení girondistických předáků s králem. Na schůzce Thierryho s Gensonném, Guadetem a Vergniaudem se dohodlo, že girondisté vyloží své podmínky v memorandu ve formě dopisu Bozeovi, který bude předložen králi; mezi podmínkami bylo povolání odvolaných „vlasteneckých“ ministrů. Konečné znění sepsal Gensonné a podepsali je všichni tři. Ludvík XVI. podmínky odmítl a události šly dál svým během. Jednání, v němž Boze zprostředkoval, však 3. ledna 1793 v Konventu odhalil Gasparin a tato epizoda nemálo přispěla ke zkáze girondistů. Byl za teroru uvězněn a 27. srpna 1794, měsíc po Robespierrově pádu, osvobozen.

ně chtěli provádět. Ti už prokázali, co umějí, a žádost o jejich povolání nebyla krokem soukromého zájmu, ale výrazem všeobecného přání. Roland sám se o tomto dopise poslanců dozvěděl teprve v poslední době a pravděpodobně by o něm nikdy neslyšel, kdyby se o něm nebyl dozvěděl spolu s veřejností.

Obvinění vznesená proti Rolandovi

Zastavme se však u obvinění, jež jsou proti Rolandovi vznesena v této obžalobě, která bude hanbou století i lidu, jenž jí mohl buď tleskat, nebo ji hlasitě neodsoudit.

„Hned nazítří po 10. srpnu,“ praví se v ní, „vylepovali Gensonné a jeho frakce štvavé pamflety proti těm, kdo přispěli k pádu trůnu, proti jakobínům, proti generální radě Komuny, proti pařížskému lidu; bylo uvedeno do činnosti pero Louvetovo, pera Brissotova a Champagneuxova; u Rolanda byly viděny obrovské balíky těchto pamfletů; byl viděn jeho dům, jak se zabývá jejich rozšiřováním.“

Tu tirádu jsem si přečetla dvakrát, nemohla jsem pochopit, jak se ji kdo odvážil napsat. Gensonné, pokud vím, nikdy nic nedal vylepit; Louvet redigoval *Sentinelu*;³⁸ ta sbírka existuje, velmi posloužila revoluci a je ustavičným vyvrácením všech těchto tvrzení; nic nedýchá víc svobodou, velkými a moudrými zásadami, nenávisť ke všem tyraniím, láskou k rovnosti. Roland přispěl stejně jako kdokoli jiný, ba možná víc než kdokoli, k tomu, aby získal všechny duchy pro revoluci; jeho oběžníky také existují; ať si je tedy přečtou a ať citují něco, co by nebylo přímo výtečné. Champagneux rozesílal jen samotné listiny tištěné na příkaz shromáždění, nikdy v nich nebyla provedena sebemenší změna: opačný předpoklad je stejně hloupý jako ohavný. Předně to bylo nemožné: netiskl je Roland, ale autoři u Baudouina, tiskaře shromáždění, od něhož si ministr objednával určitý počet výtisků; za druhé to bylo zbytečné, neboť i kdyby vybíral, mohl přece rozeslat menší počet toho, co se mu zdálo horší; a konečně, kdyby došlo k

38. *La Sentinelle*, plakátový list, který od května 1792 redigoval Jean-Baptiste Louvet de Couvray, autor románu *Les Amours du chevalier de Faublas* a girondistický poslanec; na podzim 1792 jej podporovalo ministerstvo vnitra. Louvet po 2. červnu unikl a teror přežil.

sebemenší nevěrnosti, dotčení by nečekali víc než rok, aby si na ni stěžovali a dokázali ji. Co tedy znamená tato směšná tiráda?

— Přece jsem to uhodla: to si žádá jistý výklad.

Při revolučních hnutích nejsou nejčinnější lidé vždy nejčistší: kolik tvorů se dere dopředu jen proto, aby se stali něčím? Ty je třeba nechat jednat spolu s ostatními; jakmile je však cíl hnutí splněn, je třeba rychle nastolit pořádek, aby se předešlo rozkladu. Komuna ustavená 10. srpna posloužila k pádu tyrana, to bylo správné; ale mnozí z jejích členů se dopustili různých výstřelků; v Tuileriích i jinde došlo k mnoha krádežím a rabování; později dostala tato Komuna peníze na zásobování; bylo na ministru vnitra, aby požadoval vyúčtování a předal je zákonodárnému sboru. Roland tedy na Komunu naléhal, aby mu je předložila; Komuna nechtěla, a ještě méně mohla, je složit; Roland to musel oznámit shromáždění, aby učinil spravedlnosti zadost a aby nebyl sám obviněn. Kdyby shromáždění mělo sílu, ani by nebylo na tuto chvíli čekalo, nebo by se jí aspoň chopilo, aby Komunu obnovilo; byla by to politická operace spravedlivá a nutná. Ale Danton, který Komunu využíval, byl ministrem; měl ve shromáždění přívržence; dal svůj nástroj zachovat. Roland tak zůstal v obtížném postavení: obvinitelný, kdyby vyúčtování nepožadoval, nenáviděný, kdyby je požadoval dál; jeho poctivá povaha nemohla váhat, jeho rigorismus tomu snad dodal ještě víc slavnosti, a když byl pověřen předložit shromáždění zprávu o stavu Paříže, neměl shovívavost k omylům, hloupostem a proviněním Komuny. Těch bylo mnoho: Komuna se stala jeho nepřítelem; a tak měl proti sobě nenávist činných lidí, kteří měli u lidu pověst vlastenců od 10. srpna, ničitelů tyranie. Připojte k nim ty, které rozkrádač Danton poštlal proti kolegovi, jehož přísnost mu překážela, a který navíc odsoudil zářijové zločiny, další dílo části Komuny, Santerra³⁹ atd. Připojte k nim ještě ty, které žárlivý Robespierre chystal proti všem Brissotovým přátelům, a najdete značný dav: buď provinilců, kteří potřebovali svrhnout svého dozorce a udavače, nebo přepjatců zaujatých pro vlastence od 10. srpna, kteří neviděli, co je na dně pytle, nebo lidí, kteří měli zájem je podporovat,

³⁹ Perroud: Antoine-Joseph Santerre, sládek z předměstí Saint-Antoine, od 10. srpna velitel pařížské národní gardy, roku 1793 nešťastný generál ve Vendée. Jeho nečinnost během zářijových masakrů se nezdá být pochybná.

nebo nevědomců, které si získali, a k tomu několik závistivých vůdců, kteří dovedli využít prostředek, jak svrhnout muže, jenž měl vliv. To je původ strany, která se rozrostla o všechny nováčky, kteří přijeli do Konventu, příliš cizí Paříži nebo státním záležitostem, aby dobře posoudili, jak se věci mají, a o všechny ty, jejichž samolibost se podráždila proti význačným poslancům, kteří byli s Rolandem přirozeně spjati, protože lidé stejného ražení se spolu rádi stýkají. Kdybych měla víc času, sledovala bych tuto stranu ve všech jejích rozvětveních a ukázala prstem na její podniky; ale to stačí, aby se naznačila cesta k hledání a poznání.

Nyní je jasné, že tato strana, dnes vládnoucí, jejímž mluvčím je Amar, nazývá *pamflety* spisy, v nichž Roland podával zprávu o stavu Paříže, požadoval od Komuny vyúčtování, vystavoval veřejnému rozhořčení zářijové zločiny a hlásal nastolení pořádku, aby revoluci získal všechna srdce, což je těžší než zabíjet lidi, jak to dělají tito pánové. Tyto domnělé pamflety se neuvádějí, protože by si tím spálili prsty; ale deklamuje se o rozšiřování jakýchsi pamfletů a veřejnost věří, že kdo vznáší takové obvinění tak hlasitě, musí k tomu mít důvod; tleská síle deklamace a myslí si, že je pomstěna, když se vraždí její obránci.

Tajné srozumění s Prusy je výstřednost, pro kterou nelze najít slov, a Brunšvik se musí dobře bavit, když vidí, jak jsou z přátelství s ním obviňováni lidé, kteří proti němu tak dobře válčili. Stačí si přečíst dopis, v němž se Roland údajně přiznává k úmyslu opustit Paříž,⁴⁰ a uvidí se, čemu je třeba věřit, zvláště co do úmyslu otevřít Brunšvikovi cestu. Víím, že pro případ, že by se Prusové k Paříži hodně přiblížili, se jednou nadhodila otázka, co by bylo vhodné učinit a zda by bylo moudré, aby toto město opustila národní reprezentace, na níž záviselo celé státní těleso; ale rozprava byla letmá, hypotetická, ještě víc, než snad měla být; žádný z ministrů svým kolegům nevyhrožoval; to Danton si po události vymyslel, že z toho udělá udá-

40. Perroud: Amar ve své zprávě vyčítal girondistům, že v prvních zářijových dnech roku 1792, když se blížili Prusové, pomýšleli na přesunutí vlády z Paříže za Loiru, a dodal: „Přiznání tohoto záměru je obsaženo v Rolandově dopise Národnímu konventu...“ Dopis je z 30. září (*Moniteur* z 1. října). Roland v něm nepřiznává, že by takový návrh byl podán, nýbrž že se o té otázce jednalo. V žádném případě to však nebylo, jak se Amar odvážil tvrdit, proto, aby se Francie vydala vévodovi Brunšvickému. – Karel Vilém Ferdinand, vévoda brunšvický, velel v létě 1792 pruskorakouskému vojsku, které vtrhlo do Francie; jeho manifest z 25. července hrozil Paříži zkázou, pokud se králi něco stane.

ní,⁴¹ jednak aby si z toho udělal zásluhu, jednak aby Rolandovi uškodil. Mám tyto věci velmi živě v paměti, protože jsem o nich slyšela mluvit svého muže, když se vracel z rady, která se tehdy konala u něho. Pokud jde o to velké hnutí pařížských občanů, ví se, že posloužilo za roušku zářijovým zločinům a že republiku zachránil Kellermann svým činem z 20. téhož měsíce.⁴²

Neméně směšné je vidět, jak se tehdejší vláda obviňuje, že chtěla vyhladovět lid; nikdy za Rolandova ministerstva nebyly potraviny tak vzácné a tak těžko k sehnání, jako se staly od té doby: jeho starostlivost v tomto ohledu byla nesmírná a lze si přecíst, co říkal o špatné správě, již se v této věci vyznačovala pařížská Komuna.

Je to hanebná a nesmyslná pomluva tvrdit, že Roland použil k podplácení pisatelů peníze, které dostával na zásobování. Za prvé, tyto peníze se mu nikdy nedostaly do rukou; mohl s nimi nakládat jen poukázkami na státní pokladnu s uvedením jejich účelu; za druhé z těchto peněz předložil vyúčtování, předkládal je každý měsíc, zopakoval je při svém odchodu, vše doložené účetními doklady, a nepřestával žádat, aby o nich byla podána zpráva. Byla prozkoumána; nebylo však o nich co říci než dobré, a Hora nikdy nechtěla připustit, aby byla zpráva podána. Stačí se zeptat *Dupina*,⁴³ poslance, jednoho z komisařů pověřených přezkoumáním; stačí se zeptat *Saint-Aubina*, komisaře pro účetnictví, jehož pomoci využili komisaři Konventu při této práci, která trvala dva měsíce a byla vedena s puntičkářstvím a s touhou najít chyby, aniž se jim to podařilo. Za třetí a konečně, Rolandovi bylo na tisky a spisy dáno jen sto tisíc liber, z nichž za šest měsíců utratil pouhých *třicet čtyři tisíce*, z nichž rovněž předložil vyúčtování, zatímco zbytek zůstal ve státní pokladně, jak dokazuje výkaz toho, co z ní bylo vydáno.

41. Perroud odkazuje na podrobnou výpověď Fabra d'Églantine z 28. října v procesu s girondisty; paní Rolandová ji však nemohla znát a Perroud nenašel stopu, že by se Danton v tomto smyslu vyjadřoval. – Philippe-François-Nazaire Fabre d'Églantine, básník a dramatik, byl za Dantonova ministerstva jeho tajemníkem.

42. Perroud: Bitva u Valmy. – Dne 20. září 1792 zastavila francouzská vojska generálů Kellermana a Dumourieze u Valmy postup pruské armády; nazítří se sešel Konvent a vyhlásil republiku.

43. Perroud: André Dupin (1744–1833), poslanec Konventu za departement Aisne, člen výboru pro přezkoumání účtů. Na základě jeho zprávy byli generální pachtýři daní (mezi nimi Lavoisier) postaveni před revoluční tribunál.

Je třeba zlé vůle, jakou lze sotva pochopit, aby se šířily tak nehorázné lži! Roland u sebe nezřídil žádné nové kanceláře; pověřil několik úředníků rozesíláním zásilek, jež měl na starosti, a nikdy ničemu nedal jméno *formování veřejného ducha*;⁴⁴ tu chiméru si nejdříve vymysleli jeho nepřátelé a potom ji pokřtili po svém. Já jsem se nikdy do ničeho nemíchala, tím méně jsem něco řídila; ať to dokážou, jestli mohou. Roland neměl se svými kolegy nic společného, pokud jde o finanční záležitosti, stejně jako se jeho kolegové nemíchali do rozesílání jakéhokoli spisu; nelze uvést jediný spis rozeslaný Rolandem, který by neměl za cíl získat lidi pro revoluci 10. srpna, místo aby ji hanobil. Roland neměl žádnou pravomoc nad poštovní správou, aby mu mohla cokoli zadržovat, a správci by se nikdy nemohli, aniž by se zničili, propůjčit k tak ohavnému manévru; a kdyby se o to jen pokusili, jak by je za to nebyli potrestali, je, kteří byli tak pronásledováni, které sice připravili o místa,⁴⁵ ale jejichž osoby kompromitovat nedokázali?

44. Perroud: *Almanach national* na rok 1793, tištěný v době, kdy byl Roland ministrem, však v přehledu kanceláří jednotlivých ministerstev uvádí: „Ministerstvo vnitra. Generální kancelář sekretariátu a expedice ministerstva. Občan Antoine-François Letellier... Korespondence týkající se formování a šíření veřejného ducha, již je A.-F. Le Tellier zvlášť pověřen.“

45. Mezi správci pošt byl i Bosc, přítel Rolandových. Perroud: Bosc byl ve funkci nahrazen od 14. září.

II. Proti obžalobě girondistů, výslech a obhajoba (říjen–listopad 1793)

[Pokračování Poznámek k obžalobě girondistů, které paní Rolandová psala ve vězení Sainte-Pélagie v posledních říjnových dnech roku 1793, zatímco před revolučním tribunálem probíhal proces s jejími přáteli.]

Je nepravda, že by Roland potlačil cokoli, jehož *rozesílání* bylo nařízeno; sama jsem viděla, jak se expedují Maratovy projevy. Stejně tak je nepravda, že by kterýkoli z nich byl zkomolen, ba že by to vůbec bylo možné; řekla jsem to už výše; ukázala jsem, že by to bylo stejně nemožné jako nepravděpodobné a že by se s udáním nečekalo až do dneška, kdyby se to stalo byt' jen jedinkrát; a konečně, že ani dnes, kdy má kdosi tu drzost to tvrdit, se nikdo neodváží a ani nedokáže uvést jediný případ.

Ale jak znamenitá je to předběžná opatrnost, obvinít Rolanda a *Moniteur*,¹ že přesunutím jediného slova nechávali montagnardy v očích celé republiky *blouznit*! Když nemohou zničit dějiny, chtěli by aspoň zabránit, aby se věřilo jejich pramenům! Ach, dobrý Bože! I kdyby po nich nezůstalo nic než jejich pomluvy a jejich činy, ohavnost lži by vždycky prosvítla! Pravdu lze na několik let umlčet, ale udusit ji nelze, a právě úsilí vynakládané na to, aby byla zničena, prozrazuje a dosvědčuje, že je.

Rolandovi se přičítá za zločin objevení železné skříně² a s oblibou se předpokládá, že z ní něco vyňal, aby tak zakryl nedostatek důkazů, jež proti takzvané Brissotově frakci nelze předložit. Roland však měl svědky a Ro-

1. Perroud: *Moniteur* založil Panckoucke 24. listopadu 1789 a v té době to ještě nebyl polooficiální list (stal se jím až koncem roku 1799). Od 10. srpna 1792 v něm zpravodajství ze shromáždění psal Rabaut-Saint-Étienne. Amar mu ve své zprávě vyčítal: „Často přidáním, ubráním nebo přesunutím jediného slova nechával v očích celé Evropy *blouznit* všechny obránce Francouzské republiky.“ Paní Rolandová tu Amarův výraz ironicky přejímá.

2. Tajná skříň ve zdi královských komnat v Tuilériích, v níž Ludvík XVI. ukrýval svou tajnou korespondenci; byla otevřena 20. listopadu 1792 a nalezené listiny posloužily jako jeden z hlavních důkazů v procesu s králem. Perroud uvádí, že otištěny jsou i svědecké výpovědi zámečnicka a architekta z 1. prosince 1792, které potvrzují Rolandovo líčení.

land si nikdy neprotiřekl. Zámečník jménem Gamain,³ usazený ve Versailles, oznámil, že ho Ludvík XVI. zaměstnal ke zhotovení malé skrýše ve svých komnatách v Tuilerích; nevěděl, zda v té skrýši něco je. Roland měl nad Tuilerii dozor; byly svěřeny jeho péči i se vším, co obsahovaly; vezme s sebou Gamaina a architekta Heurtiera,⁴ muže úctyhodného, odebere se do královských komnat, kde v průchodu mezi dvojími dveřmi Gamain zvedne dřevěný obkladový panel a odkryje malá železná dvířka; Roland mu je dá otevřít; zakrývala otvor ve zdi, v němž leží svazky papírů. Roland zavolá sluhu, dá přinést ubrousek, vytáhne svazky, aniž je rozváže, vrhne pohled na jejich nadpisy, které ohlašovaly korespondenci s generály a s jinými osobami, vloží je do ubrousku, stále v přítomnosti Heurtiera a Gamaina, dá balík nést svému sluhovi a odebere se do Konventu, kde je úředně odevzdá. Když procházel komnatami, potká jednoho poslance, který se ho ptá, co to nese. „Dobré věci,“ odpověděl, „které jdu odevzdat Konventu.“ Je třeba dodat, že když Konvent svěřil zámek se vším, co obsahoval, do odpovědnosti ministra vnitra, zřídil navíc komisi z několika svých členů, která měla prozkoumat písemnosti a tiskoviny nalezené tam při vpádu a shromážděné v jedné části budovy. Členové této komise se hněvali, že je ministr k objevu nepřizval; ministr nenalezl nic prostšího, než na Gamainovo udání místo prohlédnout, a když tam našel papíry, neprodleně je předložit Konventu. Počínal si jako poctivý muž bez podezřívosti; nejednal jako politik, který všechno předvídá a šetří cizí ješitnost. Roland v této věci nemá žádnou skutečnou vinu, ale dopustil se chyby v postupu a v opatrnosti. Dodejme, že mezi členy komise v zámku byl jakýsi Calon, osoba, jíž Roland pohrdal a s níž měl občas potíže, protože tito poslance chtěli rozšiřovat svou moc a převracet zámek podle své libosti, kdežto Roland, od přírody přísný a silný svou odpovědností, se jejich podnikům často stavěl na odpor. Jaký byl ten *Calon*, posoudí čtenář,

3. Perroud: François Gamain, zámečník z Versailles, který železnou skříň pro krále zhotovil a v listopadu 1792 ji prozradil. Brzy nato tvrdil, že mu Ludvík XVI. a Marie Antoinetta podali jed, který mu podlomil zdraví, a obdržel proto od Konventu 17. května 1794 penzi; zemřel 8. května následujícího roku. (Paní Rolandová píše jeho jméno „Gamin“.)

4. Perroud: Jean-François Heurtier (1739–1822), nadaný architekt, inspektor národních budov, jež Roland nazýval „nejpoctivějším mužem, který se podílel na mé správě“; žil skutečně obklopen úctou svých současníků. Ve svém svědectví prohlásil: „Neztratil jsem papíry z očí od chvíle, kdy byly objeveny, až do chvíle, kdy ministr, jehož jsem stále doprovázel, vstoupil do Konventu, aby je tam uložil.“

až řeknu, že bylo veřejně známo, že se spolčil s jednou ženou, svou milenkou, a zřídil s ní na společný zisk u shromáždění *kavárnu s výčepem*.

Ted' je vidět, odkud pochází všechen ten povyk kolem železné skříně; je cítit, jak se různí Rolandovi nepřátelé chopili zdání, aby ho uvrhli v podezření, a kolik malicherných vášní přispělo k tomu, aby se nad touto okolností stahovala mračna. Jakou cenu nabyla pro ty, kdo chtějí obvinít ze spiknutí poslance, Rolandovy přátele, a jimž tak dobře poslouží, dá-li se lidem namluvit, že skříň obsahovala listiny, které ministr patrně zatajil! Ale srovnejte data, zvažte fakta, a zastavíte-li se jen u tohoto jediného, uvidíte přece, že kdyby byl Roland chtěl něco odcizit, byl by začal tajným otevřením a teprve potom by dal provést jiné, zcela úřední, jemuž by nechyběla žádná formalita. Jeho rychlý a neopatrný postup, třebaže ho vystavil obviněním, dokazuje jeho nevinu každému, kdo chce přemýšlet. Heurtier žije: je to muž v letech a všeobecně vážený; Gamain žije také. Sepsali o celém úkonu svůj malý protokol a tato listina ani tyto podrobnosti dějinám nezapadnou!...

Nebudu rozebírat obvinění, že Roland chránil stoupence aristokracie a vztahoval ruce k emigrantům; Roland byl ve své správě nestranně a přísně spravedlivý; vztahoval ruce jen k zákonu, viděl jen jej a nikdy nerozhodoval jinak než podle něho. Aristokracii se jistě musí zdát stejně podivné, že jí přisuzují takového ochránce, jako se to musí zdát vévodovi brunšvickému,⁵ když slyší, že Roland je nazýván jeho přítelem; takové hlouposti nebudou mít dlouho úspěch.

Je pravda, že jakmile byla republika nastolena, chtěl k ní Roland spravedlivou vládou připoutat i její nepřátele; chtěl dobré zákony místo krve; tyto zásady vzbudily jistou důvěru i u lidí, kteří sice nebyli fanatickými přívrženci královské moci, ale republikány také nebyli; cítili, jak se obracejí, a připouštěli, že tento vlastenecký ministr se přece jen zdá být poctivým mužem. Závistivci se těchto přiznání chopili, aby Rolanda vydávali za stoupence aristokracie; tak nakonec začali označovat všechny rozvázné přátele

5. Karel Vilém Ferdinand, vévoda brunšvický (1735–1806), vrchní velitel rakousko-pruské armády, která v létě 1792 vtrhla do Francie; jeho manifest z 25. července 1792, hrozící Paříži zkázou, kdyby se královské rodině něco stalo, urychlil pád monarchie. Montagnardi obviňovali girondisty, zvláště novináře Carru, že vévodu dříve vychvalovali.

lidstva. Ráda bych, aby mi někdo ukázal, jak mohl Roland – který se za starého režimu vzdal vlastního postupu, aby hájil svobodu obchodu, a jemuž za jeho názory v té věci přičítali zločin; který své zásady hlásal v dílech vydávaných už patnáct až dvacet let; který, věrný své povaze, se za revoluce pro ni vyslovil natolik, že se stal terčem celé lyonské aristokracie; který si na ministerstvu počínal s opravdovou odvahou; který se odvážil zveřejnit dopis králi,⁶ ježž mu přívrženci trůnu dosud neodpustili; který, povolán znovu na ministerstvo povstáním 10. srpna, měl svůj zájem i svou slávu vázány na to, aby je podporoval – jak mohl, pravím, Roland usilovat o to, aby revoluci zostudil, aby podporoval rojalisty, kteří ho nenáviděli nebo by mu nedůvěřovali, aby pozvedal aristokracii, ježž pronásledování si vysloužil a která se ještě dnes usmívá nad pronásledováním, jehož je obětí?

Čeho by se mohl domáhat? Stál tak vysoko, jak jen tehdy bylo možné stát, a těšil se velké vážnosti; ctižádost ani zištnost mu už neměly co jiného hledat než udržet ho v úřadě; a kdyby jim byl naslouchal, byl by šetřil vášně, lichotil stranám, byl by se pečlivě vyhýbal tomu, aby se kohokoli dotkl; snaha nedělat si nepřátele je prvním rysem ctižádostivce, který už v republice dosáhl vysokého postavení. Pohleďte naopak na něj: přísně odhaluje zlořády, které nemohl potlačit, nelichotí nikomu na světě a nikdy se ne sklání před mocí ani před předsudkem dne; tak se chová upřímný a statečný muž, a ne pokrytec. Tím se vracíme k poslancům, na něž lze uplatnit podobné úvahy. Pařížský volební sbor byl zjevně podroben Robespierrovi a Dantonovi, jeho volby byly jejich dílem: ví se, jak Robespierre řečnil proti Priestleymu⁷ a pro Marata; ví se, že prosadil svého bratra; bylo vidět, jak Danton utíká od ministerských povinností, aby tam uplatňoval svou vládu, a nezapomnělo se, že to byli tito vůdcové sboru, kdo jej přiměli zvo-

6. Dopis, v němž Roland 10. června 1792 v tónu napomenutí vyzýval Ludvíka XVI., aby schválil dekrety o nepřisahajících kněžích a o táboře federátů u Paříže; král ho 13. června propustil a Roland dal dopis přečíst v Zákonomárném shromáždění a zveřejnit. Po 10. srpnu 1792 byl povolán zpět na ministerstvo vnitra.

7. Perroud: Slavný anglický učenec Joseph Priestley (1733–1804) projevoval francouzské revoluci takové sympatie, že mu Zákonomárné shromáždění 26. srpna 1792 udělilo francouzské občanství spolu s Painem, Schillerem a dalšími. Zvolen do Konventu departementem Orne, mandát odmítl a raději odešel do Spojených států. I v Paříži ho chtěli zvolit, ale na volebním shromáždění 9. září po Robespierrově projevu dali přednost Maratovi; Robespierre se později bránil, že nemluvil proti Priestleymu.

lit d'Orléanse⁸ (ptám se tu mimochodem, proč se na něj nepočkalo při procesu s poslanci, s nimiž ho chtěli v obžalovacím dekretu smísit a jejichž spolupachatelem ho činí). V pařížské deputaci byli k vidění členové onoho proslulého dozorčího výboru Komuny,⁹ kteří řídili zářijové masakry a kteří v dobře známém oběžníku, jež Danton dával rozesílat pod svou pečeti, vybízeli departementy, aby je napodobily; byli tam k vidění lidé obvinění z krádeží, které pak Generální rada, trochu obnovená, nemohla neudat, ačkoli zasedali v Konventu a zůstali na samém vrcholku Hory (Sergent a Panis).¹⁰

Ústavodárci, kteří přicházeli do Konventu a už znali Paříž, revoluce i jejich aktéry, se touto pařížskou deputací znepokojili, byli pobouřeni zářijovými událostmi a naklonění té první nedůvěřovat a původce těch druhých potrestat. Tato nálada by neunikla těm, jichž se týkala, ani kdyby se ji ústavodárci snažili zastírat, což neudělali. Konvent však zahájil jednání dříve, než byl úplný, a pařížská deputace si v něm vytvořila stranu, která se rozrůstala o všechny nevědomé či slabé, jak postupně přicházeli; měla jich už pořádný počet, když se sešli všichni a přítomni byli i všichni ústavodárci. Je zřejmé, že tak nazývám poslance, kteří jimi byli ve shromáždění roku 89 a kteří se z větší části ocitli v tom, čemu se říkalo pravice Konventu. Neklid v Paříži, chování její Komuny, slabost departementu, tón jejich poslanců, tyranie galerií vnukly jako první opatření myšlenku departementní gardy, která by zajistila svobodu národního zastupitelství, připomněla Pařížanům, že nejsou jeho pány, a nedala departementům zapomenout, že ke společnému prospěchu je nutná rovnováha. Hlavní důvody pro tento návrh lze najít

8. Perroud: Filip, vévoda orléanský, zvaný Filip Égalité, byl zvolen 19. září 1792 jako poslední z 24 pařížských poslanců. Přestože byl zahrnut do téhož obžalovacího dekretu jako girondisté (3. října 1793), nebyl souzen zároveň s nimi; z Marseille, kde byl vězněn, ho přivezli až 1. listopadu, den po jejich popravě. Byl gilotinován 6. listopadu 1793.

9. Dozorčí výbor (comité de surveillance) povstalecké Komuny, v němž zasedali mj. Marat, Panis a Sergent, nesl hlavní odpovědnost za zářijové masakry roku 1792; jeho oběžník z 3. září, vyzývající departementy k následování pařížského příkladu, byl rozeslán s obálkami ministerstva spravedlnosti, jehož ministrem byl Danton.

10. Perroud: Étienne-Jean Panis (1757–1832), advokát v Paříži, švagr Santerrův, patřil k vůdcům 20. června a 10. srpna 1792; Antoine-François Sergent (1751–1847), zvaný Sergent-Marceau, když se oženil se sestrou slavného generála Marceaua, byl nadaný rytec. Oba byli členy Komuny 10. srpna a jejího dozorčího výboru a oba je Pařížané 12. září 1792 zvolili do Konventu.

v Buzotově zprávě o této věci.¹¹ Byla to rukavice hozená na znamení boje. Pařížská deputace cítila, že její převaha bude ztracena, a protože v sobě skrývala viníky, kteří se mohli zachránit jen pod ochranou této trvale udržované převahy, uvedla všechno v pohyb, aby zabránila opatření, které by jí ji vyrvalo.

Od té chvíle to byla válka na život a na smrt; tak ji ona vedla, ale její protivníci to dost nepochopili; nespojili se, protože si nepředstavovali, že by pravda potřebovala stranu; zanedbávali jakobíny, protože tam byli špatně přijímáni; neintrikovali, protože k tomu neměli ani peníze, ani lstivost; asi čtyřicet z nich se scházelo k rozhovorům u Valazého,¹² odkud nikdy nevycházelo nic jiného než mnoho odvahy hájit zásady, vzdorovat pokřiku, šlechetně se obětovat, ale žádná opatření, leda návrhy, z nichž jim pak dělali zločiny. Chtěli pracovat, jak to jen šlo, na ústavě, neboť bylo zbytečné dál bojovat o lepší postavení. Pařížané chtěli soudit krále, aby udrželi duchy rozpálené, aby si udělali zásluhu ze smrti svrženého muže, který už nemohl škodit, a aby oddálili ústavu, jejíž vypracování by přineslo pořádek a omezilo jejich moc. Ale, řekne se, vždyť to byli oni, kdo ji po 2. červnu sepsal; ale, odpovím vám, to oni jí předtím bránili, čtete tehdejší listy; a důkazem, že jim na ní dnes nezáleží o nic víc, je to, že když ji dali přijmout, pozastavili ji prohlášením, že Francie zůstává ve stavu revoluce.¹³ Takže departementy, které ji přijaly jen z únavy, nemají o nic víc klidu; nikdy nebyly tolik zmítány nepokoji, bídou a vším, co s tím souvisí.

Kdo vyvolával rozbroje

Kdo sledoval zasedání Konventu, snadno posoudí, kdo vyvolával pohoršlivé rozpravy. Když poslanci pravice argumentovali, obviňovali je; bránili se

11. François Buzot, poslanec departementu Eure, podal na podzim 1792 jménem výboru Konventu zprávu navrhuující zřídit k ochraně shromáždění ozbrojenou gardu složenou z mužů vyslaných všemi departementy; montagnardi a pařížské sekce v ní viděli útok na Paříž a návrh nakonec padl. Buzot byl muž, k němuž paní Rolandová chovala hlubokou lásku.

12. Perroud: Charles-Éléonor Dufriche-Valazé, poslanec departementu Orne v Konventu, zatčený 2. června, obžalovaný 3. října, se 30. října 1793 probodl dýkou, když uslyšel rozsudek. Bydlel v rue d'Orléans č. 19 a jeho byt byl skutečně jedním z míst, kde se scházeli přední girondisté.

13. Perroud: Ústava z 24. června 1793 byla slavnostně vyhlášena 10. srpna, její uvedení v život však bylo nejprve odloženo a pak (10. října 1793) definitivně odsunuto „až do uzavření míru“; vláda byla prohlášena za „revoluční“.

tedy; hned se křičelo, že jde o osobní útoky; galerie jim hrozily, snášely na ně nadávky, ba i plivance; rozhořčení se odvolávali ke svým voličům: nazývali je spiklenci a ukazovali jim hole či pistole; a dnes se v jejich procesu tvrdí, že vládli! Co tedy prosadili podle svého? Vůbec nic; nebyli tedy ani vůdci, ani mocní. Jejich projevy v procesu s králem dostatečně dokazují jejich rozumnost a touhu založit republiku spíše moudrostí než krví; nebudu je tu sledovat, je třeba je číst, chceme-li je posoudit. To zhodnotí potomstvo bez vášně; uvidí, že počítali pro ně a na sebe zapomínali; uctí jejich památku a bude házet květy na jejich hrob: marná a opožděná pocta, jež nevrací život těm, kdo o něj přišli, a přece je naděje na ni utěšuje, když se obětují pro svou vlast.

Zavraždění Lepeletierovo¹⁴ je dosud jakousi záhadou, ale nikdy nezapomenu na dvě skutečnosti, které tu chci zaznamenat. První je, že jsem viděla všechny dnešní proskribované zoufalé nad touto událostí; viděla jsem Buzota a Louveta vzdychat a ronit slzy vzteku, přesvědčené, že nějaký odvážný montagnard ten úder připravil, aby jej připsal pravici a udělal si z něho proti ní prostředek k fanatizování lidu. Druhá je, že Gorsas,¹⁵ který tento názor dost jasně vyslovil, dodal, že vraha nejspíš nenajdou nebo že ho předvedou jen mrtvého. Je naprostá pravda, že Tallien, pařížský montagnard, pověřený spolu s dalším kolegou pátráním, dostihl Pârise až v Normandii, v hostinci, kde se prý vrah zastřelil. Je také naprostá pravda, že Hora udělala z Lepeletiera jakéhosi světce, jenž takovou poctu jistě nečekal: slabý a bohatý muž, který se jí oddal ze strachu, jako Hérault de Séchelles a několik jiných bývalých šlechticů tohoto ražení, jí mohl být velmi užitečný jedině tím, že zemřel právě takto. Účinek této smrti byl takový, jak jej pravice předvíдалa, a to je další důvod k jistotě, že uprchlíci nejsou

14. Perroud: Louis-Michel Lepeletier de Saint-Fargeau (1760–1793), před revolucí prezident parlamentu v Paříži, poslanec pařížské šlechty v generálních stavech, poté poslanec departementu Yonne v Konventu. Protože hlasoval pro králův trest smrti, zabil ho 20. ledna 1793, v předvečer popravy Ludvíka XVI., bývalý královský gardista Pâris. Perroud cituje zprávu komisařů vyslaných do Forges-les-Eaux (Dolní Seina), aby zjistili okolnosti vraždy sebevraždy: Pâris byl nalezen mrtvý v tamním hostinci na začátku února 1793. Pátrání vedl mj. Jean-Lambert Tallien, pozdější strůjce pádu Robespierrova 9. thermidoru. Hora z něho udělala prvního „mučedníka svobody“ a uložila ho do Pantheonu.

15. Antoine-Joseph Gorsas (1752–1793), novinář, vydavatel *Courrier des départements*, poslanec departementu Seine-et-Oise v Konventu, stoupenec girondistů; po 2. červnu uprchl do Normandie, a když se tajně vrátil do Paříže, byl zatčen a 7. října 1793 jako první poslanec gilotinován.

původci smrti Maratovy, i kdyby nebylo absurdní předpokládat, že odhodlání takové Charlotte Corday lze objednat;¹⁶ nemluvě o tom, že zabít Marata by z jejich strany byla za daných okolností a při jejich záměru přitáhnout na Paříž nebezpečná hloupost. Dodejme ještě, že lidé nepřátelští krvi, kteří se snažili potlačit výstřelky, vraždy a plenění, a byli dost odvážní, aby svým protivníkům vzdorovali tváří v tvář, sotva sahají k takovým prostředkům, kdežto u Dantona jsou přirozené – u Dantona, který u sebe dával sestavovat seznamy pro zářijový masakr a pak pod svou pečeti rozesílat jeho oslavu –, stejně jako u jeho spolupracovníků, členů onoho dozorčího výboru, kteří celou akci řídili.

Je třeba prostudovat zasedání jakobínů za všech těchto okolností, podívat se, jak byl připraven 10. března, prohlédnout dějiny spiknutí toho dne, které ztroskotalo a pak bylo znovu podniknuto, abychom posoudili, co jsou vlastně ta opovážlivá obvinění, jež naše neštěstí přičítají moudrým mužům, které se chystají obětovat.

Je zajímavé vidět, jak zpravodaj Amar¹⁷ plete doby, věci i osoby: dělá z Vendée dílo pravice, té údajné frakce, do níž zahrnuje Rolanda; nepokoje ve Vendée však vypukly nejméně dva měsíce po jeho odchodu z ministerstva¹⁸ a v té době brissotovci rozhodně nebyli vůdci Konventu; není tedy jejich vinou, že shromáždění proti těmto nepokojům nepřijalo účinná opatření. Řeknu víc: s Rolandovou činorodostí a jeho bdělou korespondencí by tyto nepokoje za jeho ministerstva nikdy neměly čas se rozrůst; Garatova liknavost jim dovolila, aby se šířily. Vím od jeho prvního úředníka, že tento slabý ministr postupoval na začátku velmi zdoluhavě: Champagneux mu předložil návrhy na rychlé prostředky, jichž bylo třeba použít; Garat, vždycky nerozhodný, nepřijal žádný plán a nechal z jiskry vzejít požár.

16. Charlotte Corday (1768–1793), mladá žena z Normandie, která v Caen poznala uprchlé girondistické poslance; 13. července 1793 zavraždila v Paříži Marata a 17. července byla popravena. Montagnardi tvrdili, že ji k činu navedli girondisté, zejména Barbaroux, a právě to se stalo jednou z hlavních obžalob proti nim.

17. Jean-Pierre-André Amar (1755–1816), poslanec departementu Isère a člen Výboru všeobecné bezpečnosti; 3. října 1793 přednesl v Konventu zprávu, na jejímž základě byli girondističtí poslanci postaveni před revoluční tribunál a která posloužila za základ obžalovacího spisu.

18. Perroud: Povstání ve Vendée vypuklo 10. března 1793. Roland podal demisi 22. ledna 1793, den po popravě krále. Téhož 10. března 1793, o němž je řeč výše, se v Paříži nezdařil jakobínský pokus o povstání proti Konventu.

Amar tvrdí, že uprchlíci se po své proskripci pokusili spojit s Vendée; co by jim v tom bránilo, kdyby byli chtěli? Byli by v bezpečí, a oni zatím bloudí nazdařbůh.¹⁹ Každou minutu jim hrozí, že přijdou o život, který by si mohli zachránit tím, že by se oddali Anglii, jejímiž agenti prý byli; co je tedy zdržuje?

Proskribovaní a jejich ženy

Pomlouvači ohavní, podobní oněm pošetilcům, kteří odsoudili Sókrata, závistivcům, kteří zahubili Fókióna, intrikánům, kteří vyhnali Aristeida, zločincům, kteří zavraždili Dióna,²⁰ říkáte lidu: Hle, svoboda! – a pošlapáváte ji v jeho zástupcích; tvrdíte, že jste mu dali ústavu, a nechcete, aby se z ní těšil; proskribujete, vězníte, dáváte soudit dvě stě členů Konventu a říkáte, že vás ovládali, že tvořili frakci. Co jste tedy vy? Vy, kteří nectíte žádná práva, kteří se povyšujete nad všechny úřady, kteří zneužíváte všech pravomocí, kteří vládnete mečem, kteří nekázete nic než teror a kteří nutíte Francii sténat pod nejohavnější tyranii!

Co získali tito muži, jež obviňujete z tolika zločinů, aniž byste dokázali jediný, v tomto čestném zápase, vedeném neohroženě proti ničemnosti či zaslepenosti, uprostřed nesčetných hořkostí a nebezpečí, jež cítili, jež předpovídali, jež jste nahromadili nad jejich hlavami a jimiž je teď drtíte?

*Jejich názory na kolonie byly předmětem kšeftu.*²¹ – Ach, vždyť právě bohatí kolonisté je nenávidí: neplatili jim tedy? Kde jsou jejich statky? Nebyli to snad oni, kdo prosadili dekret, jímž se všem poslancům ukládalo předložit vyúčtování a vysvětlit, oč se jim od revoluce rozmnožilo jmění? Vy

19. Perroud: Zdá se, že paní Rolandová tehdy věděla, kde proskribovaní jsou. Od konce září skutečně bloudili v okolí Saint-Émilionu v Gironde, kam se Guadet, Pétion, Buzot, Barbaroux, Louvet a další uchýlili z Bretaně.

20. Příklady ctnostných mužů antiky, které zahubila nevděčnost nebo zloba spoluobčanů: athénský filozof Sókratés byl roku 399 př. n. l. odsouzen k smrti; athénský vojevůdce a státník Fókión byl roku 318 př. n. l. odsouzen k vypití jedu; athénský státník Aristeidés, zvaný Spravedlivý, byl vypovězen ostrakismem; syrakuský státník Dión, Platónův přítel, byl roku 354 př. n. l. zavražděn. Paní Rolandová znala tyto postavy z Plútarchových *Životopisů*, své oblíbené četby z dětství.

21. Věta z Amarovy zprávy. Brissot a jeho přátelé byli předními členy Společnosti přátel černochů, která usilovala o zrušení obchodu s otroky a o práva svobodných barevných obyvatel kolonií; bohatí plantážníci ze Saint-Domingue je proto nenáviděli a obviňovali je ze zavinění povstání otroků.

jste se nestarali o jeho provedení a dělali jste, že si na něj nevzpomínáte, když jste nedávno vydali jiný, podobný, který nebude mít o nic větší účinek. Dáváte soudit Perrina,²² proč si tedy necháváte Sergenta a proč nedotčíte Dantona, aby vyvrhl, co spolykal? Možná to přijde, neboť nakonec se musíte zničit navzájem a posloužit si k tomu vlastníma rukama. Ale proč živoří ženy vašich *bohatých proskribovaných* v bídě?

Guadetova žena,²³ která kojí dítě, jež spatřilo světlo světa v těchto neblahých časech, je od odjezdu svého manžela hlídána doma četníkem, který se vysmívá jejím slzám, a stojí pod dozorem surového domovníka, předsedy své sekce, jenž nedovolí vynést z domu ani balíček; živí se jen z výtěžku několika věcí – hodinek, příborů, prádla –, které dává tajně prodávat. Gensonného žena,²⁴ umírající nemocí a žalem, dokáže uživit své dvě hezké děti jen díky tajné pomoci několika přátel. Brissotova žena,²⁵ nejprve hlídána v zařízeném hotelu, protože na jejích dveřích byly pečeti, a pak odvezená do La Force, by tam dosud o chlebu a vodě na slámě chřadla pro nedostatek peněz, jako tomu bylo po pět dní, kdyby jí jistá soucitná ruka nepřinesla trochu úlevy. Pétionova žena i Rolandova žena, obě vězněné v Sainte-Pélagie, platí skromné výdaje, na něž se omezují, jen díky půjčkám.

22. Perroud: Pierre-Nicolas Perrin, poslanec departementu Aube v Zákonodárném shromáždění a poté v Konventu, byl v září 1793 obžalován pro zpronevěru a revoluční tribunál ho 19. října odsoudil k dvanácti letům okovů; následujícího roku zemřel žalem. Konvent ho roku 1795 rehabilitoval. Sergent byl obviňován, že jako člen dozorčího výboru Komuny zpronevěřil značné částky.

23. Perroud: Paní Guadet bydlela v Paříži v rue du Faubourg-Saint-Honoré č. 30; později směla odejít do Bordeaux. Marguerite-Élie Guadet (1758–1794), advokát z Bordeaux a jeden z nejlepších řečníků Gironde, byl po dlouhém skrývání dopaden v Saint-Émilionu a 19. června 1794 v Bordeaux popraven.

24. Perroud: Marie-Désirée Leysson, provdaná za Armanda Gensonného, tehdy advokáta u parlamentu v Bordeaux. Později směla odejít do Bordeaux, kde u ní roku 1796 pobyl Bosc na cestě do Spojených států. Armand Gensonné (1758–1793), poslanec Gironde, byl popraven s ostatními 31. října 1793.

25. Perroud: Paní Brissot (Félicité Dupont) byla nejprve výnosem Výboru všeobecné bezpečnosti z 9. srpna 1793 dána pod dozor v zařízeném hotelu v rue de Richelieu. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), novinář a poslanec, podle něhož se girondistům říkalo „brissotovci“, byl popraven 31. října 1793.

A ty, Chabote, kde jsi vzal ty částky, které přiznáváš své nové manželce?²⁶ A ty... Ale výčitka, ať je sebespravedlivější, není důstojná věci slavných mužů, které dnes tyranie posadila na lavici obžalovaných krvelačného tribunálu, jehož složení by bylo k smíchu, kdyby nenaplnňovalo hrůzou.²⁷ A tito muži, dosud neodsouzení, jsou soustředěni v jediné místnosti vězení, v počtu dvaceti devíti, s jednou postelí na pět! Ó Francie! Takto necháváš zacházet – neříkám se svými dětmi, ale se svými otci ve svobodě, se svými obránci –, a mluvíš o republice!

Nemám odvahu zdržovat se odpornými podrobnostmi tohoto nesmyslného obžalovacího spisu, po jehož veřejném přečtení bylo slyšet, jak jeden obhájce poznamenal, že mu proti všem formám nebyla sdělena žádná z listin. Když požádal, aby tribunál o jeho námitce rozhodl a v tom smyslu se usnesl, předseda²⁸ chvíli šeptá se soudcem po své pravici a pak koktavě odpovídá, že nesmírné množství listin jejich sdělení ztěžuje; že navíc mnohé z nich jsou zapečetěny u obžalovaných, že se pro ně pošle, ale že se zatím přistoupí k přelíčení. – Tak tedy byl obžalovací spis sepsán v naději, že ho podepřou listiny, jež nikdo neviděl a o nichž se předpokládá, že jsou u obžalovaných; tak se tedy přistupuje k jejich souzení, aniž by jim byly sděleny ostatní listiny, které prý jsou k dispozici, pod záminkou, že je jich příliš mnoho. A to není podvod?... Spravedlivé nebe! Nikdy bych si tyto podrobnosti nedovedla představit, kdybych u toho nebyla. Předvolána k přelíčení jako svědkyně, byla jsem v této vlastnosti přítomna zahájení věci; tušila jsem, že chtějí k mé zkáze využít pravd, které bych měla odvahu vyslovit; po přečtení obžalovacího spisu mě odvedli a já čekala, až na mě přijde

26. Perroud: François Chabot, bývalý kapucín a poslanec Hory, oznámil 5. října 1793 u Jakobínů svůj sňatek se sestrou dvou tehdejších spekulantů, Emanuela a Junia Freyových, rakouských poddaných usazených v Paříži, a přečetl dokonce svou svatební smlouvu. Jeho vlastní jmění prý činilo jen 6 000 livrů; neřekl však, že jeho žena dostala věnem 200 000 franků. Roku 1794 byl stíhán pro zfalšování dekretu v aféře Východoindické společnosti a zahynul i s oběma švagry spolu s Dantonem a Camillem Desmoulinem.

27. Proces s jednadvaceti girondistickými poslanci (Brissot, Vergniaud, Gensonné, Ducos, Fonfrède, Valazé, Lasource, Duperret a další) probíhal před revolučním tribunálem od 24. do 30. října 1793; všichni byli odsouzeni k smrti a 31. října popraveni (Valazé se po vynesení rozsudku zabil). Porota byla sestavena z osvědčených stoupenců Hory.

28. Předsedou revolučního tribunálu byl tehdy Martial-Joseph-Armand Herman (1759–1795), Robespierřův krajan z Artois. Po 9. thermidoru byl sám odsouzen a roku 1795 popraven spolu s Fouchierem-Tinville.

řada: nepřišla, odvezli mě zpět do vězení; je to už třetí den²⁹ a pořád pro mě nikdo nepřichází. Hodiny čekání prvního dne jsem strávila v soudní kanceláři tribunálu, kde jsem se všemi, kdo tam byli, mluvila rázně a svobodně. Uvážili snad, že tato rázná a svobodná slova by mohla mít při přelíčení jistý účinek; že je lepší se tomu vyhnout, vyřídít poslance beze mě a předvolat mě až po nich, aby se se mnou skoncovalo zvlášť a nestala jsem se zajímavým doplňkem jejich věci? Obávám se toho. Toužím zasloužit si smrt tím, že jim vydám svědectví, dokud ještě žijí, a bojím se, že tuto příležitost ztratím. Sedím jako na trní; vyhlížím soudního sluhu jako duše v očištcích svého vysvoboditele: to, co jste právě četli, jsem napsala jen proto, abych ošálila svou netrpělivost.

25. října.³⁰

29. Perroud: Tato podrobnost nás přivádí přinejmenším k 26., ne-li k 27. říjnu 1793 (proces začal 24. října).

30. Perroud: Je třeba číst 26. nebo 27. října. Od zavedení nového revolučního kalendáře (5. října 1793) si paní Rolandová data pletla.

Poznámky k mému procesu a k výslechu, jímž začal

Paní Rolandová, kresba s nápisem „J. M. Ph. Roland, dessiné à la Conciergerie“ (nakresleno v Conciergerii), 1793. Volné dílo.

*[Napsáno v Conciergerii, kam byla paní Rolandová převezena 31. října 1793, mezi 1. a 3. listopadem.]*³¹

³¹. Perroud: Na rubu posledního listu rukopisu stojí slova: „Pro občanku bonne Fleury, rue de La Harpe“. Máme tak hmotný důkaz, že toto psaní, pořízené v Conciergerii, kam byla paní Rolandová převezena odpoledne 31. října, bylo svěčeno věrné služebné, aby je odevzdala Boscovi nebo někomu z ostatních uschovatelů jejích sešitů (Mentellovi, Sophii Grandchamp). Druhá část výslechu se konala 3. listopadu. Stejně jako u výslechu z 13. června v Abbaye nevěřila paní Rolandová soudcovu zápisu a sama si sepsala otázky, které jí byly kladeny, i své odpovědi. I zde však máme úřední záznam a můžeme srovnávat (viz Přílohy).

V prvních chvílích svého zatčení mě napadlo napsat Duperretovi,³² abych ho požádala, aby dal zaznít mým stížnostem; neměla jsem s ním sice bližší přátelství, ale povšimla jsem si v jeho povaze onoho druhu odvahy, pro kterou se člověk nebojí vystoupit, jde-li o to někomu pomoci, a vzbuzoval ve mně důvěru, jakou za revoluce dává shoda v týchž zásadách. Nemýlila jsem se; Duperret mi odpověděl s účastí a vřele; k vyjádření svých citů připojil několik zpráv o stavu věcí a o uprchlých poslancích. Poděkovala jsem mu a v odpovědi na zmínku o našich přátelích jsem vyslovila svá přání, aby se zachránili oni i má vlast. O několik dní později, když jsem dala vytisknout výslech, jemuž mě v Abbaye podrobil jeden policejní správce, poslala jsem výtisk Duperretovi; při té příležitosti jsem vyjádřila své pohrdání hloupými lžemi, které o mně Hébert³³ právě rozhlašoval ve svém *Père Duchesne*.

To vše tvořilo korespondenci o třech nebo čtyřech dopiscích, včetně lístku, jímž jsem Duperreta – stejně jako tehdy několik dalších osob, o nichž jsem soudila, že se o mě zajímají – zpravovala o svém domnělém propuštění z Abbaye, jež se náhle proměnilo v nové zatčení a převoz do Sainte-Pélagie.³⁴ Na této korespondenci chtějí založit obžalobu proti mně, jako bych alespoň nepřímo udržovala styky se vzbouřenými poslanci v Calvadosu.

V týž den, kdy byl popraven Brissot, jsem byla převezena do Conciergerie, umístěna na zamořeném místě a spala jsem bez prostěradel na posteli, kterou mi laskavě půjčil jeden vězeň; a nazítří mě v soudní kanceláři tribunálu

32. Perroud: Claude-Romain Lauze de Perret (současníci píší téměř vždy Duperret; 1747–1793), poslanec departementu Bouches-du-Rhône v Zákonodárném shromáždění a poté v Konventu, odsouzený a popravený s Brissotem, Vergniaudem a ostatními 31. října 1793. Po 2. červnu si dopisoval s uvězněnou paní Rolandovou i s uprchlým Barbarouxem (právě jemu Barbaroux doporučil Charlotte Corday). Výbor všeobecné bezpečnosti dle 12. července zabavit jeho papíry; 14. července byl v souvislosti s Charlotte Corday obžalován. Mezi jeho papíry se našly dopisy paní Rolandové, které se staly hlavní obžalobou proti ní.

33. Jacques-René Hébert (1757–1794), zástupce prokurátora pařížské Komuny a vydavatel sprostého lidového listu *Le Père Duchesne*, v němž paní Rolandovou soustavně hanobil; výtah z jednoho čísla je otištěn v *Přílohách*. Popraven jako vůdce „hébertistů“ 24. března 1794.

34. Dne 24. června 1793 byla paní Rolandová propuštěna z vězení Abbaye, ale sotva došla domů, byla znovu zatčena a odvezena do Sainte-Pélagie; tuto příhodu líčí v *Historických poznámkách*.

vyslychal soudce David³⁵ v doprovodu veřejného žalobce a v přítomnosti muže, o němž se domnívám, že je to porotce. Nejdříve mi kladou dlouhé otázky o tom, čím byl Roland před 14. červencem 89, kdo byl starostou v Lyonu, když tam byl Roland obecním radním atd. – Na tyto otázky odpovídám přesným výkladem faktů; ale hned tu jsem si povšimla, že ačkoli se mě ptají na mnoho věcí, nelíbí se jim, když odpovídám podrobně. Pak se mě bez jakéhokoli přechodu ptají, zda jsem v době Konventu nevidala často ty a ty poslance, a jmenují proskribované a odsouzené; zda jsem při jejich poradách neslyšela jednat o departementní ozbrojené síle a o prostředcích, jak jí dosáhnout. Musela jsem vysvětlit, že některé z těchto poslanců jsem vídala jako přátele, s nimiž jsme se s Rolandem sblížili v době Ústavodárného shromáždění, jiné příležitostně, jako známé, které přivedli jejich kolegové, a že několik z nich jsem nikdy neviděla; že ostatně u Rolanda nikdy nebyly žádné výbory ani rady, ale že se tam jen ve veřejných rozhovorech mluvilo o tom, čím se zabývalo shromáždění a co zajímalo každého. Debata byla dlouhá a obtížná,³⁶ než jsem dosáhla, aby byly mé odpovědi zapsány: chtěli, abych odpovídala ano a ne, obvinili mě z tlachání, řekli, že tu nejsme na ministerstvu vnitra, abychom se předváděli duchaplností; veřejný žalobce a soudce, zvláště ten první, se chovali s předpojatostí a jedovatostí lidí přesvědčených, že drží velkého viníka, a netrpělivě dychtících ho usvědčit. Když soudce položil otázku a veřejnému žalobci se nelíbila, formuloval ji po svém, rozšiřoval ji a činil ji složitou či záludnou, přerušoval mé odpovědi, požadoval, aby byly zkracovány: bylo to opravdové šikanování. Zdrželi mě asi tři hodiny nebo o něco déle, načež výslech přerušili, aby jej prý večer znovu zahájili. Čekám. Vůle mě zničit

35. Perroud: Výslech se konal 1. listopadu 1793. Alexandre-Edme David-Delisle, náhradník za departement Aube v Konventu, byl dekretem z 28. září 1793 jmenován soudcem revolučního tribunálu a 30. října byl jedním ze soudců, kteří odsoudili girondisty; když spisovatelé viděli jeho jméno pod rozsudkem, mnohdy ho mylně pokládali za malíře Davida. V prosinci 1793 odešel z tribunálu a zasedl v Konventu místo Perrina. Při výslechu mu asistovali Lescot-Fleuriot, substitut veřejného žalobce, a pomocný zapisovatel Derbey; úřední záznam nezmiňuje přítomnost nikoho dalšího.

36. Perroud: Riouffe v *Pamětech vězně* uvádí, že paní Rolandové kladli „otázky urážející její čest“. V úředním textu výslechu, který otiskl Champagneux podle originálu v Národním archivu, to patrně není, ale prohlídka samotného originálu ukazuje, že se Riouffe nemýlil. Honoré Riouffe (1764–1813), mladý literát girondistického smýšlení, byl vězněn v Conciergerii současně s paní Rolandovou a zanechal o ní dojemné svědectví.

se mi zdá zřejmá; nezachráním si život zbabělostí, ale nechci se vydat zlo-
vůli a usnadňovat hloupostmi práci veřejnému žalobci, který jako by si
přál, abych mu ve svých odpovědích připravila obžalovací spis, jež proti
mně jeho horlivost chystá.

Dva dny poté mě znovu předvolali k pokračování výslechu. První otázka
se týkala údajného rozporu mezi mými dopisy Duperretovi a tím, co jsem
řekla, totiž že s ním nejsem zvlášť spřátelena; z toho prý vyplývalo, že za-
stírám pravdu o svých politických stycích se vzbouřenci. Odpověděla
jsem, že jsem Duperreta neviděla víc než desetkrát, a nikdy o samotě; že je
to snadno patrné z prvního dopisu, který jsem mu poslala s opisem dopisu
pro Konvent; že další dopisy byly výsledkem účasti a upřímnosti, s nimiž
mi odpověděl, atd.; že v době, kdy tato malá korespondence začala, nebylo
ještě nic z toho, čemu se říkalo odboj a vzpoura; že jsem tehdy ve shro-
máždění neměla velký výběr, na koho se obrátit, na osobu, jíž bych nebyla
úplně cizí a která by se chtěla ujmout mých záležitostí.

O. Kdo byli naši společní přátelé? – Odp. Především Barbaroux.³⁷

O. Zda jsem nevěděla, že Roland byl před svým ministerstvem členem ko-
respondenčního výboru jakobínů? – Odp. Ano.

O. Zda jsem to nebyla já, kdo se ujímal sepisování dopisů, které měl pro
výbor psát? – Odp. Že jsem svému manželovi nikdy nepůjčovala své myš-
lenky, ale že mohl někdy použít mé ruky.

O. Zda jsem neznala úřad pro utváření veřejného mínění,³⁸ zřízený Rolan-
dem ke zkažení departementů, k vyvolání departementní ozbrojené síly, k
roztržení republiky podle plánů svobodovražedné frakce atd., a zda jsem to
nebyla já, kdo tento úřad řídil? – Odp. Že Roland nezřídil žádný úřad toho
jména a že já jsem žádný neřídila; že po dekretu z konce srpna, který mu

37. Charles-Jean-Marie Barbaroux (1767–1794), mladý advokát z Marseille, poslanec departe-
mentu Bouches-du-Rhône v Konventu, častý host Rolandových; po 2. červnu uprchl do Caen, kde
se setkal s Charlotte Corday, a pak do Gironde. Při zatýkání v červnu 1794 se pokusil zastřelit, těž-
ce zraněn byl 25. června 1794 v Bordeaux gilotinován.

38. „Bureau de formation de l'esprit public“: posměšné označení, jímž montagnardi nazývali od-
dělení ministerstva vnitra, jež z Rolandova příkazu rozesílalo do departementů tiskoviny a propa-
gační spisy; Zákonodárné shromáždění mu k tomu koncem srpna 1792 povolilo zvláštní úvěr. Ro-
landovi odpůrci v něm viděli nástroj, jímž šířil girondistická stanoviska a pomluvy o Hoře.

ukládal šířit užitečné spisy, pověřil několik úředníků jejich rozesíláním; že vkládal horlivost do provádění zákona, jehož plnění mělo šířit znalost revoluce a lásku k ní; že tomu říkal vlastenecká korespondence a že jeho vlastní spisy, zdaleka nepodněcující k rozkolu, všechny dýchaly touhou přispět k udržení pořádku a míru.

Poznámka vyslyšajícího: Že marně zastírám pravdu, což zřejmě chci činit všemi svými odpověďmi; že přímo na dveřích tohoto úřadu byl ten směšný název a že jsem nebyla operacím svého manžela natolik cizí, abych o tom nevěděla; že marně chci Rolanda ospravedlňovat a že neblahá zkušenost až příliš ukázala, jaké zlo způsobil tento proradný ministr šířením pomluv proti nejvěrnějším zmocněncům lidu a bouřením departementů proti Paříži.

Odp. Že zdaleka nezastírám pravdu, naopak pokládám za čest vzdát jí hold, byť s nasazením života; že jsem nikdy neviděla nápis, o němž se mi mluví; že jsem si naopak v době, kdy se ten název mezi lidmi šířil, povšimla, že se neužívá v tištěných přehledech úřadů ministerstva vnitra. Pokud jde o urážlivá tvrzení o Rolandovi, stavím proti nim jen dvě skutečnosti: za prvé jeho spisy, které všechny obsahovaly nejlepší zásady morálky a politiky; za druhé to, že rozesílal všechny spisy tištěné z nařízení Národního konventu a že pečlivě dával expedovat i spisy těch členů shromáždění, kteří byli pokládáni za jeho největší odpůrce.

O. Zda vím, kdy Roland opustil Paříž a kde by mohl být?³⁹

Odp. Ať to vím, či nevím, nemám a nechci to říci.

Poznámka vyslyšajícího: Že tato zatvrzelost v neustálém zastírání pravdy ukazuje, že pokládám Rolanda za vinného; že se stavím do otevřené vzpoury proti zákonu; že zapomínám na povinnosti obžalované, která dluží spravedlnosti především pravdu atd. Veřejný žalobce, který tuto otázku kladl, ji jako všechny, do nichž se vměšoval, pečlivě ověsil urážlivými přívlastky a výrazy, z nichž čísel hněv. Chtěla jsem odpovědět, on žádal, aby mi byly podrobnosti zakázány; a on i soudce, snažíce se využít jakési autority, kterou jim dávaly jejich funkce, sahal ke všem prostředkům, aby mě

39. Perroud: Stále se věřilo, že se Roland skrývá v Lyonu (Amarova zpráva z 3. října). Ve skutečnosti se ukrýval v Rouenu u slečen Malortie; když se dozvěděl o popravě své ženy, opustil úkryt a 10. listopadu 1793 se na silnici nedaleko Rouenu probodl mečem ukrytým v holi.

umlčeli nebo mě přiměli mluvit podle jejich vůle. Rozhořčila jsem se, řekla jsem, že si budu na veřejném zasedání tribunálu stěžovat na tento šíkanózní a neslýchaný způsob výslechu; že se autoritou zastrašit nedám; že nade vše, co lidé ustanovili, uznávám rozum a přírodu; a obrátivši se k zapisovateli, řekla jsem mu: Vezměte pero a pište:

Odp. Obžalovaný se zodpovídá ze svých činů, nikoli z činů jiných. Kdyby Rolandovi po více než čtyři měsíce neodpírali spravedlnost, o niž tak naléhavě žádal, když se domáhal uzavření svých účtů, nebyl by se ocitl v situaci, kdy se musel vzdálit, a já bych se neocitla v situaci, kdy musím zamlčovat místo jeho pobytu, i kdyby mi bylo známo; neznám žádný zákon, jehož jménem by bylo možné nutit člověka, aby zradil nejdražší city, jež vložila příroda.

Tu veřejný žalobce zuřivě vykřikl, že s takovou tlachalkou by se nikdy neskončilo, a dal výslech uzavřít.

„Jak vás lituji!“ řekla jsem mu klidně. „Odpouštím vám i to nezdvořilé, co mi říkáte. Myslíte, že držíte velkého viníka, a netrpělivě ho chcete usvědčit; ale jak nešťastný je člověk, který je zajat takovými předsudky! Můžete mě poslat na popraviště, ale nemůžete mi vzít radost, kterou dává dobré svědomí, ani přesvědčení, že potomstvo pomstí Rolanda i mne a vydá jejich pronásledovatele hanbě.“

Řekli mi, abych si zvolila obhájce; jmenovala jsem Chauveaua⁴⁰ a odešla jsem se slovy, jež jsem jim řekla s úsměvem: „Přeji vám za všechno zlé, které mi chcete, mír rovný tomu, jež si uchovávám já, ať je za něj zaplacená jakákoli cena.“

Tento výslech se konal v síni, které se říká radní, kde stál stůl a kolem něho seděla řada osob, které tam zřejmě byly, aby psaly, a které mě jen poslouchaly. Mnoho lidí přicházelo a odcházelo a nic nebylo méně tajné než tento výslech.

40. Perroud: Claude-François Chauveau-Lagarde (1756–1841), krajan Brissotův a Pétionův, advokát v Paříži od roku 1783, obhájce Charlotte Corday, Marie Antoinetty, girondistů a dalších. Paní Rolandovou však nakonec neobhajoval. Později dramaticky vyličil své poslední setkání s ní v předvečer procesu; rozhodnuta ho nekompromitovat, měla mu říci: „Nechod'te k tribunálu, zapřela bych vás.“ Obžalovanou u soudu formálně provázal advokát Guillot, ustanovený tribunálem z úřední povinnosti. Paní Rolandová byla odsouzena a popravena 8. listopadu 1793.

Návrh obhajoby před tribunálem

*[Napsáno v Conciergerii v noci po skončení výslechu, tedy ze 3. na 4. listopadu 1793.]*⁴¹

Obžaloba vznesená proti mně spočívá zcela na mé údajné spoluvinně s muži, jimž se říká spiklenci. Mé přátelské styky s malým počtem z nich jsou o mnoho starší než politické okolnosti, pro něž jsou dnes pokládáni za vinné. Spojení, které jsem s nimi v době jejich odchodu z Paříže udržovala prostřednictvím třetí osoby, se naprosto netýká veřejných záležitostí. Neměla jsem vlastně žádnou politickou korespondenci a v tomto ohledu bych se mohla omezit na úplné popření, neboť po mně nelze žádat, abych se zodpovídala ze svých soukromých citů. Mohu se jimi však pyšnit stejně jako svým jednáním a nemám před veřejností co tajit.

Řeknu tedy, že jsem dostala projevy lítosti nad svým uvězněním a zprávu, že Duperret má pro mne dva dopisy; zda byly napsány před opuštěním Paříže, či po něm, zda byly od jednoho, či od dvou mých přátel, nevím, nedošly mně. Duperret je předal do jiných rukou a já je nikdy neviděla. Jindy jsem dostala naléhavou výzvu, abych rozbila svá pouta, a nabídky služeb, jež mi měly pomoci k úspěchu způsobem, který bych uznala za vhodný, a dopravit mě, kam bych si přála.⁴² Nechtěla jsem se k ničemu takovému propůjčit, z povinnosti i ze cti: z povinnosti, abych nevystavila nebezpečí ty, jejichž stráží jsem byla svěřena; ze cti, protože jsem v každém případě dávala přednost riziku nespravedlivého procesu před tím, abych na sebe uvalila zdání viny útekem, který by mne nebyl hoden. Nechala jsem se 31. května zatknout dobrovolně, a ne proto, abych později utekla.

To je vše, nač se omezily mé styky s uprchlými přáteli. Kdyby spojení nebylo přerušeno nebo kdyby mě nesvazovalo vězení, byla bych se jistě snažila opatřit si o nich zprávy, neboť neznám zákon, který by mi to zakazo-

41. Perroud cituje Boscovu poznámku v rukopise: „Tento text byl určen k přečtení jako obhajovací spis; byl napsán v Conciergerii v noci, jež následovala po jejím výslechu.“ Také nadpis je psán Boscovou rukou.

42. Perroud: Roland i Buzot hledali každý ze své strany cesty k jejímu útěku (viz dopisy Buzotovi ze 3. a 6. července). Henriette Cannel, snad na Rolandovu žádost, navštívila vězeňkyni a navrhla jí, že se s ní vymění šaty a zůstane v cele místo ní. Champagneux i Bosc potvrzují, že všechny tyto návrhy odmítla. (Henriette Cannel byla starší sestra Sophie Cannel, přítelkyně autorčina mládí.)

val. Ach, v které době, u kterého národa na světě kdy byla věrnost citům úcty a bratrství, jež spojují lidi, prohlášena za zločin? Nesoudím opatření, k nimž se uchýlili ti, kdo byli proskribováni, nebyla mi známa; ale nevěřím ve zlé úmysly u lidí, jejichž poctivost, občanská ctnost a šlechetná oddanost vlasti mi byly prokázány. Jestliže se mýlili, pak v dobré víře; podléhá jí, aniž jsou poníženi, a v mých očích jsou nešťastní, nikoli vinní. Jsem-li vinna já sama tím, že si přeji jejich záchranu, prohlašuji se za vinnou tváří v tvář celému světu. O jejich slávu nemám obavy a ráda se s nimi podělím o čest být utlačována jejich nepřáteli.

Viděla jsem tyto muže, obviňované ze spiknutí proti vlasti, jako rozhodné republikány, a přitom lidské, přesvědčené, že je třeba dobrými zákony učinit republiku drahou i těm, kdo pochybovali, že se udrží; což je opravdu nesnadnější než je zabít. Dějiny všech věků dokázaly, že je zapotřebí mnoha talentů, aby byli lidé dobrými zákony přivedeni ke ctnosti, kdežto k tomu, aby byli utlačováni terorem nebo zničení smrtí, stačí síla. Viděla jsem je tvrdit, že hojnost, stejně jako štěstí, může vzejít jen ze spravedlivé, ochranné a dobročinné vlády; že všemoc bajonetů sice plodí strach, ale ne chléb. Viděla jsem je, zanícené nejživějším nadšením pro blaho lidu, jak pohrdají lichocením mu, odhodláni raději zahynout jako oběti jeho zaslepenosti, než jej klamat. Přiznávám, že tyto zásady a toto jednání se mi zdály naprosto odlišné od zásad a jednání tyranů či ctižádostivců, kteří se snaží lidu zalíbit, aby si jej podrobili. Vzbudily ve mně nejhlubší úctu k těmto šlechtným mužům; tento omyl, je-li to omyl, mne bude provázet do hrobu, a budu pokládat za čest následovat ty, které jsem nemohla doprovázet.

Má obhajoba, troufám si říci, je potřebnější těm, kdo chtějí v dobré víře poznat pravdu, než mně samé. Klidná a spokojená ve vědomí, že jsem splnila své povinnosti, hledím do budoucnosti s vyrovnaností. Mé vážné záliby a mé zvyky oddané studiu mě držely stejně daleko od bláznovství rozptýlení jako od shonu intrik. Jako přítelkyně svobody, jejíž cenu mi dalo poznat přemýšlení, jsem uvítala revoluci s nadšením, přesvědčena, že nastala doba, kdy bude svržena libovůle, již nenávidím, a napraveny zlořády, nad nimiž jsem tak často vzdychala, dojata osudem nešťastné třídy. Sledovala jsem postup revoluce se zájmem, hovořila jsem o veřejných věcech vřele, ale nepřekročila jsem meze, které mi ukládalo mé pohlaví. Snad tro-

chu talentu, dost filozofie, odvaha vzácnější, která mi dovolovala, abych v nebezpečí neoslabovala odvalu svého manžela – to je nejspíš to, co nerozvážně vychvalovali ti, kdo mě znají, a co mi zjednálo nepřátele mezi těmi, kdo mě neznají. Roland mě snad někdy používal jako sekretáře, a slavný dopis králi je například celý opsán mou rukou;⁴³ byla by to docela dobrá listina k připojení k mému spisu, kdyby mě soudili Rakušané a kdyby je napadlo rozšířit odpovědnost ministra i na jeho ženu. Ale Roland už dávno dal poznat svou osvícenost a lásku k velkým zásadám; důkazy o tom jsou v četných dílech, tištěných po patnáct let. Jeho vědění a jeho poctivost patří jen jemu a nepotřeboval ženu, aby byl moudrým ministrem. Nikdy se u něho nekonaly porady ani tajné schůzky; jeho kolegové, ať to byl kdokoli, několik přátel a jeho známí se u něho scházeli u stolu jednou týdně; tam se ve velmi veřejných rozhovorech otevřeně mluvilo o tom, co zajímalo každého. Ostatně spisy tohoto ministra, jež všechny dýchají láskou k pořádku a míru a dojemně vykládají nejlepší zásady morálky a politiky, navždy dosvědčí jeho moudrost, stejně jako jeho účty prokážou jeho bezúhonnost.

Vracím se k deliktu, který je mi kladen za vinu. Poznamenávám, že jsem s Duperretem nebyla v žádném bližším styku; vídala jsem ho občas za ministerstva svého manžela, a za šest měsíců od chvíle, kdy Roland nebyl v úřadě, u mě nebyl ani jednou. Totéž mohu poznamenat o ostatních poslancích, svých přátelích, což se rozhodně nesrovnává s předpokladem srozmění a spiknutí, který se nám přisuzuje. Z mého prvního dopisu Duperretovi je zřejmé, že jsem tomuto poslanci psala jen proto, že bylo nesnadné obrátit se na kohokoli jiného, a v domnění, že mi rád poslouží. Má korespondence s ním tedy nebyla předem zamýšlena; nebyla pokračováním žádného předchozího spojení a měla ostatně jen soukromý předmět. Stala se příležitostí dostávat zprávy o těch, kdo se právě vzdálili a s nimiž jsem byla spřátelena zcela nezávisle na jakýchkoli politických ohledech. Ty neměly žádný podíl na onom druhu styku, který jsem s nimi udržovala v prvních chvílích jejich nepřítomnosti. Žádná listina v tomto ohledu nesvědčí proti mně; ty, které se uvádějí, by jen vedly k domněnce, že jsem sdílela

43. Perroud: Paní Rolandová tu svůj podíl zmenšuje, méně z opatrnosti než proto, aby neubrala na zásluhách svému muži. Ve skutečnosti dopis z 10. června 1792 neopsala, ale sepsala; totéž platí o mnoha dalších Rolandových dopisech a oběžnících. Také společné obědy u Rolanda se podle Perrouda konaly dvakrát týdně, ne jednou.

názory a city těch, jimž se říká spiklenci. Tento závěr je opodstatněný, přiznávám to nahlas, a honosím se touto shodou. Nedala jsem jim však žádný projev, z něhož by mi bylo možno udělat zločin a který by směřoval k tomu, aby cokoli rušil. Nuže, má-li se prokázat spoluvina na jakémkoli zámeru, je třeba buď dávat rady, nebo poskytnout prostředky; neudělala jsem ani jedno, ani druhé; nejsem tedy trestná v očích zákona; žádný zákon mě neodsuzuje a neexistuje čin, na nějž by bylo možné kterýkoli z nich použít.

Vím, že za revoluce se na zákon i na spravedlnost často zapomíná, a důkazem je, že jsem zde. Za svůj proces vděčím jen předpojatosti a prudké nenávisti, jež se rozpoutává ve velkých zmatcích a obvykle se obrací proti těm, kdo byli na očích nebo o nichž se ví, že mají charakter. Mé odvaze by bylo snadné vyhnout se rozsudku, který jsem předvíдалa;⁴⁴ myslela jsem, že je důstojnější jej podstoupit; věřila jsem, že dlužím tento příklad své zemi; věřila jsem, že mám-li být odsouzena, je třeba nechat na tyranii ohavnost, že obětuje ženu, jejímž jediným zločinem bylo trochu talentu, jímž se nikdy nevypínala, velká horlivost pro dobro lidstva a odvaha přiznat se k nešťastným přátelům a vzdát hold ctnosti s nasazením života. Duše, které mají jistou velikost, dovedou zapomenout samy na sebe; cítí, že patří celému lidskému rodu, a vidí se jen v potomstvu. Patřím ctnostnému a pronásledovanému Rolandovi, byla jsem spjata s muži, které zaslepenost a nenávist závistivé průměrnosti daly proskribovat a obětovat. Je nutné, abych zahynula i já, neboť k zásadám tyranie patří obětovat ty, které násilně utlačovala, a zničit i svědky svých výstřelků. Z tohoto dvojího důvodu mi dlužíte smrt a já ji očekávám. Když nevinnost kráčí na popraviště, na něž ji posílá omyl a zvrácenost, kráčí ke slávě.

Kéž jsem poslední obětí zuřivosti stranického ducha! Ráda opustím tuto nešťastnou zemi, jež pohlcuje dobré lidi a opájí se krví spravedlivých.

44. Perroud: Po 3. říjnu (Amarově zprávě) se paní Rolandová rozhodla zemřít hladem; tehdy, mezi 4. a 8. říjnem, napsala své *Poslední myšlenky* a dopisy dceři, služebné a Mentellovi. Dosáhla jen toho, že těžce onemocněla a musela být přenesena na ošetřovnu Sainte-Pélagie, odkud 14. října napsala Robespierrovi dopis, který neodeslala. Pak se rozhodla „vypít kalich až do dna“, už proto, aby mohla před tribunálem vydat svědectví o svých přátelích z Gironde; ráda by však po své výpovědi hned vzala jed a požádala o něj Bosca, který odmítl (viz dopis Boscovi z 27. října a *Vzpomínky Sophie Grandchamp*).

Pravdo! Vlasti! Přátelství! Posvátné předměty, city drahé mému srdci, přijměte mou poslední oběť. Můj život byl zasvěcen vám, vy učiníte mou smrt stejně sladkou a slavnou.

Spravedlivé nebe! Osvěť tento nešťastný lid, jemuž jsem přála svobodu!... Svoboda! Ta je pro hrdé duše, které pohrdají smrtí a dovedou ji v pravou chvíli podat. Není pro ty slabé lidi, kteří vyjednávají se zločinem a zakrývají jménem opatrnosti své sobectví a zbabělost. Není pro ty zkažence, kteří vylézají z lože zhýralosti nebo z bahna bídy, aby se opájeli krví, jež teče z popravišť. Je pro moudrý lid, který miluje lidskost, činí spravedlnost, pohrdá svými lichotníky, zná své pravé přátele a ctí pravdu. Dokud nebudete takovým lidem, ó moji spoluobčané, budete marně mluvit o svobodě; budete mít jen bezuzdnost, jíž padnete za oběť jeden po druhém; budete žádat chléb, a dají vám mrtvolý, a skončíte v otroctví.

Nezastírala jsem své city ani své názory. Víím, že jedna římská paní byla za Tiberia poslána na smrt, protože oplakávala svého syna;⁴⁵ víím, že v dobách zaslepenosti a zuřivého stranického ducha se každý, kdo se odváží přiznat za přítele odsouzených či proskribovaných, vystavuje nebezpečí, že bude sdílet jejich osud. Ale já pohrdám smrtí, nikdy jsem se nebála ničeho než zločinu a nezachránila bych si život za cenu zbabělosti. Běda době, běda lidu, kde síla vzdát hold zneuznané pravdě může vystavit nebezpečí, a přešťastný tehdy ten, kdo se cítí schopen mu čelit! Je nyní na vás, abyste posoudili, zda je ve vašem zájmu odsoudit mě bez důkazů, pro pouhé názory a bez opory v jakémkoli zákoně.

Konec pamětí

45. Narážka na Tacitovy *Letopisy* (VI, 10): za císaře Tiberia byla stažena Vitia, matka popraveného Fufia Gemina, odsouzena na smrt, protože oplakávala svého syna.

III. Dopisy z vězení: Abbaye a Sainte-Pélagie (červen – červenec 1793)

[Dopisy, které paní Rolandová psala z vězení Abbaye (1.–24. června 1793) a v prvních týdnech po převezení do Sainte-Pélagie. Číslování dopisů a údaje v hranatých závorkách pocházejí od Perrouda.]

Dopisy z vězení

I. [Boscovi do Paříže]

*[1. června 1793, z Abbaye.]*¹

Dnes na trůně a zítra v okovech. Tak se v revoluci zachází s poctivostí, můj ubohý příteli!

Ani byste nevěřil, jak často na vás od rána myslím. Jsem přesvědčena, že patříte k těm, kdo se mými strastmi zabývají nejvíc.

Tak tedy jsem v dobrém domě², dokud se bude Bohu líbit. Tady jako všude jinde budu sama se sebou natolik zadobře, abych změnami skoro netrpěla. Není lidské moci, která by zdravé a silné duši dokázala vzít onen druh souladu, *jenž ji drží* nade vším.

Srdečně vás objímám; na život a na smrt, úcta a přátelství.

Roland, rozená Ph.

II. Národnímu konventu

1. června 1793, z vězení Abbaye.

1. Perroud: Ve všech záhlavích těchto dopisů uvádí v hranatých závorkách údaje, které originál neobsahuje. Tento lístek z 1. června byl podle něho nepochybně adresován Boscovi. – Louis-Augustin Bosc (Bosc d'Antic), přírodovědec, jeden z nejstarších a nejvěrnějších přátel Rolandových; po 31. květnu pomohl Rolandovi ukrýt se a postaral se o jejich dceru Eudoru.

2. Vězení Abbaye u opatství Saint-Germain-des-Prés, kam byla paní Rolandová dopravena v noci z 31. května na 1. června 1793. V září 1792 bylo dějištěm záříjových masakrů – odtud zmínka o „hrůzných výjevech“ v dopise V.

(Text dopisu autorka vložila do *Historických poznámek* – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 32.)³

III. Ministru vnitra

2. června 1793, [z Abbaye].

(Text dopisu autorka vložila do *Historických poznámek* – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 36.)

IV. Sekci Beaurepaire

4. června 1793, [z Abbaye].

(Text dopisu autorka vložila do *Historických poznámek* – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 43.)⁴

V. Lauze de Perretovi, poslanci za Bouches-du-Rhône [do Paříže]

6. června [1793], z Abbaye.

Posílám vám, statečný občane⁵, opis dopisu, který jsem napsala Konventu, který mu úředně zaslal ministr vnitra a který se tam dosud nepodařilo dát přečíst. Zmůže-li v tom něco vaše odvaha, doporučuji vám ho; znáte-li nějaký způsob, jak jej zveřejnit, laskavě ho použijte.

Stále nejsem vyslýchána a nevím, dokdy mě budou držet na tomto místě, jež bylo dějištěm hrůzných výjevů. Jistě, s *nevinou* a *pravdou* jsem tu svobodnější a méně k politování než panovační katané a mou pevností nic ne-

3. Dopisy II–IV a VI–VIII opsala paní Rolandová sama do *Historických poznámek*, do vyprávění o svém zatčení a pobytu v Abbaye; Perroud je proto na tomto místě neotiskuje znovu a jen na ně odkazuje.

4. Sekce Beaurepaire byla pařížská sekce, v jejímž obvodu bydleli Rolandovi (ulice de La Harpe). Její komisaři se 24. června pokusili zabránit druhému zatčení paní Rolandové (viz dopis XVI); podrobnosti obsahuje zápis sekce otištěný v Přílohách.

5. Claude-Romain Lauze de Perret (Duperret), poslanec Konventu za departement Bouches-du-Rhône, girondista, který po 2. červnu zůstal v Paříži a zprostředkovával styk mezi uprchlými přáteli v Caen a jejich uvězněnými kolegy. V červenci 1793 ho navštívila Charlotte Corday; byl pak zatčen a 31. října 1793 popraven spolu s girondisty.

otřese; ale mám dítě, uplakanou rodinu, a nesmím nic zanedbat, abych jim byla vrácena. Ať uděláte cokoli, přijměte ujištění o mé úctě.

VI. Ministru spravedlnosti

8. června 1793, z vězení Abbaye.

(Text dopisu autorka vložila do *Historických poznámek* – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 51.)

VII. Ministru vnitra

8. června 1793, [z Abbaye].

(Text dopisu autorka vložila do *Historických poznámek* – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 52.)

VIII. Redaktoru listu Thermomètre [Dulaurovi]

9. června, druhého roku republiky (1793), z vězení Abbaye.

(Text dopisu autorka vložila do *Historických poznámek* – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 57.)⁶

IX. [Sophii Grandchamp do Paříže]

[První dny června 1793, z Abbaye.]

Kdybych si vás vážila méně, stálo by mě mnoho přemáhání vidět vás v této chvíli⁷. Věřím tedy, že vám dávám nepochybný důkaz svých citů, když přijímám vaše nabídky a volím si vás za strážkyni něčeho, co vyžaduje bezmeznou důvěru.

6. Jacques-Antoine Dulaure, spisovatel a poslanec Konventu, vydával list *Thermomètre du jour*. Zveřejnil v něm tento dopis paní Rolandové z 9. června, a tím uvedl pařížskou Komunu do rozpaků (viz dopis XII).

7. Sophie Grandchamp, důvěrná přítelkyně paní Rolandové; navštěvovala ji ve vězení a naposledy ji zahlédla na cestě na popraviště. Její *Vzpomínky* jsou otištěny v Přílohách.

X. [Garatovi do Paříže]

20. června [1793], v 8 hodin ráno, vězení Abbaye.

Jaký to opakovaný křik se ozývá?... To volá kolportér, který vyvolává *velký hněv otce Duchesna*⁸ na tu d... Rolandovou, *kteřá sedí v Abbaye*; velké odhalené spiknutí rolandistů, buzotistů, pétionistů a girondistů s *vendéskými rebely a s agenty Anglie*. Prý je třeba najít starého Rolanda, aby si odpykal trest za své zločiny; je prý třeba pustit se do jeho ženy a vytáhnout z ní všechno o tom jejím c. c. manželovi⁹. Pak záplava sprostých přízvisek, strojené opakování, *že sedím v Abbaye*, štvání k tomu, aby se se mnou naložilo zle. Právě pod mým oknem vyvolávač opakuje své výzvy lidu z tržiště.

Tak se tedy uráží nevinnost poté, co byla utlačena; štve se k tomu, aby byla obětována; to je vskutku jediné, co ještě zbývá. A autora těchto hanebných spisů podporoval, chránil a hájil Garat¹⁰, když ho podobné výstřelky proti Konventu přivedly do vězení na rozkaz komise zástupců lidu.

Garate! tuto urážku kladu tobě k tíži; za ni vděčím tvé zbabělosti; a stane-li se něco ještě horšího, na tvou hlavu svolávám pomstu nebes.

Lupič, který pronásleduje, rozvášněnec, který spílá, oklamáný lid, který vraždí, ti jdou za svým instinktem a dělají své řemeslo; ale muž v úřadě, který je trpí, ať pod jakoukoli záminkou, je navždy zneuctěn.

Piš si teď krásné spisy, vykládej jako filozof příčiny událostí, vášně a omyly, které je provázely; potomstvo bude vždycky říkat: *Posílil stranu, která ponížila národní zastoupení, vybídl Konvent, aby se sklonil před hrstkou*

8. *Père Duchesne*, sprostý lidový list Jacquesa-Reného Héberta, zástupce prokurátora pařížské Komuny (popraven 24. března 1794). Výťah z jeho čísla 248, namířeného proti paní Rolandové, je otištěn v Přílohách.

9. Ve francouzštině „lui tirer les verres (sic) du nez“: zkomolený idiom *tirer les vers du nez* (vytáhnout z někoho tajemství), v letáku napsaný s „verres“ (skla); autorčino „(sic)“ upozorňuje na tento pravopis. Zkratka „c. c.“ zastírá sprostou nadávku.

10. Dominique-Joseph Garat, spisovatel a filozof, ministr spravedlnosti a od ledna 1793, po Rolandově odstoupení, ministr vnitra; paní Rolandová mu vyčítala povolnost vůči Komuně a Hoře. Revoluci přežil. – Hébert byl 24. května 1793 zatčen na příkaz Komise dvanácti, kterou Konvent zřídil k vyšetření činnosti Komuny, a 27. května byl pod tlakem Komuny propuštěn.

anarchistů; poskytl pomoc a oporu uzurpátorské Komuně, která pohrdla zákonodárnou mocí a vyobcovala ctnost.

Jdi! vím, čemu takové urážlivé výzvy obvykle předcházejí. Co mi na tom záleží! Dávno jsem připravena. V každém případě přijmi toto sbohem, které ti posílám, aby ti jako sup rvalo srdce.

XI. [Buzotovi do Caen]

22. června [1793], z Abbaye.¹¹

Jak často je čtu znovu¹²! Tisknu je k srdci, pokrývám je polibky; už jsem nedoufala, že nějaké dostanu!... Marně jsem se dávala pít po zprávách o paní Ch.¹³; jednou jsem napsala panu Le Tellierovi do E.¹⁴, abys ode mne měl znamení života; ale listovní tajemství se porušuje; nechtěla jsem ti nic posílat, protože jsem byla přesvědčena, že kvůli tvému jménu by dopis zadrželi a já bych tě zkompromitovala. Přišla jsem sem hrdá a klidná, s přáními pro obránce Svobody a ještě s jistou nadějí pro ně. Když jsem se dozvěděla o dekretu o zatčení Dvaadvaceti¹⁵, zvolala jsem: Má vlast je ztracena! — Prožívala jsem nejkřutější úzkosti, dokud jsem neměla jistotu o tvém útěku¹⁶; obnovil je dekret o obžalobě, který se tě týká; tu ukrutnost byli dlužni tvé odvaze! Ale jakmile jsem se dozvěděla, že jsi v Calvadosu,

11. François-Nicolas-Léonard Buzot, poslanec Konventu za departement Eure, jeden z vůdců girondistů a velká láska paní Rolandové. Po 2. červnu uprchl do Normandie, kde se podílel na federalistickém povstání proti Konventu; po jeho nezdaru se skrýval v okolí Saint-Émilionu a v červnu 1794 tam spolu s Pétionem spáchal sebevraždu.

12. Perroud: Jde o dopisy, které jí Buzot, jenž opustil Paříž 2. června, napsal z Caen 15. a 17. června a poslal prostřednictvím De Perreta; ten je předal Pétionovi a Pétion je svěřil paní Goussard, která se k vězenkyni dostala.

13. Perroud: Paní Chollet. Louvetova přítelkyně Marguerite Denuelle, provdaná za jistého Cholleta, se s ním v září nebo říjnu 1792 rozvedla; 24. června opustila s Louvetem Paříž, aby se uchýlili do Évreux a pak do Caen. — Jean-Baptiste Louvet de Couvray, romanopisec a girondistický poslanec, proskripci přežil.

14. Perroud: Do Évreux. Jérôme Le Tellier, Buzotův přítel z dětství, byl prvním ústavním starostou Évreux; znal tajemství paní Rolandové a Buzota a opatroval Buzotovy soukromé papíry. Zatčen 30. září 1793, zabil se ve vězení 3. ledna 1794.

15. Dekretem z 2. června 1793, vynuceným obležením Konventu ozbrojenými sekcemi, byli dáni do domácího vězení girondističtí poslanci ze seznamu „Dvaadvaceti“, členové Komise dvanácti a ministři Clavière a Lebrun. Mnozí z nich uprchli do departementů.

16. Perroud: Buzot dorazil 4. června do Évreux a zvedl je k povstání proti Konventu. Dekret o obžalobě Buzota je z 13. června.

nabyla jsem opět klidu. Pokračuj, příteli, ve svém šlechetném úsilí; Brutus zoufal nad spásou Říma na polích u Filipp příliš brzy¹⁷. Dokud republikán dýchá, dokud má svobodu a uchovává si energii, musí a může být užitečný. Jih ti v každém případě nabízí útočiště; bude azylem poctivých lidí. Tam, budou-li se kolem tebe hromadit nebezpečí, musíš obrátit své zraky a kroky; tam budeš muset žít, neboť tam budeš moci sloužit bližním a konat ctnosti.

Co se mne týče, dokážu klidně vyčkat návratu vlády spravedlnosti, anebo snést poslední výstřelky tyranie tak, aby ani můj příklad nebyl zbytečný. Jestli jsem se něčeho bála, pak toho, že bys kvůli mně podnikl nějaké nerozvážné pokusy. Příteli! jen tím, že zachráníš svou vlast, můžeš zachránit mne, a nechtěla bych své záchrany na úkor její; ale umírala bych spokojena, kdybych věděla, že vlasti účinně sloužíš. Smrt, muka, bolest nejsou pro mne nic, dokážu vzdorovat všemu. Věř mi, budu žít až do své poslední hodiny, aniž bych ztratila jediný okamžik ve zmatku nedůstojného neklidu.

Ostatně, ať je jejich zuřivost jakákoli, mají ještě jakýsi stud; můj zatykač není odůvodněn; do samovazby mě dali ústně, ale neodvážili se napsat přísné rozkazy, které vydali slovně. Lidskosti svých strážců vděčím za úlevy, které tajím, abych je nezkompromitovala; ale dobré zacházení váže pevněji než železné řetězy, a i kdybych mohla utéci, nechtěla bych, abych nepřivedla do neštěstí poctivého správce věznice¹⁸, který vynakládá všechnu péči, aby mi zajištění ulehčil. Mnoho lidí se o mně mylí a myslí si, že jsem v Conciergerii. Ve skutečnosti odtud den po mém příchodu odešla, aby byla převezena tam, jiná žena mého jména; obývám pokoj a lůžko, které měla přede mnou; zahlédla jsem ji při odchodu. Můj dobrý Plútarchos, jímž si krátím volné chvíle, by v tom neopomněl spatřit znamení. Byla to Angélique Desilles, manželka Rolanda de La Fauchaie, sestra toho, který slavně zahynul v Nancy¹⁹; předevčírem zahynula na popravišti, čtyřicet dva-

17. Marcus Iunius Brutus, jeden z Caesarových vrahů, se po porážce republikánského vojska u Filipp (42 př. Kr.) probodl. Paní Rolandová znala jeho příběh z Plútarcha.

18. Perroud: Lavacquerie, přesněji Delavacquerie; o jeho ohleduplnosti k vězenkyni mluví paní Rolandová i v *Pamětech*.

19. Perroud: Angélique-Françoise Desilles, sestra „hrdiny z Nancy“, manželka emigranta Jeana Rolanda Desclos de la Fonchais, byla odsouzena k smrti a popravena 18. června 1793 jako spoluviník bretaňského spiknutí. – Její bratr, důstojník Desilles, se v srpnu 1790 při vzpouře posádky v Nancy postavil před ústí děl, aby zabránil krveprolití, a na následky zranění zemřel.

cetiletá, s velikou odvahou; její obhájce je bez sebe a přísahá na nevinu této oběti, jejíž mírná a šťastná tvář prozrazovala krásnou duši.

První dny jsem věnovala psaní několika *poznámek*²⁰, které jednou udělají radost; svěřila jsem je do dobrých rukou a dám ti vědět komu, aby ti v žádném případě nezůstaly neznámé. Mám svého Thomsona (je mi drahý z nejednoho důvodu), Shaftesburyho, anglický slovník, Tacita a Plútarcha²¹; vedu tu týž život, jaký jsem vedla doma ve své pracovně, na ministerstvu i jinde; velký rozdíl v tom není. Byla bych si sem dala přinést hudební nástroj, kdybych se nebála pohoršení; obývám místnost asi deset stop v čtverci; tam, za mřížemi a závorami, se těším nezávislosti myšlení, přivolávám si věci a bytosti, které jsou mi drahé, a se svým svědomím mám větší pokoj, než mají moji utlačovatelé se svou vládou. Věřil bys, že mi pokrytec Pache²² dal vzkázat, že ho má situace velice dojímat? „Jděte mu říci, že tuto urážlivou poklonu nepřijímám; raději chci být jeho obětí než předmětem jeho zdvořilostí; ty by mě zneuctily.“ To byla má odpověď. V příloze uvidíš, jak jsem napsala Garatovi; nebyl to první dopis, ale je to jistě mé ultimátum. Od těch lidí nelze nic čekat; je třeba je postavit na jejich místo a tak je ukázat potomstvu, víc nechci. Kdybych nebyla napsala Konventu 1. června, později bych už k tomuto kroku nesáhla; zabránila jsem tomu, aby mu R[oland] od 2. června cokoli adresoval²³. Pro každého, kdo má zásady a charakter, to už není Konvent; v Paříži teď neznám žádnou autoritu, u které bych chtěla o něco žádat; raději shniju v poutech, než bych se takto ponížila. Tyrani mě mohou utlačovat, ale ponížit nikdy, nikdy! Doma jsou pečeti na všech mých věcech, na prádle i šatech, na dveřích i oknech; jen malý kout zůstal vyhrazen pro mé služebnictvo; ubohá má věrná služebná chřadne před očima; rve mi srdce, přesto ji však občas rozesměju; moji poctiví strážci ji čas od času pouštějí dovnitř. Odpoledne mě také nechávají

20. Tj. prvních částí *Historických poznámek*, které paní Rolandová začala psát v Abbaye.

21. James Thomson (1700–1748), skotský básník, autor *Ročních dob* (*The Seasons*). Perroud: Anthony Ashley Cooper, hrabě Shaftesbury (1671–1713), deistický filozof, autor *Zkoumání o ctnosti*; Tacita četla paní Rolandová v italském překladu Davanzatiho.

22. Jean-Nicolas Pache, kdysi Rolandův chránělec a spolupracovník na ministerstvu vnitra, pak ministr války (říjen 1792 – únor 1793) a od února 1793 starosta Paříže; paní Rolandová ho měla za zrádce a pokrytce.

23. Perroud: Rolandova poslední žádost o schválení jeho účtů byla přečtena na zasedání Konventu 1. června.

přecházet do svého pokoje, který v tu dobu neobývají a kde mám víc vzduchu než ve svém.

Mou dceru přijala úctyhodná matka rodiny, která ji ochotně zařadila mezi své děti, manželka poctivého Creuzé-Latouche²⁴.

Nešťastný R[oland] strávil dvacet dní ve dvou úkrytech²⁵, u vyděšených přátel, skrytý před všemi zraky, větší vězeň, než jsem já sama; bála jsem se o jeho hlavu i o jeho zdraví. Teď je ve tvém sousedství²⁶. Kéž by tomu tak bylo i v duchu! Neodvažuji se ti to říci, a ty jsi jediný na světě, kdo to dokáže ocenit: nebyla jsem příliš nešťastná, že mě zatkli.

Budou méně zuřiví, méně zarputilí proti R[olandovi], říkála jsem si; pokusí-li se o nějaký proces, dokážu jej vést tak, že to poslouží jeho slávě. Zdálo se mi, že tím vůči němu splácím jakési odškodnění za jeho trápení; ale nevidíš také, že když jsem sama, zůstávám s tebou? — Tak se zajetím obětují manželovi, zachovávám se příteli a svým katům vděčím za to, že smírují povinnost s láskou: nelituj mě!

Ostatní obdivují mou odvahu, ale neznají mé radosti; ty, který je musíš cítit, zachovej jim všechno jejich kouzlo stálostí své odvahy.

Ta milá paní Goussard²⁷! Jak jsem byla překvapena, když jsem uviděla její laskavou tvář, když mě tiskla v náručí a smáčela slzami a když vytáhla z nádra dva dopisy od tebe! — Ale nikdy jsem je nedokázala číst v její přítomnosti a byla jsem tak nevděčná, že se mi její návštěva zdála dlouhá; chtěla si odnést pár slov psaných mou rukou; nebylo pro mne o nic snazší psát ti pod jejíma očima a skoro jsem jí zazlívala její úslušnou horlivost.

24. Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, umírněný poslanec Konventu. Perroud: Creuzé-Latouchovi bydleli v ulici Hautefeuille č. 11, kousek od Rolandových; Bosc k nim dítě odvedl hned 1. června.

25. Perroud: Nejprve v Meudonu, pak v lese u Montmorency, v Sainte-Radegonde (viz Přílohy, Boscovy paměti).

26. Perroud: V Rouenu, u slečen Malortie v ulici aux Ours. Musel tam být nejpozději od 20. června, ne až od 24., jak uvádí Champagneux.

27. Perroud: Paní Goussard byla sousedkou a přítelkyní Pétionovou; její manžel byl přítelem Brisota z dětství. Díky jejich obětavosti mohl Pétion, daný 3. června do domácího vězení, 23. června uprchnout a 25. opustit Paříž.

Příteli, tvůj dopis z 15.²⁸ mi přinesl ty mužné tóny, v nichž poznávám duši hrdou a svobodnou, zaujatou velkými záměry, povznesenou nad osud, schopnou nejšlechetnějších rozhodnutí a nejvytrvalejšího úsilí; našla jsem opět svého přítele, obnovila jsem v sobě všechny city, které mě k němu poutají. Ten ze 17...., ten je tak smutný! Jakými chmurnými myšlenkami končí! Ach! jako by šlo o to, zda žena bude žít po tobě, či ne! Jde o to zachovat tvou existenci a učinit ji užitečnou naší vlasti; ostatní přijde potom!

Navštěvuje mě tu muž, kterého R[oland] ustanovil, aby chodil po věznících, zjišťoval, co se v nich děje, sledoval nešvary, přijímal stížnosti a všechno předkládal ministru vnitra²⁹.

R[oland] toto místo zřídil a já jsem mu navrhla člověka, který by je zastával; je to bývalý advokát, na jehož neštěstí mě kdysi upozornili a jehož poctivé srdce, zocelené utrpením, se pro tyto dojemné úkoly nesmírně hodí. Už jsem na něj ani nemyslela. Nelze si představit dojetí, s nímž ke mně přispěchal; jeho spatření mi bylo velmi milé. Protože mu jeho úřad dává jistá práva a jakousi autoritu, využil jich u správce věznice, a to spolu se správcovou poctivostí vyvažuje účinek tyranských rozkazů, které o mně vydala Komuna. Dala jsem jeho jméno paní G[oussard], aby od něho jeden z tvých přátel, o kterém mi mluvila, dostal pro správce příkaz, aby ho sem pouštěl. Paní G[oussard] mi také řekla, že mi psal Barbaroux; nic jsem nedostala; zdá se, že ty dopisy dostane ubohá paní Rolandová z Conciergerie, pokud je nezachytili a nepředali revolučnímu tribunálu, který tu mladou nešťastnou ženu soudil. Jak by na nich ti lotři postavili své pokřikování o vašich domnělých stycích s Vendée! Hanebnosti, které dávají den co den opakovat lidu tohoto smutného města.

28. Perroud: Dopis z 15. června poslal téhož dne Barbaroux De Perretovi s průvodními slovy: „Posílám ti přiložený dopis, který píšeme té vážené občance.“ Dopis ze 17. poslal Barbaroux De Perretovi 18. června. – Charles Barbaroux, poslanec za Bouches-du-Rhône, jeden z girondistů uprchlých do Caen; popraven v Bordeaux v červnu 1794.

29. Perroud: Je to Grandpré, inspektor věznic, o němž se mluvívá i v *Pamětech*. Paní Rolandová ho nazývá „bývalým advokátem“; snad jde o Le Moyna de Grandpré, advokáta u pařížského parlamentu. V roce 1793 bydlel se Sophií Grandchamp.

Posílám Gorsasovi³⁰ několik tiskovin, které se mě týkají; nechci, abys četl Duchesna, zlobil by tě, a bylo by to ještě horší, kdybys byl slyšel kolportéry, kteří k textu podivuhodně přidávali.

Sekce³¹ je dobrá; 2. června nechtěla jít s ostatními; občané prohlásili, že chtějí chránit svůj majetek i vězení; kolem Abbaye stálo ve zbrani deset tisíc lidí. Velitelem ozbrojené moci je jistý Janson, o kterém se říká, že je to velmi poctivý člověk, a o kterém vím, že se pečlivě vyptával, zda je pravda, že to já jsem byla převezena.

Kéž tyto podrobnosti vlijí trochu balzámu do tvého srdce!

Věř mi, nemůžeme přestat být navzájem hodni citů, které jsme si vnukli; s tím není člověk nešťastný. Sbohem, příteli; můj milovaný, sbohem!

XII. Lauze de Perretovi [do Paříže]

24. června 1793, z Abbaye.

Statečný občane, posílám vám svůj skutečný výslech³², jehož zveřejnění je jedinou odpovědí, kterou považuji za vhodné dát na lži Duchesna a jemu podobných.

Není-li ještě zakázán všechen styk s našimi uvězněnými přáteli, řekněte jim, že bezpráví, které snášejí oni, je jediné, které mě zaměstnává. Jak! ten zaslepený lid tedy nechá zahynout své nejlepší obránce! Je pravda, že ten

30. Perroud: Antoine-Joseph Gorsas, známý novinář, poslanec Konventu za Seine-et-Oise, byl 2. června stížen dekretem o zatčení, ale unikl; 9. června dorazil do Caen a hned tam znovu začal působit jako novinář. Dne 28. července byl postaven mimo zákon, 7. října byl dopaden v Paříži a týž den gilotinován. Mezi „tiskovinami“, které mu paní Rolandová posílala, bylo zřejmě i „odporné“ číslo 248 Hébertova listu.

31. Perroud: Sekce Unité (Jednoty), v jejímž obvodu leželo Abbaye. Velitelem její ozbrojené moci byl Jean-Baptiste-Auguste-Aimé Janson, pětačtyřicetiletý volitel sekce.

32. Perroud: Zveřejněním dopisu z 9. června (dopis VIII) uvedl Dulaure pařížskou Komunu do rozpaků. Proto o tři dny později, 12. června, přišel k paní Rolandové Louvet, člen Komuny a policejní administrátor (jmenovec girondistického poslance), aby ji konečně vyslechl. Paní Rolandová zde De Perretovi posílá buď Dulaureův list, nebo rukopisný opis.

ubohý B....³³, stížený dekretem o obžalobě, už dorazil? Ale k čemu se ptát? Nemůžete mi odpovědět a uděláte dobře, když tento lístek psaný rukou prý podezřelou spálíte. Ctím vás a zdravím vás.

Roland, rozená Phlipon.

XIII. [Lauze de Perretovi do Paříže]

24. června [1793, z bytu v ulici de La Harpe].

Zdá se, že mě propouštějí z Abbaye; myslím, že se vrátím domů; než tam vejdu, zatknou mě, aby mě odvedli do Sainte-Pélagie. Kdo ví, zda mě odtud neodvedou ještě jinam?

Nezapomeňte na mne.

Lauze de Perret odpověděl na oba lístky z 24. června dopisem, který podle obsahu pochází z posledních dnů června a zní takto:

Ctnostná občanko,

od chvíle vašeho zatčení jsem nepřestal usilovat o to, abych našel způsob, jak vám doručit útěchu, kterou by vám rádi poskytli všichni vaši přátelé; ale tygři, kteří vás pronásledují, nakupili tolik překážek, že nám bylo dopřáno jen spolu s vámi naříkat nad krutostí vašeho osudu. Několik dní jsem u sebe držel tři dopisy, které mi pro vás poslali Bar[baroux] a Bu[zot], aniž bych vám je mohl doručit; a co je nejhorší, teď, když bych to mohl udělat cestou, kterou mi nabízíte, stalo se to nemožným, protože jsou v rukou Pétiona, jemuž jsem je předal v domnění, že je vám dokáže doručit lépe než kdokoli jiný, a který odjel, aniž by se mu to podařilo. Ještě dnes o tom zpravím ty občany, sdělím jim, komu píše bezpečnou cestou, a upozorním je na prostředky, které nyní mám, abych mohl jejich pověření lépe splnit. Než od nich dostanete přímé zprávy, nesmím vám zamlčet, jak velkou o vás mají starost. Nedostávám od nich jediný dopis, v němž byste

33. Perroud: Brissot. Stížen 2. června dekretem o zatčení, uprchl, aby se dostal do Švýcarska, byl však poznán a 10. června v Moulins zatčen. Když ho eskorta přivedla do Paříže, Konvent na něj 23. června vydal dekret o obžalobě a týž den byl zapsán do vězeňské knihy v Abbaye. Dne 6. října byl převezen do Conciergerie, 30. října odsouzen a 31. popraven.

nebyla zmíněna; ujišťuji vás, že se zdají více zaměstnání útrapami, které snášíte vy, než těmi, které snášejí oni sami. Pokud jde o mne, ctnostná občanko, rve se mi duše, když si představím všechny zkoušky, jimiž vás vaši zbabělí pronásledovatelé nechávají procházet, tím spíš, že i při nejlepší vůli nelze prozatím proti této strašlivé tyranii nic podniknout. Ale buďte klidná, jejich vláda brzy skončí, celý národ povstane, aby tu tlupu ničemů rozdrtil, a štědře vás odškodní za všechno, co pro něj trpíte. Už vidím občanské věnce, které se chystají pro vás a pro vašeho ctihodného manžela; a naplněn touto příjemnou představou, spoléhaje na vaši stálost vůči přechodným strastem, které nemohou zlomit vaši statečnou duši, rád si myslím, že jste ve svém čestném vězení tisíckrát šťastnější než tyraní, kteří vás v něm drží, na svém stolci krve a zločinů. Nejméně tři čtvrtiny departementů se již co nejrozhodněji vyslovily pro svržení trůnu anarchie; mezi sebou chystají ta nejrozsáhlejší opatření, aby uskutečnily tuto šťastnou revoluci, která, jak doufám, bude ze všech poslední. Dvaadvacet našich proskribovaných kolegů, a v tuto chvíli možná víc, je shromážděno v Caen a pracují dnem i nocí, aby osvětili veřejné mínění a připravili rozsáhlý plán. Dostávám od nich často zprávy, které jsou den ode dne uspokojivější. Navzdory úsilí spiklenců, kteří teď hrají o poslední, aby se ráně vyhnuli, se postarám, abych vás při příležitosti zpravil o zajímavých novinkách, které se dozvím. Musím vás však upozornit, abych utišil vaši oprávněnou netrpělivost, že hnutí departementů nebude tak rychlé, jak bychom si všichni přáli. Neduhy vlasti jsou tak velké a tak spleťité, že je nezbytně třeba užít co největší moudrosti a opatrnosti v lécích, které se na ně mají přiložit, protože sebemenší neprozřetelnost by mohla všechno zmařit. Podle údajů, které mám, nepočítám, že by se velké rány zasadily dříve než ke konci měsíce, který právě začínáme. Mezitím dobře cítím, že nám nepřátelé mohou ještě hodně uškodit; ale tomu nelze nijak zabránit. Mezitím se obráme trpělivostí a vzdorujme nebezpečím; republikánské duše ob stojí v každé zkoušce. Je zbytečné, abych vám nabízel své skromné služby ve všem, co bude v lidských silách; má oddanost vám a všemu, co je vaše, je bezmezná a nic na světě mi nebude tak lichotit, jako najít příležitost, abych vám mohl být v něčem milý; v těchto

citech vás prosím, abyste mě považovala za svého velmi uctivého a oddaného služebníka

L. Dep. [Lauze-Deperret.]

XIV. Občanu Duperretovi [do Paříže]

[Konec června nebo začátek července 1793, ze Sainte-Pélagie.]

Dlužím vám tisíceré díky, statečný občane, za city, které mi projevujete, a především za výborné zprávy, které mi sdělujete. Jsou-li zachráněni moji přátelé a má vlast, co mi záleží na ostatním! Jakmile jsou ti první v bezpečí a většina departementů, jež posoudila stav věcí, se chystá jej napravit, nemám už obav ani lítosti. Jsem hrdá, že jsem pronásledována v době, kdy se proskribuje talent a poctivost. Jistě jsem v okovech klidnější, než jsou moji utlačovatelé při výkonu své nespravedlivé moci. Přiznávám, že rafinovaná krutost, s níž nařídili mé propuštění, aby mě vzápětí znovu zatkli, mě rozpálila rozhořčením; už jsem nedohlédla, kam až by jejich tyranie mohla zájít; pospíšila jsem si dát zprávu všem, kdo o mne mají nějaký zájem, ne že bych věřila, že se dá něco dělat, ani že by mou odvahu něco zaskočilo, ale proto, aby se o těch zločinech vědělo a můj osud nezůstal neznámý.

Vím, že ministr vnitra podepsal dopis policejní správě, který mu dali napsat, a že ona odpověděla, že jednala jen na rozkaz Výboru všeobecné bezpečnosti Konventu. Je to způsob, jak se domluvit a krýt se navzájem, aby se člověk vyhnul jakékoli vstřícnosti a odvrátil stížnosti. Nemám chuť nikomu žádnou adresovat, protože se nechci ponižovat. Svobodu budu čekat od návratu vlády spravedlnosti, a jako jsem byla hodna dobré štěstěny, nedám se zlomit tou zlou.

Zprávy od mých přátel jsou jediné dobro, které se mě dotýká; vy jste přispěl k tomu, abych je mohla okusit. Řekněte jim, že vědomí jejich odvahy a všeho, co jsou schopni pro svobodu vykonat, mi všechno nahrazuje a ve všem mě utěšuje; řekněte jim, že má úcta, má náklonnost a má přání je provázejí všude. Plakát B....³⁴ mi udělal velkou radost. Sbohem, statečný

34. Perroud: Barbaroux. – „Posílám ti, drahý příteli, půl tuctu výtisků své *Adresy Marseillanům*...“ (Barbarouxův dopis De Perretovi z Caen, 25. června 1793).

občane, vaše příměstí a neohroženost vám zajišťují city, které k vám chováám a zachováám.

XV. [Buzotovi do Caen]

3. července [1793, ze Sainte-Pélagie].

Jaká sladkost, neznámá tyranům, jež obecný lid pokládá za šťastné při výkonu jejich moci! A je-li pravda, že nějaký nejvyšší rozum rozděluje mezi lidi dobro a zlo podle zákonů přísného vyrovnání, mohu si stěžovat na své neštěstí, když jsou mi vyhrazeny takové rozkoše? — Dostávám tvůj dopis z 27.; slyším ještě tvůj statečný hlas, jsem svědkem tvých rozhodnutí, prožívám city, které tě rozněcují, a jsem pyšná na to, že tě miluji a že jsem tebou milována. — Příteli, nedejme se svést tak daleko, abychom bili do prsou vlastní matku tím, že budeme špatně mluvit o ctnosti, kterou je sice nutno vykoupit krutými oběťmi, ale která je sama zase splácí náhradami tak veliké ceny. Řekni mi, znáš sladší chvíle, než jsou ty strávené v nevinosti a kouzlu citu, který příroda schvaluje a jemnocit řídí, citu, jenž vzdává hold povinnosti odříkáním, které mu ukládá, a živí se samotnou silou, s níž je snáší? Znáš větší přednost, než být povznesen nad nepřízeň osudu i nad smrt a nalézat ve vlastním srdci, čím život vychutnat a zkrášlit až do posledního dechu? — Poznal jsi kdy tyto účinky lépe než z pouta, které nás spojuje navzdory rozporům společnosti a hrůzám útlu? Řekla jsem ti to: jemu vděčím za to, že se mi v zajetí líbí. — Hrdá, že jsem pronásledována v době, kdy se proskribuje charakter a poctivost, byla bych své zajetí i bez tebe snášela důstojně; ale ty mi je činíš sladkým a drahým. Zlosynové si myslí, že mě zdrtí, když mě dají do okovů... Blázní! co mi záleží na tom, zda bydlím tady nebo tam? Nejdu snad všude se svým srdcem, a zavřít mě do vězení, neznamená to vydat mě mu cele? Mou společností je to, co miluji; mým zaměstnáním myslet na to. Mé povinnosti, jakmile jsem sama, se omezují na přání všeho, co je spravedlivé a poctivé, a to, co miluji, zaujímá i v tomto řádu první místo. Věř mi, příliš dobře cítím, co je mi uloženo v obvyklém běhu věcí, než abych si stěžovala na násilí, které jej odklonilo. Mám-li zemřít... nuže! znám ze života to nejlepší, co má, a jeho delší trvání by mě snad zavázalo jen k novým obětem. Okamžik, kdy jsem byla nejvíc pyšná na to, že existuji, kdy jsem nejživěji pocítila onu povzne-

senost duše, jež vzdoruje všem nebezpečím a těší se z toho, že jim čelí, byl ten, kdy jsem vstoupila do Bastily, kterou mi moji kati vybrali. Neřeknu, že jsem jim šla vstříc, ale je naprostá pravda, že jsem před nimi neutekla. Nechtěla jsem počítat, zda jejich zuřivost dosáhne až ke mně; myslela jsem si, že dosáhne-li, dá mi příležitost posloužit X.... [Rolandovi] svým svědectvím, svou stálostí a pevností. Připadalo mi rozkošné spojit možnost být mu užitečná se způsobem života, který mě ponechával víc tobě. Ráda bych mu obětovala život, abych získala právo dát svůj poslední vzdech tobě jedinému. Kromě strašlivého rozrušení, které ve mně vyvolaly dekrety proti proskribovaným, jsem nikdy nepoznala větší klid než v této podivné situaci, a vychutnávala jsem jej nezkaleně, když jsem věděla, že jsou skoro všichni v bezpečí, když jsem tě viděla, jak na svobodě pracuješ na zachování svobody své země.

Divím se, že ti ti dva přátelé³⁵ donesli jen můj první lístek; měl jsi od nich dostat dva dlouhé dopisy. Na druhém bylo znát rozhořčení, jímž mě naplnilo mé druhé zatčení a odporné okolí, v němž se v tomto druhém domě ocitám. Dosud se nemohu ubránit dojmu, který na mě dělají nechutné řeči padlých žen bydlících pod toutéž střechou a poplach, který občas vyvolávají pokusy vrahů podřezat své strážce. Nepíšu už tady tak, jak jsem psala ve svém prvním příbytku, cítím se velmi hlídaná a nechci vystavit své myšlenky tomu, aby padly do nehodných rukou. Dokážu svým katům říci všechno strašné, co se jim dá říci, ale nejsou stvořeni k tomu, aby slyšeli všechno, co bych dokázala vyjádřit. Znovu jsem začala kreslit, učím se angličtinu, čtu antické autory, hodně přemýšlím a ještě víc cítím.

Ubohý X.... [Roland] je na tom smutně. Mé druhé zatčení ho naplnilo hrůzou; poslal ke mně ze třiceti mil daleka osobu, kterou pověřil, aby se o všechno pokusila³⁶. Vyložila jsem, jak nerozvážné a nebezpečné jsou takové podniky; ostatně já se k tomu propůjčit nechci: znamenalo by to zbytečně pokazit mé věci, vystavit se většímu nebezpečí a pokrýt se nátěrem stra-

35. Perroud: Patrně Louvet a Guadet. Louvet a jeho přítelkyně opustili Paříž 24. června, 25. dorazili do Évreux a zastihli tam Guadeta, který přišel z Paříže pěšky; nazítří, 26. června, přišli Louvet a Guadet společně do Caen. – Marguerite-Élie Guadet, poslanec za Gironde, byl dopaden a v červnu 1794 popraven v Bordeaux.

36. Perroud: Patrně paní de Vouglans (Henriette Cannet), sestra autorčiny přítelkyně z mládí Sophie Cannet, která přijela z Amiens, vzdáleného od Paříže opravdu 30 mil (133 km).

chu, a ještě k tomu zkompromitovat hodné lidi; neboť ve všech svých vězeních nacházím strážce, kteří se stydí, že mě tu vidí, a snaží se, abych zapomněla na to, co je na jejich úřadu nenávistného. Ani ti nejposlednější klíčníci, z nichž někteří mají přitom tvář zločinců, nevypadají při pohledu na mne jinak než pokorně, jako by žasli, že vidí poctivost. A pak... ale proč to říkat? Když jsem se nebála sem přijít, nemá mi být zatěžko tu zůstat.

O příchodu nešťastného B.... [Brissota] jsem se dozvěděla teprve po svém odchodu z téhož místa a myslím si, že úmysl vzdálit mě z jeho sousedství přispěl k té ohavné machinaci, již mě znovu zatkli v téže chvíli, kdy mě propustili. Je naprostá pravda, že je to vynález Ch....³⁷ a dalších z Výboru všeobecné bezpečnosti. Lze to posoudit podle jeho odpovědi ministroví, který naléhal, abych byla aspoň vyslechnuta. Je to kuriózní kus, co do nsmyslnosti obsahu i neslušnosti stylu. Dostaneš opis³⁸.

Zaujetí proti B.... [Brissotovi] je krajní. Revoluční tribunál teď zpracovává orléanskou aféru³⁹ a chystá se potom zabývat jím. Jeho situace mě trápí; je strašné vidět jednoho z nejhorlivějších obránců svobody vystaveného osudu Sidneyho⁴⁰.

Kéž se k tobě tento dopis brzy dostane, kéž ti přinese nové svědectví o mých neměnných citech, kéž ti předá klid, z něhož se těším, a ke všemu šlechetnému a užitečnému, co můžeš cítit a konat, připojí nevýslovné kouzlo citů, jež tyrani nikdy nepoznali, citů, které jsou ctností zároveň

37. Perroud: Chabot. – François Chabot, bývalý kapucín, poslanec Hory a člen Výboru všeobecné bezpečnosti; popraven 5. dubna 1794 spolu s dantonovci.

38. Perroud tento dopis podepsaný Chabotem a Ingrandem otiskl ve svém úvodu. Paní Rolandová poslala opis také Dulaurovi a k větě, již Chabot s Ingrandem odkládali projednání její věci až po odhlasování ústavy, připsala: „Jako by první oporou, nejjistější zárukou ústavy nebyla spravedlnost! Jako by zákonodárci směli zahrávat si se svobodou a pověstí občanů a lehkomyšlně odkládat na neurčito, kdy uznají jejich práva nebo jim zajistí jejich užívání! Ale ti, kdo je porušují, ovšem nepřiznají vlastní vinu. Ať je tedy soudí a napraví veřejnost!“ Dulaure dopis zveřejnil, tyto poznámky však vypustil.

39. Perroud: Po urážce, již se v Orléansu 15. března 1793 dostalo poslanci Léonardu Bourdonovi, bylo třináct osob z tohoto města postaveno před revoluční tribunál; jejich proces trval od 28. června do 12. července a devět z nich bylo odsouzeno k smrti.

40. Algernon Sidney, anglický republikánský politik a myslitel, byl roku 1683 popraven za údajnou účast na spiknutí proti Karlu II.

zkouškou i odměnou, citů, které dávají životu cenu a povznášejí nad všechna zla!

Tisícere pozdravy našim přátelům, a zvláště citlivému L.... [Louvetovi].

XVI. Občanka Rolandová sekci Beaurepaire

4. července 1793, [ze Sainte-Pélagie].

Zájem, který mi sekce projevila jako obyvatele svého obvodu a utlačované, mi ukládá za povinnost zpravit ji o tom, co se mě týká ve věci, do níž se vložila.

Policejní správa, které ministr v mé věci psal, odpověděla, že jednala jen podle rozkazů Výboru všeobecné bezpečnosti Konventu; ministr se proto obrátil na tento výbor a dovolával se zákona, podle něhož mají být zadržení v co nejkratší lhůtě zpraveni o trestném činu, z něhož jsou obviněni, a vyslechnuti. Výbor dal odpověď, jejíž opis zde přikládám; vykládá v ní své důvody a výtky proti mně; právě ji samu bych předložila nestranným lidem na své ospravedlnění, kdyby toho bylo třeba. Nebude těžké poznat, že tato odpověď je co do podstaty věci nesmyslná; zda je slušná co do formy, ponechávám úsudku jiných. Zakládá mé zatčení na nepřítomnosti mého manžela, jako by existovaly zákony, které by kdy dovolovaly vzít jednu osobu místo druhé; zakládá je dále na mé spoluúčasti na údajném plánu zkazit veřejné mínění, jako by se odpovědnost ministra vztahovala i na jeho manželku; ve všech bodech se opírá o falešná obvinění proti jinému jednotlivci, než je ten, v jehož prospěch se žádalo.

Roland není v Lyonu⁴¹ a vyzývám ty, kdo ho pomlouvají, aby svá lživá tvrzení dokázali; on sám to bude moci prokázat, až přijde čas. Nikde nerozdmýchává oheň občanské války. Roland po pět měsíců žádal o schválení svých účtů a o posouzení svého veřejného i soukromého jednání; všechny potřebné doklady byly v rukou Shromáždění. Tato spravedlnost mu byla tvrdošíjně odpírána: chtěli ho tedy zdržet, aby ho mohli zatknout ve chvíli, kterou si předem určili? Musel se tedy tomuto nespravedlivému zatčení vy-

41. V Lyonu, kde Roland dlouho působil jako inspektor manufaktur, propuklo 29. května 1793 povstání proti jakobínské městské správě; odpůrci Rolanda obviňovali, že se tam skrývá a vzpouru řídí.

hnout, a učinil tak až v krajní nouzi. Roland, místo aby kazil veřejného ducha, nepřestal plnit dekret, který mu ukládal osvětlovat jej spisy, jež jsou všechny známé a jež se k nim hlásí; ať se uvede jediný z jeho spisů, který by neobsahoval zásady nejčistší morálky a nejzdravější politiky!

Roland žádal účty od těch, od nichž je žádat měl, protože sám skládal účty velmi přísné; Roland se postavil proti všem násilnostem, které urážely zákony a zraňovaly lidskost, protože věřil, že po svržení tyranie není nic naléhavějšího než dát lidem milovat svobodu spravedlivou vládou a opřít republiku o ctnosti. Od té chvíle se Roland zdál nebezpečný lupičům, kteří se na revolucích obohacují, ctižádostivcům, kteří je prodlužují, aby rozmnožili svou moc, a neklidným, zbloudilým lidem, kteří jsou činní jen v ničeni a vždy ochotní věřit ve zradu moudrých, kteří chtějí budovat.

To jsou Rolandovy zločiny. Mé zločiny jsou, že se hlásím k zásadám, které vyznává, a že mám odvalu rovnou jeho. Nezalekla jsem se nebezpečí, jimž ho vystavovala jeho povaha a jeho neoblomná poctivost, a jako mě neoslnil lesk, který obklopuje obtížný úřad, tak mě nezdrtila ani pouta, do nichž mě uvrhli.

Manželka váženého ministra nebo vězeňkyně v Sainte-Pélagii, tady jako tam mám cenu a existuji skrze city, jimiž je naplněno mé srdce. Dnes jako tehdy, rozhořčená nad nespravedlností, ale stejně pevná a klidná ve štěstí i neštěstí, hodna prvního a povznesená nad druhé, příkládám životu cenu jen proto, abych konala, co je spravedlivé, a vzdávala hold pravdě.

Moji spoluobčané jistě laskavě přijmou toto vyznání víry, které by mě nikdy nenapadlo zveřejnit, kdyby mě zneužití moci neobviňovalo veřejně. Ti, kdo mě znají, v něm naleznou zkrácený výraz toho, čím skutečně jsem; dovolávám se jejich svědectví, aby hájili mou osobu nebo mou památku proti útokům pomluvy.

XVII. [Buzotovi do Caen]

6. července [1793, ze Sainte-Pélagie].

Včera jsem ho viděla podruhé, toho výborného V.⁴² Předal mi tvé dopisy z 30. a z 1. Neotevřela jsem je v jeho přítomnosti. Přítele nečteme před třetí osobou, ať je jakákoli, a i kdyby věděla, co nese. Ale jeho oddanost k tobě, jeho zanícení pro dobrou věc, jeho mírnost a poctivost způsobily, že jsem s ním ráda dost dlouho rozmlouvala, ačkoli jsem měla tvůj balíček v kapse, a to je jistě mnoho řečeno. Uklidni se, můj dobrý příteli: mé nové zajetí nezhoršilo mou situaci natolik, aby bylo třeba cokoli riskovat pro její změnu. Způsob, jakým k němu došlo, a okolí, v němž jsem se v tomto druhém vězení ocitla, ve mně v prvních chvílích vzbudily prudké rozhořčení; ale veřejnost je sdílí natolik, že moji utlačovatelé mají víc co ztratit a já víc co získat, když jeho příčinu necháme trvat, než kdybychom ji odstranili. Z mého útěku by na chvíli triumfovali; pak bych se musela bát já a chlubit by se mohli oni. Takovou výměnu dělat nesmíme.

Mé vysvobození je jisté, jakmile se věci zlepší; jde jen o to čekat. Toto čekání mi není trapné a po pravdě, s výjimkou několika velmi drahých okamžiků, je doba tohoto ústraní pro mne nejsladší za posledních šest měsíců. Nebudu ti líčit obtíže a nebezpečí pokusu v nynějším místě, vzhledem k jeho uspořádání a počtu dozorců. Nic by mě nezastavilo, kdybych jim měla čelit sama, abych se k tobě dostala; ale vystavit nebezpečí naše přátele a vyjít z okovů, jimiž mě pronásledování zlosynů ctí, abych na sebe vzala jiné, které nikdo nevidí a které mě nemohou minout, s tím vůbec nespěchám. Cítím celou šlechtnost tvé péče, čistotu tvých přání, a čím víc si jich vážím, tím víc miluji své nynější zajetí. On je v R. [Rouenu], blízko tebe, jak vidíš, u starých přítelkyň, dokonale utajený, v pohodlí, velmi hýčkaný, takový, jaký musí být, abych se o něj nemusela bát, ale v tak smutném, tak skličujícím duševním stavu, že odtud mohu vyjít jen proto, abych se odebrala k jeho boku. Odmítla jsem plány podobné tvým, které kvůli mně pojal a kvůli nimž je v Paříži ještě osoba, kterou vyslal. Politicky vzato by to bylo hrozné, stejně jako by bylo pošetilé, kdyby poslanci, kteří tu zůstávají, nyní utekli. Má osoba nemá takovou váhu jako jejich, protože

42. Perroud: Vallée. – Jacques-Nicolas Vallée (1754–1828), poslanec Konventu za Eure, byl v červnu a červenci 1793 jedním z nejčinnějších prostředníků mezi girondisty uprchlými do Caen a jejich uvězněnými kolegy v Paříži. U jeho bratra, ústavního faráře ve Vieil-Évreux, se Buzot 3. června na útěku z Paříže zastavil. Vallée byl 30. července stížen dekretem o zatčení, 3. října dekretem o obžalobě, dokázal uprchnout a 15. března 1795 byl povolán zpět do Konventu.

nezastupuji nikoho než sebe; ale můj útlak je o to odpornější, že se zdá bezdůvodnější. Trvání mého zajetí je denním dokladem nejpobuřující tyranie; jen jejich hloupost jim dovoluje ponechávat nenávisti veřejnosti tuto potravu, a byli bychom velmi neobratní, kdybychom jim ji brali. Jen přítomnost krajních nebezpečí by nás mohla ospravedlnit. Ta nebezpečí neexistují; kdyby nečekaně vznikla, našlo by se mnoho poctivých lidí, kteří by je odvrátili. Kdyby mě vlekli před revoluční tribunál? I to jsem zvážila a nebojím se toho. Byl by to z jejich strany další hloupý přehmat: obrátila bych ho ve prospěch veřejné věci a jen stěží by z něj vyvodili mou zkázu. Proto také nemají v úmyslu tak brzy zahájit proces o velkém spiknutí Dvaatřiceti⁴³, do něhož mě chtějí zaplést jako spoluviníka plánu zkazit veřejné mínění. Člověk neví, čemu se má víc divit, zda jejich hluboké zlomyslnosti, nebo jejich nesmyslnosti. Drzý kapucín [Chabot] oznámil, že Výbor pro veřejné blaho podá o této věci zprávu teprve po národní výchově, financích a zjednodušení zákoníku.

Dozvídám se, že obecní úředníci včera obcházeli sekce, aby sbírali a vypravili muže proti těm, jimž říkají lupiči⁴⁴. Dnes ráno se od pěti hodin bubnovalo ze stejného důvodu.

Před čtyřmi dny jsem si dala přinést *this dear picture*⁴⁵, který jsem z jakési pověry nechtěla mít ve vězení; ale proč si odpírat tento sladký obraz, slabou a vzácnou náhradu za přítomnost toho, koho zobrazuje? Je na mém srdci, skrytý všem zrakům, cítěný v každé chvíli a často smáčený mými slzami. Věř mi, jsem proniknuta tvou odvahou, poctěna tvou láskou a pyšná na všechno, co jedno i druhé může vnuknout tvé hrdé a citlivé duši. Nemožu věřit, že by nebe chystalo jen zkoušky citům tak čistým a tak hodným jeho přízně. Tato jakási důvěra mi dává snášet život nebo hledět smrti vstříc s klidem. Užívejme s vděčností dobra, které je nám dáno. Kdo umí milovat jako my, nosí v sobě zdroj největších a nejlepších činů, odměnu za

43. Perroud: Dvaadvaceti a Dvanácti (členů Komise dvanácti), jejichž počet klesl na deset vyškrtnutím Fonfrèda a Saint-Martina; proto se říkalo „Dvaatřicet“. Ve skutečnosti jich bylo jen jednatiřicet, protože Rabaut-Saint-Étienne figuroval na obou seznamech.

44. Tj. proti ozbrojeným silám federalistických departementů, které se shromažďovaly v Normandii; pařížské oddíly je 13. července 1793 rozprášily u Pacy-sur-Eure (tzv. bitva u Brécourtu).

45. Anglicky „ten drahý obraz“. Perroud: Buzotův portrét, patrně ten, který Vatel objevil v březnu 1863 a který je dnes v městské knihovně ve Versailles. Koncem října, když se blížila smrt, jej vězenkyně svěřila Mentellovi. – Edme Mentelle, geograf, dlouholetý přítel Rolandových.

nejbolestnější oběti, náhradu za všechna zla. Sbohem, můj milovaný, sbohem!

IV. Dopisy ze Sainte-Pélagie (červenec–září 1793)

[Další dopisy, které paní Rolandová psala ve vězení Sainte-Pélagie, kam ji převezli 24. června 1793, od července do konce září 1793. Dopisy Buzotovi, který byl v té době psancem, odcházely tajně po prostřednících a mnohé se skrývají za krycí jména a šifrované obraty.]

XVIII. [Buzotovi do Caen]¹

7. července [1793, – ze Sainte-Pélagie].

Neumíš si ani představit, příteli, jaké kouzlo má vězení, v němž člověk z toho, jak naloží s každou chvílí, skládá úcty jen vlastnímu srdci! Žádné nepřijemné rozptýlení, žádná bolestná oběť, žádná nudná starost; žádná z těch povinností, tím přísnějších, čím úctyhodnější se zdají poctivému srdci; žádný z těch rozporů mezi zákony či předsudky společnosti a nejsladšími vnuknutími přírody; žádný žárlivý pohled nestřeží, co člověk cítí nebo čím se rozhodne zaměstnat; nikdo netrpí vaší melancholií ani vaší nečinností; nikdo od vás nečeká úsilí ani nežádá city, které nejsou ve vaší moci. Člověk, navracený sám sobě a pravdě, aniž musí překonávat překážky a svádět boje, může, aniž by zraňoval práva či city kohokoli, odevzdat svou duši její vlastní přímosti, uprostřed zdánlivého zajetí znovu nalézt svou mravní nezávislost a užívat jí tak plně, jak to společenské svazky téměř nikdy nedovolí. Nesměla jsem ani hledat tuto nezávislost a zbavit se tak břemene štěstí druhého, které mi bylo tak těžké dávat; události mi opatřily, čeho bych se bez jakéhosi zločinu nemohla domoci. Jak miluji okovy, v nichž tě smím milovat nedílně a myslet na tebe bez ustání! Zde je každý jiný závazek pozastaven; patřím už jen tomu, kdo mě miluje a kdo si tolik zaslouží být milován. Pokračuj šlechetně ve své dráze, služ své zemi, zachraň svobodu; každý tvůj čin je pro mne rozkoší a tvé jednání mým triumfem. Nechci pronikat úmysly nebes, nedovolím si chovat hříšná přání; ale děkuji

1. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), poslanec za departement Eure v Konventu, jeden z předních girondistů a velká láska paní Rolandové. Po 2. červnu 1793 uprchl do Caen, kde se soustředilo povstání normandských departementů proti Konventu. Po jeho nezdaru se skrýval v Bretani a v kraji kolem Bordeaux; v červnu 1794 ho spolu s Pétionem našli mrtvého nedaleko Saint-Émilionu.

nebi, že okovy, které jsem nosila dřív, nahradilo těmi nynějšími,² a tato změna mi připadá jako počátek přízně. Nemá-li mi dopřát víc, ať mi tento stav zachová až do mého úplného vysvobození ze světa vydaného napospas nespravedlnosti a neštěstí.

Právě mě vyrušili; má věrná služebná³ mi přináší tvůj dopis ze 3.; znepokojuje tě mé mlčení. Což nevíš, příteli, že jsem dobrého anděla⁴ viděla jen jednou; že musela odjet a že krátce nato toto město nadobro opustila? Seznámila jsem se s její sestrou, která mi slouží jako prostřednice pro korespondenci; opatření se uprostřed mého převozu nedala zařídit tak rychle, aby neuplynulo několik dní, kdy jsem ti nemohla psát. Neodvážuji se u sebe uchovávat jakýkoli papír, musím se každou chvíli obávat nečekané prohlídky, a mí strážci pojali jakési podezření, kvůli němuž mě v posledních dnech střeží o něco přísněji.

Ale když ti podávám tyto podrobnosti, abych uspokojila tvou netrpělivost a tvůj neklid, musím se hned ohradit proti tvému rozhodnutí chopit se zbraně.⁵ Příteli, vím, co velí nebo čemu dává přednost odvaha, a Bůh chraň, abych kdy brzdila tato vznešená vzplanutí! Tady však jde o to, co vyžaduje obecné blaho, a ne jen o to, co statečný muž rád podstupuje. Hlav-
schopných rozvahy a potřebných k řízení celého hnutí je příliš málo, než aby se smělo vystavovat je nebezpečí v boji. Jako zástupci lidu, jehož práva byla pošlapána a jehož nedotknutelnost byla potupena, jste šli do svých departementů pozvednout spravedlivé stížnosti; departementy povstávají, aby svá práva obnovily, ale vám nepřísluší táhnout v čele jejich praporů; vypadalo by to, že se tam stavíte, abyste ukojili osobní pomstu. Lacroix⁶

2. Narážka na manželství s Rolandem, o dvacet let starším, k němuž ji dál poutala úcta a povinnost; paní Rolandová se manželovi ke své lásce k Buzotovi sama přiznala.

3. Marie-Marguerite Fleury, věrná služebná Rolandových, která své paní do vězení nosila, co potřebovala, a zprostředkovávala tajnou korespondenci.

4. Perroud: „Dobrý anděl“ a o kus dál „Adélina matka“ je paní Goussard. Odjela z Paříže, aby doprovázela paní Pétion, která se vydala za svým mužem do Normandie. Její sestra byla ona švadlena z ulice Croix-des-Petits-Champs, která od 23. do 25. června ukrývala tři dny Pétiona ve svém pokoji.

5. Normanští povstalci sbírali ozbrojenou sílu, jež měla táhnout na Paříž a „osvobodit“ Konvent; jejich předvoj se 13. července 1793 u Pacy-sur-Eure rozprchl téměř bez boje a povstání se tím zhroutilo.

6. Perroud: Delacroix, poslanec za Eure-et-Loir, přítel Dantonův. – Jean-François Delacroix byl spolu s Dantonem popraven 5. dubna 1794.

už tady rozhlásil, že přitáhneš s prapory, a nepochybuji, že strach, který tvá neohroženost nahání zbabělcům, je přiměje užít všech prostředků, aby se jí už nemuseli bát. Tam, kde jsi, a svou vytrvalou prací jim můžeš být osudnější než válečnickými činy. Nebudu ti říkat, že představa nových, blízkých a mnohonásobných nebezpečí rmoutí mé srdce a rozptyluje mi veškerou naději; kdybys jim měl čelit, byla bych první, kdo by ti blahopřál, že jim vzdoruješ, neboť konečně i já vím, jak se uniká neštěstí nebo jak se dá přemoci a učinit mu konec.⁷ Řeknu jen jedno: usoudí-li všichni tvoji kolegové po zralé úvaze, že mají zvolit tuto cestu, nebudeš mít důvod volit jinou; soudím však, že jim v tom nemáš jít příkladem a že se se zásadami lépe srovnává zůstat na místě, kde jste. Víc to rozvádět nechci; spěchám, aby dopis odešel; vždycky to trvá tak dlouho, než který dojde na místo určení. Sbohem, příteli, můj milovaný; ne, tohle není poslední sbohem, nejsme odloučení navždy, jinak by osud nit mých dní hodně zkrátil. Ach, dej pozor, abys všechno neztratil nerozvážným zápallem!

7., večer.

Sladké zaměstnání, dojemné sdílení srdce i myšlenky, rozkošná odevzdanost, volný projev neměnných citů i prchavého nápadu, naplňte mé osamělé hodiny! Zkrášlujete nejsmutnější pobyt, dáváte v hlubinách žalářů vládnout štěstí, po němž obyvatel paláců leckdy marně vzdychá. Obvyklé útočiště zločinu se stalo úkrytem nevinnosti a lásky; očištěno jejich přítomností, nenabízí už v těsné ohradě, jež je uzavírá, nic než obraz míru, nástroje studia, láskyplné vzpomínky milující duše, čisté svědomí, odevzdanost odvahy a naději ctnosti. Ó ty, tak drahý a tak hodný toho být, mírní netrpělivost, která tě rozechvívá při pomyšlení na okovy, jimiž mě spoutali: což nevidíš, co dobrého jim vděčím? Chceš, abych, klidnější ohledně tvých vlastních nebezpečí, schválila, že jim dáváš přednost před méně vystaveným životem zákonodárce; ach, energii tvé povahy, tvému vroucímu zápalu pro svržení tyranie a spásu naší rozervané vlasti se bezpochyby víc hodí šlechetně pracovat na potírání té první a službě té druhé spojenými prostředky síly a moudrosti, než se namáhavě potýkat se zločinem ve shromáždění neschopném jej usvědčit; posud' tedy se stejnou nestranností, oč

7. Zastřená narážka na dobrovolnou smrt; myšlenkou na sebevraždu se paní Rolandová ve vězení vážně zabývala (srov. *Poslední myšlenky*).

lepší je situace, která mě ponechává zcela mně samé, než ta, v níž svaté a strašné závazky spoutávaly mé schopnosti a rvaly mé slabé srdce. Jsem tam, kde mě chtěl mít osud; řekl bys, že dojat mými strastmi a pohnut boji, které mi sám uložil, připravil události, jež mi měly opatřit trochu oddechu a dát mi okusit klid; použil ruky zlovolníků, aby mě dovedl do přístavu; užívá jich, aby proti své vůli konali dobro a odhalili celou svou černotu tak, že vzbudí nenávist, předzvěst svého pádu; nabízí mé odvaze příležitost posloužit slávě toho, s nímž mě spojil; popřává mé něže volnost rozvíjet se v tichosti a vylévat se do tvého nitra. Ó příteli, žehnejme Prozřetelnosti; nezavrhl nás, jednoho dne snad učiní víc; mstíme se jí za zdrženlivost, s níž se zdá svá dobrodiní udílet, vždy jen tím, že si je budeme zasluhovat.

Zapomněla jsem ti říct, že Duperret,⁸ jemuž mě napadlo napsat, aniž jsem věděla, že by pro mne něco měl, mi vzkázal, že dlouho u sebe držel dva dopisy pro mne určené a marně hledal, jak mi je doručit; že je nakonec předal P. [Pétionovi], ale ten druhý den odjel a nejspíš si je odvezl s sebou.

⁹ – Spíš bych řekla, že je založil nebo ztratil; to se lépe hodí k jeho povaze, poněkud chladné a nedbalé. Ostatně se na to můžeš nyní sám zeptat, a proto tě o tom zpravuji.

Adélinu matku, našeho dobrého anděla, jsi už jistě viděl. Tak si přeje být v těchto listech označována, a dozvíš se i jméno, které pro mne vymyslela se svou sestrou. Ani tu jsem neviděla víc než jednou. Místo, kde bydlím, leží daleko od rušných čtvrtí, a člověk musí být ve svých krocích velmi zdrženlivý, aby si uchoval možnost styku, neboť tyraní všechno slídí a všemu brání.

Zpočátku jsem velmi schvalovala rozhodnutí departementů jednat jen všechny společně. Ted' nevím, zda se tyto odklady, které nepříteli tolik usnadňují přípravu, nestanou dobré věci osudnými. Z Met sem poštovními koňmi přivázejí prapor; na penězích ani na intrikách se nešetří a jejich úci-

8. Perroud: Lauze de Perret. – Claude-Romain Lauze de Perret, poslanec za Bouches-du-Rhône, zůstal po 2. červnu v Paříži a udržoval spojení s uprchlíky; byl popraven spolu s girondisty 31. října 1793.

9. Jérôme Pétion de Villeneuve, bývalý starosta Paříže, uprchl po 2. červnu rovněž do Caen. – Perroud: Z této pasáže by se dalo usuzovat, že Buzotovy dopisy z 15. a 17. června, které paní Rolandová přinesla 22. června paní Goussard, nejsou tytéž, jež Barbaroux předal Duperretovi a ten pak Pétionovi. Zdá se však, že se tu paní Rolandová mylí.

nek je v tak zkažené mase hrozivý. Je pravda, že většina Pařížanů otevře náruč bratřím z departementů: čeká je jako osvoboditele; ale do té doby nechává věci být, a kdyby oni nebyli silnější, obrátila by se také proti nim, neboť jejím rysem je zbabělost. Tato zbabělost přenechává pole utlačovatelům, kteří mají v tuto chvíli na své straně zdání zákonnosti, jímž se spoutávají hlupáci. Je možné, že pět šest tisíc mužů, kteří by sem dorazili v prvních dvou týdnech, by obrátilo karty; ale když už se tak dlouho čekalo, nemá smysl se oddělovat: musí se pohnout celá masa. Hlavní věcí je zajistit si posty, udržet přísnou kázeň; živit dobrého ducha spisy, jež ponesou pečeť pravdy, síly a prostoty; dobře dbát o zásobování, o prostředky na krytí nákladů a moudře řídit výdaje. To jsou oblasti, nad nimiž by měli bdít poslanci a jímž mají věnovat svou péči či své rady. Lidí, kteří jednají, je téměř vždycky dost, a těch, kdo jsou schopni řídit, příliš málo.

V. [Vallée] mi nabízel peníze, kdybych je potřebovala; ale kromě toho, že mé potřeby jsou nadmíru skromné, obrátila jsem se hned od začátku na svého domácího,¹⁰ a učinila jsem tak proto, že má nutně v rukou prostředky, aby mu bylo za všech okolností splaceno.

Neštěstí chtělo, že nám všechny peníze, které jsme měli uloženy, byly v dubnu a květnu splaceny. X..., v rozpacích, co s nimi, hledal a nakonec učinil koupi.¹¹ Není ještě celá zaplacená, a pod pečetěmi mám kromě všech svých věcí možná osm nebo deset tisíc liber, které jsem nemohla vybrat, protože jsem neměla klíč od psacího stolu, v němž jsou zamčeny. Tyto pečeti přiložili lupiči, jako by to všechno byly zabavené předměty, a některé z věcí, které se jim zamlouvaly, jako klobouky, hole, rukavice atd., si už předem přivlastnili.

Zdá se mi, že nezávisle na obecném zájmu vyžaduje i zájem každého departementu zachovat jednotu: neboť právě pod lživou záminkou, že ji departementy chtějí rozbít, se obce i v těch z nich, které se vyslovily nejrozhodněji, obracejí opačným směrem. Kdyby se zašlo do této krajnosti, hrozily by kruté vnitřní rozkoly.

10. Perroud: V poručenském vyúčtování, které Bosc roku 1796 předložil Eudoře Rolandové, se uvádí: „Nájemné občance Cauchois, 1108 liber; splátka téže, 800 liber.“

11. X... je Roland. Perroud: Statek Villeron v distriktu Gonesse s ročním výnosem 1532 liber, který Roland koupil 13. března 1793.

Celý tento týden uplynul za hlaholu zvonů a hřmění děl, které rozeznívá několik zaplacených rukou.¹² Sekce, jejichž shromáždění jsou málo početná a jako obvykle ovládaná, nevyjadřují svobodnou vůli masy Pařížanů, nýbrž vynucený projev, který bouřlivá činnost několika jedinců vyvrve z jiných, slabých a zastrašených.

Ověřila jsem si tu tolikrát opakovanou poučku, že nic nenahradí oko hospodáře, a měla bych o vězeňském režimu nejeden dobrý postřeh pro ministra, který by se chtěl touto zajímavou oblastí zabývat. Zachtělo se mi omezit se na zvláštní stravu, kterou stát stanoví pro vězně; nacházela jsem v tom potěšení z vlády, jakou člověk rád má sám nad sebou, když omezuje své potřeby, a zároveň prostředek, jak prospět těm, kdo jsou nešťastnější než já. Ale tělesné síly se u mne už nevyrovnají těm ostatním a musela jsem od svého předsevzetí upustit. Nedostatek pohybu nesnese velkou změnu v jakosti pokrmů, protože dovoluje jíst jich jen menší množství. Mám tu lepší vzduch než v Abbaye a mohu, kdykoli chci, přejít do příjemného bytu správce věznice.¹³ Právě tam musím dokonce přijímat těch několik málo lidí, kteří mě smějí navštívit; ale abych se tam dostala, musím projít velkou částí budovy pod očima žaláříků a ošklivých ženských, které se toulají v mém oddělení. Obvykle tedy zůstávám ve své cele. Je široká právě tak, aby se do ní vedle postele vešla židle. Tam u stolečku čtu, kreslím a píšu; tam s tvým portrétem¹⁴ na prsou nebo před očima děkuji nebi, že jsem tě poznala, že mi dalo okusit nevýslovné blaho milovat a být milována s takovou šlechetností a takovou jemností, jaké obyčejné duše nikdy nepoznají a jež převyšují všechny jejich rozkoše.

Květiny, které mi B. [Bosc] posílá z Botanické zahrady,¹⁵ zdobí tuto strohou kobku, rozvíjejí v ní své půvabné tvary a naplňují ji sladkou vůní. Jedna ubohá vězenkyně z mého sousedství mi prokazuje služby, jejichž po-

12. Patrně oslavy, jimiž pařížské sekce na počátku července 1793 provázely přijetí nové, tzv. montagnardské ústavy, předložené prvotním shromážděním ke schválení.

13. Perroud: Bouchot; srov. *Vzpomínky Sophie Grandchamp*.

14. Perroud (k předchozímu dopisu): Buzotův portrét je nepochybně ten, který pan Vatel nalezl v březnu 1863 a který je dnes v městské knihovně ve Versailles. Na konci října, když se blížila smrt, jej vězenkyně svěřila Mentellovi.

15. Louis-Augustin-Guillaume Bosc, přírodovědec a věrný přítel Rolandových, který tehdy působil v pařížské Botanické zahradě (Jardin des Plantes). Perroud odkazuje na místo v pamětech: „... věrný Bosc, který mi nosil květiny z Botanické zahrady ...“

moc je užitečná mé slabosti a jejichž odměna není o nic méně užitečná její bídě. Takový je můj život.

Ale víš, že o obětování svého vlastního života mluvíš velmi lehkovážně a že se zdá, jako bys o něm rozhodl zcela beze mne? Jak se na to mám dívat? Je snad psáno, že jeden druhého si můžeme zasloužit jen tím, že se ztratíme? A kdyby nám osud nedopřál brzy se shledat, musili bychom se proto vzdát vši naděje, že se kdy znovu sejdem, a nevidět už nic než hrob, v němž by se naše prvky mohly smísit? – Metafyzikové a obyčejní milenci mluví hodně o *vytrvalosti*, ale vzácnější a obtížnější než vytrvalost citů je vytrvalost v jednání. Ty jistě nejsi stvořen k tomu, aby ti kterákoli z nich chyběla, ani nic z toho, co náleží silné a vznešené duši: nenech se tedy samou přemírou odvahy strhnout k cíli, k němuž by vedlo i zoufalství.

Znáš mé důvody, proč za těchto okolností nepřijmout nebezpečný prostředek, který mi nepřipadá nutný;¹⁶ ale kdyby se okolnosti rozhodně zhoršily, netrvala bych umíněně na odmítání opatření, které by jejich krutost ospravedlnila. Jde jen o to, klidně počítat, abychom nesvěřovali prudkosti citu to, o čem přísluší rozhodnout rozvaze.

Kde jen L. [Louvet] nechal svou přítelkyni?¹⁷ – Jak ji lituji! Kdybych však byla na jejím místě, nebyl bys v krajích, které tě přijaly, sám, a pokládala bych se za šťastnou, neboť bych sdílela tato nebezpečí.

A ten mladý Bx [Barbaroux], nevyvádí v té pohostinné zemi zase nějaké kousky?¹⁸ To by přece byla příležitost zapomenout na zábavu, leda by uměl jako Alkibiadés stačit na všechno stejně. Když si vzpomenu na klid P.

16. Plán na útěk paní Rolandové z vězení; podle Perrouda hledali prostředky každý ze své strany Roland i Buzot a Henriette Cannel jí nabídla, že si s ní vymění šaty a zůstane ve vězení místo ní. Paní Rolandová všechny tyto návrhy odmítla; zmiňují se o nich i předchozí dopisy.

17. Jean-Baptiste Louvet de Couvray, romanopisec (*Dobrodružství rytíře Faublaise*) a girondistický poslanec, jeden z mála uprchlíků, kteří teror přežili (zemřel 1797). – Perroud: Marguerite De-nuelle opustila Louveta 25. června v Évreux, aby se vrátila do Paříže a opatřila peníze; ke svému příteli se znovu připojila ve Vire v prvních srpnových dnech.

18. Charles Barbaroux, mladý a pohledný poslanec za Bouches-du-Rhône, proslulý i svými milostnými úspěchy; byl dopaden u Saint-Émilionu a popraven v Bordeaux 25. června 1794. Alkibiadés, athénský státník a vojevůdce, byl v antické tradici pověstný tím, že dokázal spojit prostopášnost s velkými činy a přizpůsobit se jakémukoli prostředí.

[Pétiona], na roztomilé, leč pomíjivé vzplanutí G. [Guadeta],¹⁹ obávám se, že tito poctiví lidé tam, stejně jako zde, stráví tím, že budou o obecném blahu *snít*, čas, který by bylo třeba věnovat jeho uskutečnění.

Žena B. [Brissotova] je tady. Dosáhla toho, že ho smí vidět.²⁰ Je ostatně velmi přísně střežen. Ostatní mají převézt do Lucemburského paláce. Jeden člověk, který se o mne zajímá, si přál, abych měla stejný osud. V mnoha ohledech bych na tom byla lépe; ale právě proto by to nechťeli. Ostatně jak si představit, že by mě přiblížili k poslancům, když mě nejspíš odvezli z Abbaye proto, aby mě vzdálili od toho, koho tam dali zavřít?

Nevím, přáteli, zda ve svých plánech pamatujete na to, abyste si zajistili spojení ve všech pařížských sekcích, tak aby se při vašem příchodu usnášely na tom, co vás podpoří. Bez takové dohody riskujete nezdar; s ní by byl váš úspěch neomylný. Nezanedbávejte toto opatření, je nezbytné a naléhavé. Sbohem, můj milovaný!

XIX. [Buzotovi do Bretaně]²¹

31. srpna [1793, – ze Sainte-Pélagie].

Znáš, příteli, srdce a oddanost své Sophie. Nuže, ani si nedovedeš představit její pohnutí, její nadšení, když dostala zprávy od tebe.²² Ale kolik nejistot jí zůstává, kolik starostí ji stravuje! Proč se trochu víc nevyjádříš o svých obchodních podnicích, tak nebezpečných za nynějších okolností?

19. Marguerite-Élie Guadet, poslanec za Gironde, jeden z nejlepších řečníků strany; byl dopaden v úkrytu u Saint-Émilionu a v létě 1794 popraven v Bordeaux.

20. Jacques-Pierre Brissot, vůdčí hlava girondistů, byl při útěku zadržen v Moulins a dopraven do Paříže do vězení Abbaye; popraven byl s ostatními girondisty 31. října 1793. Jeho žena Félicité Brissot se do Paříže vrátila, aby mu byla nablízku.

21. Dopis je od začátku do konce šifrovaný: paní Rolandová píše jako mužský přítel „Sophie“, jíž je ona sama (jméno snad podle své přítelkyně z mládí Sophie Cannet); „nemoc“ je vězení, „starý strýc“ Roland, „obchody“ a „spekulace“ politické podniky uprchlých poslanců. Perroud: Znalec aukce z roku 1864, oklamán těmito převleky, se domníval, že dopis je adresován obchodníkovi, manželovi Sophie Cannet; teprve Faugère poznal, že patří Buzotovi.

22. Perroud: Buzot a jeho druhové opustili Caen 28. července, když se blížila vítězná vojska Konventu, a uchýlili se do Bretaně, poblíž Quimperu. Dvacátého srpna se devět z nich nalodilo do Bordeaux. Buzot, Barbaroux, Pétion, Guadet, Louvet a další se však k odjezdu tamtéž rozhodli teprve 20. září, když předtím uvažovali, zda se raději neodebrat do Spojených států. Právě tuto možnost bude paní Rolandová doporučovat zastřenými slovy, jejichž smysl je přesto dost zřejmý.

Bezpečnost tvých malých statků a úspěchy, které si můžeš slibovat, jsou jediná dobra, jež je s to okoušet ve stavu malátnosti, do něhož upadla; dýchá jen proto, aby se o nich dozvěděla, a zemře, budeš-li trpět. Vzal jsem na sebe úkol odpovědět ti za ni, a nemůžeš si zastírat, že je nucena užít cizí ruky. Povím ti o jejím stavu víc, než by se sama odvážila. Její nemoc nabyla od tvého odjezdu zlověstných rysů: nelze odhadnout, jak dlouho potrvá, ani spočítat, kdy skončí. Chvillemi se zdá, že prudké krize přinesou velké změny nebo dávají obávat se zlých následků; chvillemi bolestné protahování odsouvá daleko do budoucnosti chmurné obavy smíšené s trochou naděje. Od chvíle, kdy ji nemoc zachvátila, propočítala všechny možnosti a pevně jim hleděla do tváře. Tehdy ji udržovaly poměry její rodiny a představa tvé prosperity. Viděl jsem ji, šťastnou v utrpení, jak si zachovává jasnou mysl a svobodu ducha, těší se z dober, o nichž věřila, že čekají na tebe, a pokládá se za smírnou oběť, kterou si osud snad žádal jako cenu výhod zajištěných těm, kdo jsou jí drazí.

Jak se všechno změnilo! Obchody tě poutají daleko od ní, a ukládajíce ti tvrdší práce, už ti neslibují tak skvělou vyhlídku; její starý strýc²³ upadl do strašné sklíčenosti; chřadne, až je to k zděšení. Jeho život, jakkoli ohrožený, se může ještě dlouho protahovat; ale slabý, podezíravý a nesnesitelný pokládá tento život za muka a stejnými mukami jej činí i těm, kdo jsou mu nablízku. Dosáhla toho, že hodil do ohně *závěť*, o níž víš a kvůli níž se tolik trápila pro tebe; nebyla to maličkost; učinil to jako poslední oběť, ale ona si to vymohla s onou autoritou, jakou nemocné dává blízkost posledních chvil, umí-li jí využít.

V prvních dobách svých bolestí připravila *pokyny*,²⁴ které chtěla zanechat po sobě; velmi podivné nedorozumění ze strany vykonavatele, či spíše schovatele, kterého si zvolila, způsobilo, že byly zničeny. Tato ztráta se jí velmi dotkla; ale protože nikdy neklesá na mysl, sebrala síly, aby ji nahradila. Své nejjasnější chvíle zasvětila této zbožné povinnosti, v níž ani ty nejsi zapomenut.

23. Perroud: Roland, skrývající se v Rouenu. I on se pustil do psaní pamětí a vyléval v nich svou zášť vůči Buzotovi. Paní Rolandová, která s ním udržovala tajné spojení, dosáhla toho, že to vše spálil. – To je ona „závěť“, o níž je řeč vzápětí.

24. Perroud: Její paměti. – Paní Rolandová psala ve vězení nejprve *Historické poznámky*; první sešity byly zničeny a ona je pak s velkým úsilím napsala znovu.

Co všechno člověk nesnese, když smí doufat, že zanechá drahocenné vzpomínky, užitečné tomu, koho miluje! V podivném osudu, který vás tak těsně spojuje, aby vás tím krutěji rozdělil, těš se aspoň, ó příteli, z jistoty, že tě miluje nejněžnější srdce, jaké kdy bylo.

Kolik slz jsem viděl prolévat tu ubohou Sophii, když líbala tvůj dopis a tvůj portrét! Uchovej si život pro ni; není vyloučeno, že její věk odolá ranám, které snášís s takovou odvahou, a patříš její lásce, dokud žije.

Pověřila mě, abych se tě zeptal, zda nezanedbáváš obrátit své spekulace do Ameriky. Je přesvědčena, že navzdory embargo, které brání vývozu, ale nemůže dlouho trvat, je pro tebe nejvýhodnější jednat se Spojenými státy.²⁵ Přála by si, abys všechny své plány obrátil tím směrem; je tak proniknuta moudrostí tohoto rozhodnutí, že ji trápí nejasnost, kterou v tomto ohledu vidí v tvém dopise. Pokoušela se přimět svého starého strýce, aby tak uložil část svých prostředků; ale znáš jeho pošetilost, a představa, že by ti konkuroval, ho odradila. Ostatně se stal neschopným sledovat jakoukoli operaci, a protože ona sama jednat nemůže, nebylo by divu, kdyby přišel o celé své jmění, neboť se oddává nejtruchlivější nečinnosti. Buď moudřejší, příteli, nepomýšlej napříště na žádný obchod jinak než s těmi statečnými republikány; důvěra a bezpečí jsou jen u lidí toho druhu. Sophie čeká na zprávu o tvém rozhodnutí v této věci jako na jediný prostředek, který může napravit tvá neštěstí a ponechat vám naději, že se jednoho dne shledáte.

Sbohem, muži nejvíc milovaný nejmilující ženou! Věř, mohu ti to říct: s takovým srdcem člověk ještě neztratil všechno; navzdory osudu je navždy tvé.

Žena tvého společníka²⁶ přišla navštívit Sophii; bývají často spolu a tvá přítelkyně o tobě mluví něžně; domnívá se, že její muž je v tuto chvíli s tebou, a prosí tě, abys mu předal přiložený lístek.

25. Tj. uprchnout za oceán; „embargo“ zřejmě označuje ztížené možnosti odplout z francouzských přístavů za války s Anglií. Buzot a jeho druhové se nakonec rozhodli jinak a odpluli do Bordeaux (viz výše).

26. Perroud: Soudím, že se tím míní paní Pétion, vězněná v Sainte-Pélagii od 9. srpna.

Joséphine mění postavení, ale na malou Boufflers²⁷ jsi nezapomněl a budeš jí moci psát pro svou Sophii, neboť našeho starého strýce dobře zná, a já nemám žádné pevné spojení kromě toho s ní.

Sbohem! ach, jak jsi milován!

XX. [Montanému do vězení La Force]²⁸

11. září [1793, – ze Sainte-Pélagie].

Pan X..., vězeň v La Force, dával své ženě, vězněné v Sainte-Pélagii, s neklidem se vyptávat, zda je pravda, že generál Biron²⁹ chodí do ženského oddělení. Toto hnutí žárlivosti vzbudilo smích a dalo podnět k následujícímu žertu; z jistých důvodů nebyl odeslán.

Neštěstí sbližuje, ba spojuje možná ještě víc než rozkoš; co teprve, kdyby obojí posloužilo k tomu, aby spoutalo dvě bytosti?

Jistě jste, pane, jako dobrý soudce a zasněný vězeň tuto filozofickou úvahu učinil sám. Jenže úvahy manželům nikdy neprospívají; to je teze, kterou bych se podjala hájit, kdyby se choutka rozumovat mohla zabydlet v ženské hlavě a v ohradě vězení. Jakkoli by tu i tam byla potřebná, nechci se chlubit, že budu dělat zázraky: nečekejte tedy ode mne, pane, žádné sylogismy; chci jen jako dobrá duše učinit několik postřehů pro klid té vaší. Ve včerejším lístku jste se ptal, zda generál B... nechodí občas do ženského

27. Perroud: Nevím, kdo je Joséphine. „Malá Boufflers“ však nepochybně označuje sestru Sainte-Agathe, řeholnici, která po zrušení svého kláštera za revoluce přesídlila do okolí Sainte-Pélagie a vězenkyni navštěvovala.

28. Perroud: Jacques-Bernard-Marie Montané, smířčí soudce v Toulouse a přítel poslance Delmas, byl 13. března 1793 zvolen předsedou obávaného revolučního tribunálu, zřízeného 10. března. Pro dvě nesrovnalosti, kterých se dopustil z lidskosti, byl sám postaven před tribunál a 30. července uvězněn v La Force. Fouquier-Tinville, který mu byl leccím zavázán, však zařídil, aby na něj ve vězení „zapomněli“, a Montané se dostal na svobodu po 9. thermidoru. Jeho žena, rovněž z Toulouse a sestřenice Bonnacarrère (bývalého Dumouriezova důvěrníka), byla zároveň s ním „z bezpečnostních důvodů“ uvězněna v Sainte-Pélagii. Úvodní řádky před vlastním dopisem jsou od paní Rolandové.

29. Perroud: Armand-Louis de Gontaut-Biron, nejprve vévoda z Lauzunu, potom vévoda z Birodu, poslanec šlechty za Quercy v Ústavodárném shromáždění, v letech 1792 a 1793 velitel armád, byl 11. července sesazen a vzápětí uvězněn; 29. a 30. prosince stanul před revolučním tribunálem a naziří byl popraven. Wallon uvádí, že byl vězněn v Abbaye; z tohoto dopisu je vidět, že v září byl v Sainte-Pélagii.

oddělení. Věřu, pane, na rozumného muže jste se pustil do velmi nediskrétní otázky. To je právě pošetilost manželů: chtějí vědět, vědět všechno, bez ustání se dožadují pravdy, a když se ji dozvědí, koušou si prsty. Jako by nás svatá církev nepoučila, že víra je první z ctností; jako by tato víra nebyla nezbytně třeba k tomu, aby byl člověk hoden nejvážnější ze svátostí; jako by všechny úctyhodné autority od *Románu o růži* až po Jeana La Fontaina³⁰ neprokázaly, že v jistém ohledu je neklid právě tak bezdůvodný, jako je opatrnost marná. Nuže, projev vašeho neklidu mi připomněl všechny tyto krásné zásady, a hned jsem pojala úmysl vám je vyličít, neboť věztež, pane, že jsem, nezlobte se, kazatelkou z povolání. Každý má své povolání a málokdy mu unikne: nebe chtělo, aby tyrani byli zbabělí a krutí, obecný lid slepý a hloupý, opravdoví dobří lidé pohrdali životem, manželé byli žárliví, ženy lehkomyšlné a já kazatelkou. Trávila jsem tedy čas studiem morálky, jako jiná strojením; viděla jsem v republikách velké muže a skvělé ctnosti, a republiky mi připadaly jako nejkrásnější věc na světě. Utvořila jsem si o svých povinnostech nejdojemnější představy, snažila jsem se jen o to, abych je plnila, a aniž bych se bičovala jako svatý Jeroným, uložila jsem si téměř stejně odříkání. Pravda, chtěla jsem svobodu jen se spravedlností a moudrost jen v roztomilé podobě; zdálo se mi, že je třeba vyznávat Sókratovy zásady a zachovat si přitom Scipionovu zdvořilost, a aniž jsem se před kýmkoli předváděla, nikomu jsem svůj způsob myšlení neskrývala. Výsledkem je, že mě pomlouvají, jako bych napodobovala Messalinu,³¹ uvěznilo mě jako aristokratku a hrozí mi, že půjdu zemřít do špitálu nebo na gilotinu. Každé řemeslo má svá nebezpečí, a „víš přece“, říkal jeden zloděj svému druhovi na šibenici, „že v našem se člověk vystavuje o jednu nemoc víc než ostatní lidé“. Nejspíš je tomu tak i u *kazatelek*; je tedy třeba hrát svou roli až do konce. Proto vás vyzývám, abyste uklidnil svou obrazotvornost, neboť její úzkosti by ničemu nepomohly, což je pro chladnou hlavu důvod velmi útěšný. Je sice pravda, že generál B... chodil každý den do našeho sousedství, ale každý den v doprovodu nejlepšího ochranného prostředku na světě proti pokušením, která by vás mohla zne-

30. Středověký *Román o růži* (13. stol.) a La Fontainovy veršované *Povídky* patřily k proslulým pokladnicím posměšků na účet žárlivých a podváděných manželů.

31. Valeria Messalina, manželka císaře Claudia, v antické tradici ztělesnění nevázané smyslnosti. Narážka na pamflety, zvláště Hébertův list *Père Duchesne*, které paní Rolandové připisovaly milostné plotky s ministry a poslanci.

pokojoval, totiž se svou milenkou.³² Zůstali jsme tedy navzájem jen u úklon, aniž jsme kdy prohodili jediné slovo. Na druhé straně však víte, že v těchto končinách bydlí slečna R...;³³ hodně se mluví o jejích velkých schopnostech, o jejích zálibách, a co já vím, o čem ještě. Má ducha jako pravý ďábel a vaše drahá choť je pořádný šotek;³⁴ ostatně kdo může spočítat účinek půstu, na nějž jste ji prý nezvykl? Já to jistě nebudu, ač mě otec Duchesne³⁵ líčí jako starou bezzubou bábu, stvořenou – v podobizně, kterou z mé osoby podává, aniž mě kdy viděl – k tomu, aby lhala jako sibyla. Nuže, můj milý pane, věřte mi a obrňte se *trpělivostí*; to je pravý úděl manželů.

Ostatně i tohle vám musím říct: nedávno nás dali do karantény a nevidáme se o nic víc než morem nakažené; zase jsme jako předtím usazeny tváří v tvář zdem, abychom rozjímalý o své spáse. Mně to vychází dost zle; opustila jsem svého starého Plútarcha kvůli společnosti tří žen,³⁶ z nichž ta vaše, kterou nazývám roztomilou bláznivkou, byla vši ozdobou; myslím, že pláče nebo kleje, než se jí zase vrátí smích. Pokud jde o mne, vezmu znovu do ruky Tacita, abych se nevzdalovala pořadu dne, a z dějin Tiberiovy vlády se poučím, co všechno lze čekat od udavačství a od Sejanů, kteří je platí.³⁷ Chtěla jsem zahájit své ústraní epístolou určenou vám, zrovna jako dobří křesťané, kteří v předvečer postní doby propadali výstřednos-

32. Perroud: Neznám jméno této poslední Lauzunovy utěšitelky.

33. Perroud: Slečna Raucourt, vězněná od 4. září s ostatními herečkami Théâtre-Français. Po incidentech, k nimž došlo 2. září v Théâtre-Français při představení *Paméla*, nařídil Výbor pro veřejné blaho a Konvent schválil, aby byli herci Théâtre-Français zatčeni a umístěni do domu bezpečnosti. Herci byli posláni do Madelonnettes a do Port-Libre, herečky, mezi nimi slečny Contat a Raucourt, do Sainte-Pélagie. Paní Rolandová vylíčila v pamětech, jak vesele se tam zabydly. – Françoise Raucourt byla slavná tragédka své doby.

34. Perroud cituje paměti paní Rolandové o paní Montané: „Narodila se v Toulouse a má všechnu živost žhavého podnebí, pod nímž spatřila světlo světa.“

35. *Le Père Duchesne*, sprostý a nesmírně populární list Jacquese-Reného Héberta, který paní Rolandovou soustavně tupil; v přílohách je otištěn výtah z jeho čísla 248. Hébert byl popraven v březnu 1794.

36. Perroud: Paní Montané, paní Pétion, přivedená do Sainte-Pélagie 9. srpna, a třetí, žena jednoho smířícího soudce (srov. paměti).

37. V *Letopisech* římského dějepisce Tacita vystupuje vláda císaře Tiberia jako vrchol udavačství; prefekt pretoriánů Lucius Aelius Seianus (Sejanus) byl jeho hlavním strůjcem. Narážka na „pořad dne“ míří na zákon o podezřelých a vládu teroru.

tem. A s tím vám přeji dobrý den, vám i vašim druhům, včetně mého předvčerejšího strýčka, stálého hosta vašeho sídla.³⁸

XXI. Úředníkovi ministerstva vnitra pověřenému dohledem nad věznicemi³⁹

17. září 1793, – ze Sainte-Pélagie.

Nevím, občane, zda osoby, které vás dnes ráno doprovázely, vykonávají rovněž nějaký dozor ve správě věznic; o účelu vaší návštěvy jsem nemohla nic usoudit. Předpokládám, že smím se na něj zeptat. Už skoro čtyři měsíce jsem přísně vězněna, nikoho jsem neobtěžovala žádostmi ani stížnostmi; čekala jsem, že čas učiní konec předpojatosti. Vím, co musí přátelé svobody pro ni snášet při zrodu republik. Neměla-li jsem vlastní zkušenost, měla jsem dost té, kterou jsem nabyla studiem, abych se ničemu nedivila a bez reptání snášela pocty pronásledování. V ohradě vězení nebo v ústraní pracovny mohu vést téměř stejný život, a kdo je tam s čistým svědomím a silnou duší, dokáže nespravedlnost změřit, aniž by byl zdrcen její tíhou. Ale jsem matka, a toto postavení mi ukládalo povinnosti, jež miluji a jež nemohu plnit. Jsem manželka, a nevím, zda mi bude kdy dopřáno mírnit žal a pečovat o stáří úctyhodného muže, s nímž jsem spojila svůj osud. Stejně tak neznám konec zajetí, jež jsem si mohla zasloužit jen svou láskou ke svobodě, jež mě plete s jejími nepřáteli a jež mi ukládají ti, kdo tvrdí, že nastolují její vládu. Jak dlouho ještě má tento podivný rozpor trvat? Nemožou mi vytknout žádné provinění; ti, kdo o mně říkají nejvíc zlého, mě nikdy neviděli, a vyzývám ty, kdo se se mnou setkali, ať mi odeprou svou úctu – i Robespierra a Dantona, kteří nejspíš vědí, proč jsem ve vězení. Jsem snad držena místo svého manžela? To by byla směšná a barbarská výměna, jež by k ničemu nevedla. Jsem střežena jako rukojmí? Tím bych

38. Perroud: Nejspíš nějaká narážka na Champagneux, vězněného v La Force od 4. srpna. – Luc-Antoine Champagneux, Rolandův přítel a spolupracovník na ministerstvu vnitra.

39. Perroud: Za Rolanda a Garata to byl Champagneux, první úředník první divize, do níž spadala „správa věznic“. Po Champagneuxově zatčení a Garatově odchodu (15. srpna), jehož nahradil Paré, zůstaly úřady tytéž, jen Champagneux v čele první divize vystřídal „občan Alexandre Rous-selin“. Zdá se tedy, že se paní Rolandová obracela na tohoto dvacetiletého mladíka, Alexandra Charlese-Omera Rousselina-Corbeau, zvaného de Saint-Albin (1773–1847), pozdějšího redaktora listu *Constitutionnel* a vydavatele Barrasových pamětí.

mohla být i doma, za záruku. Ostatně se dobře ví, že Roland není v Lyonu, a živá pověst, která se v tom smyslu šíří, byla vždycky jen planou záminkou. Jsem podezřelá? Z jakého důvodu? Opravňuje snad pochybnost k tomu, aby se riskoval útlak? A kdyby mě pokládali za nebezpečnou, nestačil by příkaz zůstat doma pod dohledem mé sekce? Konečně, jsem snad zločinkyní, aniž o tom vím? Ať mi řeknou, čím, a ať jsem zákonně souzena. Čtyři měsíce vazby mi dávají víc než dost práva ptát se, zač jsem trestána. Mezitím se tato dlouhá doba, strávená v tvrdém cvičení odvahy, aniž mi bylo dovoleno jakékoli jiné cvičení pro mé zdraví, dál protahuje a to zdraví podlamuje; zbavena skromného důchodu, který byl vázán na osobu mého manžela a který, rozmnožen naší společnou prací, stačil k naší obživě, nemohu užívat svých šatů pro vlastní potřebu ani je prodat a obrátit utržené peníze ke svým potřebám. Jsou pod pečeti, jistě naprosto zbytečnými, neboť byly znovu přiloženy velmi krátce poté, co je Konvent dal sejmut, když se prozkoumaly naše papíry.⁴⁰ Co věští pro svobodu mé země takové počínání vůči těm, kdo ji zbožňují? Tato pochybnost je smutnější než má situace sama. V osamění, v němž žiji, jsem si při příchodu tří osob namluvila, že tuto návštěvu způsobila bdělost a spravedlnost nějakého úřadu; ale žádná otázka mi nedala poznat, že by šlo o to, něco zjistit nebo mě potěšit. Ptám se sama sebe, zda jsem byla předmětem kruté zvědavosti, anebo obětí, kterou si přišli prohlédnout a sečíst.

Promiňte, jestliže se vás dotknu tím, že se s touto otázkou obracím právě na vás, ale jste jediný, jehož jméno znám, a ať mi omyl nebo zlovůle chystají cokoli, raději to předvídám, než abych to nevěděla. Buďte tak upřímný a sdělte mi to; to je má první a jediná otázka.

P. S. Dekret proti *podezřelým* osobám nebyl ještě vydán, když jsem psala tento dopis;⁴¹ jakmile vyšel, viděla jsem, že jelikož jsem byla podruhé zatčena právě pod tímto označením podezřelé, nemohu od času čekat nic než horší.

40. Perroud: V noci z 31. března na 1. dubna 1793 rozhodl Výbor všeobecné obrany dát zapečetit „papíry občana Rolanda, ministra vnitra“, a na zasedání 7. dubna povolil Konvent na Rolandovu žádost pečeti sejmut. – Znovu byly přiloženy po zatčení paní Rolandové 1. června 1793.

41. Perroud: Zákon o podezřelých je právě ze 17. září. Dodatek byl zřejmě připsán k návrhu nebo popisu dopisu, až po jeho odeslání. – Paní Rolandová byla 24. června propuštěna z Abbaye a hned u dveří znovu zatčena, tentokrát jako „podezřelá“; odtud její narážka na „druhé zatčení“.

V. Poslední dopisy z vězení (září – listopad 1793)

[Závěr oddílu Dopisy z vězení. Dopisy z konce září až počátku listopadu 1793 psala paní Rolandová převážně v Sainte-Pélagie, dva poslední lístky v Conciergerii. Poslední dopis je datován 7. listopadu 1793; nazítří byla revolučním tribunálem odsouzena a popravena.]

XXII. Panu Janymu do Paříže

Sobota [28. září 1793 – ze Sainte-Pélagie]

Nemohu vám ani vypovědět, milý Jany¹, s jakou radostí dostávám zprávy od vás. Stojím na samém pokraji světa, a projevy náklonnosti člověka mého druhu, jehož si mohu vážit, mi ještě dávají okusit v životě trochu sladkosti. Kvůli své ubohé družce² jsem vytrpěla víc, než lze vyslovit. Sama jsem se ujala smutného úkolu připravit ji na ránu, jakou vůbec nečekala, a oznámit jí ji; byla jsem si jista, že jí dokážu přinést úlevu, jakou by jiný snad těžko našel, protože sotva kdo jiný mohl pro své postavení sdílet její bol tak jako já. Proto ji teď posílají ke mně; jíme spolu a ona ráda tráví u mne větší část dne; pracuji proto mnohem méně, ale jsem užitečná, a ten pocit mi dává okusit zvláštního půvabu, jaký tyrani neznají. Víím, že B...³ bude obětován; a ještě ukrutnější než to samo mi připadá ustanovení, které obžalovaným zakazuje jakoukoli řeč⁴. Dokud se dalo mluvit, cítila jsem v sobě povolání ke gilotině; teď už není na vybranou, a být zmasakrována tady, nebo odsouzena tam, vyjde nastejno.

1. Perroud prokázal, že „Jany“ není nikdo jiný než zeměpisec a historik Edme Mentelle (1730–1815), přítel Brissotův, pozdější člen Institutu. Paní Rolandová mu v posledních týdnech svěřovala rukopisy svých pamětí.

2. Perroud: Touto „ubohou družkou“ je paní Pétion, jejíž matka, paní Lefèvre, byla 24. září 1793 odsouzena a popravena. Paní Pétion byla vězněna v Sainte-Pélagie spolu se synem; její muž se jako psanec skrýval s ostatními uprchlými girondisty.

3. Perroud: Brissot. Jacques-Pierre Brissot, vůdčí muž girondy, byl odsouzen s ostatními girondisty 30. října a popraven 31. října 1793.

4. Perroud: Na zasedání Konventu 26. září navrhl poslanec Faure (z departementu Haute-Loire) k urychlení činnosti revolučního tribunálu různá opatření, mezi nimi i to, že po skončení líčení „nebude obhájce pronášet žádnou souhrnnou obhajobní řeč“. Týž den byl přijat dekret, aby nazítří byl předložen obžalovací spis proti Brissotovi.

Přála bych si, abyste mohl chodit pravidelně, aspoň jednou týdně, k paní G. Chp.⁵ Sdělovala by vám nebo předávala, co se nás týká, a vy byste jí zase podával zprávy o mně. Můžete si u ní také vypůjčit oba svazky oné Cesty, o níž byla řeč a kterou tu nemám po ruce. S díky přijímám listy lady B...; neznám je, chci je dát číst dvěma osobám; dám je číst malému P..., měla jsem jen Thomsona, jemuž ještě nemohl rozumět. Ach, nezávidíte osud tomu, jemuž jsem dala svou Cestu po Švýcarsku⁶: je to nešťastník, jemuž se za jeho ctnosti dostává jen neštěstí; pronásledovaný, psanec – nevím, zda dlouho uchrání hlavu před pomstou darebáků, jimž byl tak neúprosným protivníkem. Ovšemže smíte číst všechno, co vám posílám. Ted' lituji, že jsem vám neposlala první čtyři sešity⁷; zbytek nemá chuť, když je člověk neviděl; líčí mých prvních osmnáct let; je to nejsladší doba mého života; nedovedu si v životě kteréhokoli člověka představit období naplněné milejšími zaměstnáními, dražšími studiemi, něžnějšími city: neměla jsem tehdy žádnou vášeň, všechno bylo předčasné, ale moudré a klidné jako jitra nejjasnějších jarních dnů.

Budu-li moci, budu pokračovat i uprostřed bouří. Následující léta mi dala poznat bouře protivenství a rozvinula síly, jejichž vědomí mě povznášelo nad nepřízeň osudu. Léta, která přišla potom, byla pracovitá a poznamenaná přísným štěstím, jež spočívá v plnění velmi četných domácích povinností v existenci čestné, ale strohé. Konečně nastaly dny revoluce a s nimi rozvinutí celé mé povahy i příležitosti ji uplatnit. Poznala jsem ty velkodušné a strašlivé city, které nikdy nevzplanou prudčeji než v politických převratech a ve zmatku všech společenských vztahů; nezpronevěřila jsem se svým zásadám, a i útok vášní, mám právo to říci, jen vyzkoušel mou odvalu. Když to všechno sečtu, měla jsem víc ctností než radostí; mohla bych být dokonce příkladem nouze o ty druhé, kdyby ty první neměly radosti sobě vlastní, jejichž přísnost má útěšné kouzlo.

5. Perroud: Sophie Grandchamp, důvěrná přítelkyně paní Rolandové; její Vzpomínky jsou otištěny v Přílohách.

6. Perroud: Buzotovi. – Cestou po Švýcarsku se míní zápisky paní Rolandové z cesty, kterou s manželem podnikla do Švýcarska v roce 1787. François-Nicolas-Léonard Buzot, poslanec za Eure, byl po 2. červnu psancem; paní Rolandová ho milovala, jak sama doznává v dalších dopisech.

7. Perroud: Sešity Soukromých pamětí, které psala od 5. září 1793; první čtyři z nich musela dát předat Boscovi.

Uniknu-li všeobecné zkáze, ráda se budu zabývat dějinami své doby; sbírejte ze své strany materiály, jaké jen můžete. K Tacitovi jsem pojala jakousi vášně, čtu ho počtvrté v životě se zcela novou chutí, budu ho umět nazpaměť; nemohu jít spát, dokud si nevychutnám několik stránek.

Dejte tedy kolovat dopis B...⁸

I já se tedy rozhodnu prodat trochu stříbra; možná vás požádám, abyste mi prokázal tuto službu.

Nechci vidět P*⁹, a nesmí žádat o povolení; nevyslovovat mé jméno před úřady je jediná služba, kterou mi lze prokázat.

Sbohem, milý Jany, sbohem.

XXIII. Mé dceři

[8. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Nevím, má malá přítelkyně, zda mi bude dopřáno ještě tě vidět nebo ti napsat. *Pamatuj na svou matku.* Tato slova obsahují to nejlepší, co ti mohu říci. Viděla jsi mě šťastnou tím, že jsem se starala plnit své povinnosti a být užitečná těm, kdo trpí. Jiný způsob, jak být šťastná, není.

Viděla jsi mě klidnou v neštěstí i v zajetí, protože jsem neměla výčitky svědomí a měla jsem vzpomínku a radost, jaké po sobě zanechávají dobré skutky. Ani jiné prostředky, jak snášet strasti života a vrtochy osudu, nejsou.

Snad – a doufám v to – ti nejsou souzeny zkoušky podobné mým; ale jsou jiné, proti nimž se budeš muset bránit neméně. Přísný a zaměstnaný život je první ochranou před všemi nebezpečími, a nutnost stejně jako moudrost ti ukládá zákon vážně pracovat.

8. Perroud: Myslím, že je tu třeba číst Brissot a že jde o dopis, který Brissot napsal z vězení Abbaye 7. září 1793 Barèrovi. – Mentelle měl v září a říjnu 1793 při obhajobě Brissota a jeho přátel velmi činnou úlohu.

9. Perroud: Touto zkratkou mohl být míněn malíř Pasquier, krajan Rolandův, oddaný přítel obou manželů, kterého Mentelle znal. Mnohem pravděpodobněji však jde o nakladatele Panckouckeho, který se svým společníkem Agassem prokázal Rolandovým v roce 1793 různé dobré služby.

Bud' hodna svých rodičů: zanechávají ti velké příklady; a dokážeš-li z nich těžit, nebude tvůj život zbytečný.

Sbohem, dítě milované, které jsem živila svým mlékem a které bych chtěla prodchnout všemi svými city. Přijde čas, kdy budeš moci posoudit, jaké úsilí mě v této chvíli stojí, abych se nerozněžnila nad tvým sladkým obrazem. Tisknu tě na svá prsa.

Sbohem, má Eudoro¹⁰.

XXIV. Mé věrné služebné Fleury

[8. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Má drahá, dobrá duše, ty, jejíž věnost, služby a oddanost mi byly drahé po třináct let, přijmi mé objetí a mé sbohem¹¹.

Uchovej si vzpomínku na to, čím jsem byla. Utěší tě v tom, co zakouším já; dobří lidé vcházejí do slávy, když sestupují do hrobu. Mé bolesti skončí; utiš ty své a pomysli na pokoj, jemuž se budu těšit a který mi už nikdo nebude moci narušit. Řekni mé Agathe¹², že si s sebou odnáším sladké vědomí, že mě měla ráda od mého dětství, i lítost, že jí nemohu projevit svou náklonnost. Byla bych ti chtěla být užitečná; ať tě aspoň nezarmoutím.

Sbohem, má ubohá, věrná duše, sbohem.

XXV. Janymu do Paříže

[8. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

10. Marie-Thérèse-Eudora Roland (1781–1858), jediné dítě manželů Rolandových, tehdy dvanáctiletá. V roce 1796 se provdala za Léona Champagneuxe, syna Rolandova spolupracovníka, jemuž je adresován dopis XXIX.

11. Marie-Marguerite Fleury, služebná Rolandových; zůstala své paní věrná i za věznění, nosila jí do vězení věci i zprávy a v Přílohách je otištěn i její výslech.

12. Sestra Agathe, řeholnice z pařížského kláštera, v němž malá Manon Phlipon strávila v letech 1765–1766 rok na vychování; zůstala její celoživotní přítelkyní a důvěrníci.

Až otevřete tento spis¹³, milý Jany, už nebudu naživu. Najdete v něm důvody, které mě vedou k tomu, abych oklamala své strážce a nechala se umřít hladem. Protože mi však toto rozhodnutí nevnukl žádný citový výbuch a chci je podrobit všem úvahám, jednak abych se neprohřešila proti žádné ze svých povinností, jednak abych si nezasloužila pokárání našich přátel, svoluji počkat na rozsudek nad poslanci¹⁴, abych pak posoudila důsledky a zvolila okamžik, kdy svůj záměr provedu.

Uplyne-li několik dní, budu pokračovat ve svých Pamětech; nebudu-li mít čas dovést je daleko, utěším se. Sečte-li se všechno, co jsem napsala a co leží ve třech úschovách¹⁵, je toho dost, aby se objasnilo mnoho skutečností a přispělo k ospravedlnění mnoha osob. To je péče, kterou vám zanechávám; dostatečně vám vyjadřuje všechnu mou úctu. Nakládejte s těmito věcmi jako neomezený pán, nic neuspěchejte, abyste nic neztratil, a ne vzdávejte se ničeho, dokud si nepořídíte opis.

Mé „Poslední myšlenky“ jsou nezbytné adoptivnímu otci a matce mé dce-ry¹⁶; sdělte jim je, kdyby jim exemplář, který jim určuji, nedošel.

Sbohem, Jany, ctím vás a mám vás ráda; hasnu v pokoji při pomyšlení, že necháte znovu ožít všechno, co jsem o sobě mohla dát poznat; chybějím jen podrobnosti, z nichž bych nezamlčela ani jedinou, kdybych měla víc času, ale žádná z nich není v rozporu s tím, co předchází.

13. Perroud: „Tímto spisem“ jsou zjevně, jak už poznamenal Barrière, Mé poslední myšlenky. Pravděpodobně však obálka zapečetěná 8. října a adresovaná Mentellovi, která mu měla dojít až po vykonané sebevraždě, obsahovala kromě tohoto dopisu a Posledních myšlenek i oba předchozí dopisy (dceři a služebné) a tři sešity Soukromých pamětí.

14. Perroud: Nad jednačtyřiceti poslanci, proti nimž Konvent 3. října 1793 na základě Amarovy zprávy vydal obžalovací dekret. Jean-Pierre-André Amar byl členem Výboru všeobecné bezpečnosti.

15. Perroud: Třemi „úschovami“ se míní místa, kde odvážní přátelé ukrývali sešity Pamětí. Možná jich bylo i víc: anglická spisovatelka Helen Maria Williams ve svých Dopisech o událostech od 31. května do 9. thermidoru píše, že jeden takový rukopis měla u sebe a z opatrnosti ho zničila.

16. Perroud: Panu a paní Creuzé-Latouche. Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, poslanec Konventu za Vienne, patřil k umírněným; paní Rolandová mu svěřila dceru po svém zatčení.

XXVI. [Robespierrovi]

23. den 1. měsíce roku druhého [14. října 1793] – z ošetrovny v Sainte-Pélagie¹⁷.

Do těchto osamělých zdí, kde se už bezmála pět měsíců utlačovaná nevinost mlčky podrobuje svému údělu, vstoupí cizinec. – Je to lékař, kterého přivádějí mí strážci pro svůj klid; neboť já nedovedu a nechci stavět proti neduhům přírody, stejně jako proti nespravedlnosti lidí, nic jiného než klidnou odvahu. Když uslyší mé jméno, prohlásí se za přítele muže, kterého já snad nemám ráda. – Co o tom víte, a kdo to je? – Robespierre. – Robespierre! Dobře jsem ho znala a velmi jsem si ho vážila; měla jsem ho za upřímného a horoucího přítele svobody. – A což už jím není? – Obávám se, že miluje také moc, snad v domnění, že dokáže konat dobro nebo že ho chce jako nikdo jiný; obávám se, že velmi miluje pomstu, a zvláště ji vykonávat na těch, o nichž se domnívá, že ho neobdivují; myslím, že velmi snadno podléhá předpojatosti, dává se jí snadno strhnout k vášni a příliš rychle soudí jako vinného každého, kdo nesdílí ve všem jeho názory. – Vždyť jste ho neviděla ani dvakrát! – Viděla jsem ho mnohem častěji. Zptejte se ho; ať si sáhne do svědomí, a uvidíte, zda vám o mně bude moci říci něco zlého.

Robespierre¹⁸, mylím-li se, dávám vám možnost mi to dokázat; vám opakuji, co jsem řekla o vaší osobě, a chci svěřit vašemu příteli dopis, který přístnost mých strážců snad propustí kvůli tomu, komu je určen.

Nepíšu vám, abych vás prosila, to si jistě dovedete představit: nikdy jsem nikoho neprosila, a jistě bych s tím nezačala ve vězení vůči tomu, kdo mě má ve své moci. Prosba je pro viníky nebo pro otroky; nevinnost vydává svědectví, a to stačí, anebo si stěžuje, a má na to právo, jakmile se jí děje křivda. Ale ani stížnost se nehodí; umím trpět a ničemu se nedivit. Vím

17. Datum podle revolučního kalendáře, zavedeného dekretem z 5. října 1793: 23. den prvního měsíce (vendémiaire) roku II republiky odpovídá 14. říjnu 1793. Paní Rolandová tehdy ležela nemocná na vězeňské ošetrovně.

18. Maximilien de Robespierre (1758–1794), poslanec za Paříž v Konventu, vůdce montagnardů a od července 1793 nejvlivnější člen Výboru pro veřejné blaho. V roce 1791 byl u Rolandových častým hostem a paní Rolandová mu v červenci 1791, když se po masakru na Martově poli obával zatčení, přišla nabídnout úkryt; později se stal nesmiřitelným nepřítelem girondistů. Sám byl sesazen 9. thermidoru a 28. července 1794 popraven.

ostatně, že při zrodu republik převraty, téměř nevyhnutelné a až příliš vysvětlitelné lidskými vášněmi, často vystavují ty, kdo své zemi sloužili nejlépe, tomu, že padnou za oběť své horlivosti a omylu svých současníků. Mají pro útěchu své svědomí a dějiny za mstitele.

Ale jakou zvláštní shodou okolností jsem já, žena, která nemůže nic než si něco přát, vystavena bouřím, jež obvykle dopadají jen na lidi činné, a jaký osud je mi tedy uchystán?

To jsou dvě otázky, které vám kladu.

Pokládám je za málo důležité samy o sobě i vzhledem ke mně osobně. Co znamená o mravence víc či míň, rozšlápnutého nohou slona, hledíme-li na soustavu světa? Jsou však nekonečně důležité pro svůj vztah k nynější svobodě a budoucímu štěstí mé země; neboť směřují-li se bez rozdílu s jejími prohlášenými nepřáteli ti, kdo ji hájí a kdo se k ní otevřeně hlásí jako přátelé, zachází-li se stejně s nebezpečným sobcem či proradným aristokratem jako s věrným občanem a velkodušným vlastencem; je-li žena počestná a citlivá, jež se honosí tím, že má vlast, a jež jí ve svém skromném ústraní i v různých svých postaveních přinesla oběti, jichž byla schopna, trestána spolu s ženou pyšnou či lehkomyšlnou, která proklíná rovnost¹⁹, pak rozhodně ještě nevládne spravedlnost ani svoboda a budoucí štěstí je nejisté!

Nebudu tu mluvit o mém ctihodném manželovi; bylo třeba přezkoumat jeho účty, jakmile je předložil, a neodpírat mu napřed spravedlnost jen proto, aby si člověk vyhradil možnost obžalovat ho, až ho očerní před veřejností. Robespierre, vyzývám vás: nemůžete nevěřit, že Roland je čestný muž; můžete si myslet, že v tom či onom opatření neviděl správně; ale vaše svědomí v skrytu vzdává hold jeho poctivosti stejně jako jeho občanským ctnostem. Stačí ho málo vidět, a člověk ho dobře pozná; jeho kniha je vždy otevřená a každý v ní může číst; má drsnost ctnosti, jako měl Cato její příkrost; jeho způsoby mu nadělaly tolik nepřátel jako jeho neúprosná spravedlnost; ale tyto nerovnosti povrchu z dálky mizí a velké vlastnosti veřejného muže zůstanou navždy. Rozhlásilo se, že v Lyonu rozdmýchává

19. Perroud: Vzhledem k datu tohoto dopisu (14. října) je těžké nevidět zde nedůstojnou narážku paní Rolandové na Marii Antoinettu. Královnin výslech před revolučním tribunálem proběhl 12. října, 13. byla obžalována, líčení začalo 14., 15. byla odsouzena a 16. popravena. – Dopis ostatně, jak uvidíme, nebyl odeslán.

občanskou válku²⁰; a tuto záminku se odvážili uvést jako důvod mého zatčení! A předpoklad nebyl o nic spravedlivější než to, co se z něho vyvodilo. Znechucen veřejnými záležitostmi, roztrpčen pronásledováním, znaven světem, prací a léty, nemohl nic jiného než sténat v neznámém ústraní a zapadnout tam v mlčení, aby ušetřil své století jednoho zločinu.

– Zkazil veřejného ducha, a já jsem jeho spoluvinice!

To je nejpodivnější z výčitek a nejnesmyslnější z obvinění. Nechcete přece, Robespierre, abych se tu namáhala je vyvracet; to je sláva příliš snadná, a vy nemůžete patřit k těm dobráčkům, kteří věří nějaké věci proto, že je napsána a že jim ji opakovali. Má domnělá spoluvina by byla k smíchu, kdyby se celá věc nestávala ukrutnou v mlhavém světle, v němž ji předložili lidu, který v ní nic nevidí, a proto si z ní vytváří nevím jakou obłudnost. Bylo třeba mít velkou vášeň mi škodit, aby mě tak surově a promyšleně zapletli do obžaloby, jež se podobá té, za Tiberia tolikrát opakované, z urážky majestátu, jíž se hubil každý, kdo neměl na svědomí zločin a koho chtěli obětovat!

Odkud se tedy bere tato nevraživost? – To nemohu pochopit, já, která jsem nikdy nikomu neublížila a která ani nedovedu zanevřít na ty, kdo ubližují mně.

Vychována v ústraní, živena vážnými studiemi, které ve mně vytvořily jakýsi charakter, oddaná prostým zálibám, jež žádná okolnost nedokázala změnit, nadšená pro revoluci a poddávající se síle velkodušných citů, jež vzbuzuje, vzdálená státním záležitostem ze zásady i svým pohlavím, ale hovořící o nich s vřelostí, protože veřejný zájem se stává prvním ze všech, jakmile vůbec existuje, pokládala jsem první pomluvy, vrhané na mne, za opovrženímhodné hlouposti; měla jsem je za nutnou daň, kterou si závist vybírá z postavení, jež byl dav ještě tak hloupý, že je pokládal za vznešené, a jemuž jsem dávala přednost před pokojným stavem, v němž jsem prožila tolik šťastných dní!

20. Lyon se po 29. květnu 1793 vzbouřil proti jakobínům a Konventu a byl od srpna obléhán republikánskou armádou; padl 9. října 1793. Roland, který v Lyonu dlouho žil a působil, byl podezírán, že povstání řídí; ve skutečnosti se skrýval v Rouenu.

Tyto pomluvy však rostly se stejnou opovázlivostí, s jakou jsem já zůstávala klidná a bez obav: jsem vlečena do vězení; zůstávám v něm už skoro pět měsíců, vyrvaná z náruče své malé dcery, která už nemůže spočinout na prsou, jež ji živila, daleko od všeho, co je mi drahé, zbavená jakéhokoli styku se světem, vydaná hořkým šípům oklamaneho lidu, který věří, že má hlava poslouží jeho blahu; slyším pod svým zamřížovaným oknem stráž, která mě hlídá, jak se občas baví o mé popravě; čtu odporné výpady, které na mne vrhají pisálci, kteří mě nikdy neviděli, stejně jako mě nikdy neviděli všichni, kdo mě nenávidí.

Nikoho jsem neobtěžovala svými stížnostmi; čekala jsem od času spravedlnost a konec předpojatosti. Ač jsem strádala nedostatkem mnoha věcí, o nic jsem nežádala; smířila jsem se s nepřízní osudu, pyšná, že se s ní mohu měřit a držet ji pod nohama. Když se nouze stala naléhavou a já se bála kompromitovat ty, na něž bych se mohla obrátit, chtěla jsem prodat prázdné láhve ze svého sklepa, kam nedali pečeti, protože v něm nebylo nic cennějšího: velký rozruch v celé čtvrti! Obklíčí dům; majitel je zatčen; u mne zdvojnásobí hlídače, a já se možná musím bát o svobodu ubohé služebné, která se neprovinila ničím jiným, než že mi s láskou slouží už třináct let, protože jsem jí život činila snesitelným – tak je lid, oklamáný na můj účet a omámený slovem spiklenec, přesvědčen, že se musí vztahovat na mne!

Robespierre, nepředkládám vám tento obraz, ještě velmi zmírněný, proto, abych ve vás vzbudila soucit, nad nějž jsem povznesena a který by mě možná urážel; činím tak pro vaše poučení.

Štěstěna je vrtkavá, přízeň lidu rovněž: pohleďte na osud těch, kdo lid bouřili, těšili se jeho přízni nebo mu vládli, od Viscellina až po Caesara a od Hippona, řečníka syrakuského, až po naše pařížské řečníky²¹! Jen spravedlnost a pravda trvají a utěšují ze všeho, i ze smrti, zatímco nic nechrání před jejich zásahem. Marius a Sulla dali vyhlásit za psance tisíce jezdců,

21. Spurius Cassius Vecellinus (Viscellinus), římský konzul, který navrhl první agrární zákon a byl roku 485 př. n. l. obviněn z usilování o královskou moc a popraven. Hippon, lidový řečník v Syrakusách, který podle Plútarchova životopisu Diónova podněcoval lid k novému rozdělení půdy. Obě jména slouží jako příklad demagogů, které lid nejprve vynesl a pak opustil.

velký počet senátorů, zástupy nešťastníků – udusili snad dějiny, které je-
jich památku odsuzují k zlořečení, a okusili snad štěstí?

Ať je mi uchystáno cokoli, dokážu to podstoupit způsobem, který je mne
hoden, nebo tomu předejít, uznám-li to za vhodné. Mám po počtách proná-
sledování dostat i poctu mučednictví? Nebo je mi souzeno dlouho žít v
zajetí, vystavena první pohromě, kterou někdo uzná za dobré vyvolat?
Anebo budu údajně deportována, abych čtyři míle od břehu zakusila tu ma-
lou nepozornost kapitána, který se zbaví svého lidského nákladu ve pro-
spěch vln? Promluvte; znát svůj osud už něco znamená, a s duší, jako je
má, je člověk schopen pohlédnout mu do tváře.

Chcete-li být spravedlivý a budete-li mě číst soustředěně, nebude vám můj
dopis bez užitku, a pak by mohl být užitečný i mé zemi. V každém případě,
Robespierre, já to vím a vy se nemůžete ubránit tomu, abyste to necítil:
kdo mě poznal, nemůže mě pronásledovat bez výčitek svědomí.

Roland, rozená Phlipon.

Nota. Myšlenka tohoto dopisu, péče o jeho napsání a úmysl jej odeslat vy-
držely čtyřiaadvacet hodin; ale co by zmohly mé úvahy u člověka, který
obětuje kolegy, o jejichž čistotě dobře ví?

Nemá-li být můj dopis užitečný, je nemístný; znamenalo by to kompromi-
tovat se bez užitku vůči tyranovi, který mě může zahubit, ale nedokáže mě
ponížit. [Nedám ho doručit.]²²

XXVII. [Janymu do Paříže.]

[Říjen 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Má dcera, *dear* Jany, je u přátel, ctihodných Creuzéových, kteří ji vcho-
vávají se svými dvěma dcerami jako přijaté dítě. Chatrné zdraví „mamin-
ky“, roční doba a celý ten souhrn okolností, který nyní posuzujete, mi ne-
dovolují využít vaší laskavosti. Neříkám vám, jak mě dojíám, ale mohu

22. Perroud: Slova v hranaté závorce jsou psána rukou Boscovou. Nahrazují silně přeškrtnutý řá-
dek, v němž lze přečíst: „Je třeba ho uzavřít do p...“ Louis-Augustin-Guillaume Bosc d'Antic
(1759–1828), přírodovědec a nejstarší přítel Rolandových, byl po smrti paní Rolandové prvním
vydavatelem jejích pamětí (1795).

vám přiznat, že toho lituji méně vzhledem k tomu, jak málo je mé dítě schopné z ní vytěžit. Je to bytost dobrá, ale apatická, která nebude mít ani neřesti, ani ctnosti. Pokud jde o paní G. Ch. [Grandchamp], řeknu vám, jak se věci mají: má penzi dvanáct set liber; mladík, kterého vychovává, je syn G[rand]préův, který u ní bydlí a má místo s platem tisíc tolarů²³; ale oba se uskovňují, aby splatili dluhy, které tento čestný nešťastník nadělal v době ještě nešťastnější, takže s malým pevným příjmem jsou téměř v bídě. To je, co vím; není pak na mně, abych soudila mezi vámi, neboť koneckonců i vy jste, myslím, příliš čestný muž na to, abyste byl bohatý. Posílám vám ještě jeden sešit a pokusím se vytáhnout to, co předchází; budou to, jak říkáte, mé *Vyznání*, neboť v nich nechci nic zatajit; ale konec by se nedal uveřejnit tak brzy. Ostatně když mluvíte o Americe, lichotíte mému sluchu: právě tam bych se toužila přestěhovat, kdybych byla znovu svobodná, ale nedoufám, že tu možnost znovu získám. Pokládám se za ztracenou; kdybych tomu nevěřila, nedávala bych si práci se zpovídat; člověk sotva myslí na to, aby zanechal vzpomínky, dokud doufá, že jim může dát další látku. Nechci vidět sešity B. [Brissotovy] dřív, než budete mít jejich opis: při převážení je vždycky nebezpečí a nesmí se riskovat nenahraditelná ztráta. Můj otec mě v ulici Petits-Champs vůbec neviděl, ztratila jsem ho už před několika lety; ale to všechno se dozvíte.

Je až příliš pravda, Jany, že se člověk nemůže zpovídat, aniž by vyradil i zpověď některých jiných; je to někdy choulostivé, a čím dál postupuji, tím víc cítím, že musím mluvit o druhých. Ale udělala jsem svůj počet a rozhodla se: řeknu všechno, všechno, naprosto všechno; jediné tak lze být užitečný.

Sbohem, můj příteli, můj důvěrníku; můžete klidně říci, že tyto tituly vděčíte své velkodušné ochotě. Sbohem, budu tedy pokračovat. Protože jste neviděl začátek, jistě narážíte na postavy, které přicházejí kdovíodkud: to proto, že všechno spolu souvisí a do sebe zapadá. Vskutku, život každého člověka je báseň, v níž má jistý počet postav své místo od samého počátku a jejichž osud lze poznat jen tak, že se sleduje příběh toho, kdo hraje hlavní roli.

23. Grandpré, úředník ministerstva vnitra za Rolanda, pověřený dohledem nad věznicemi; navštívil paní Rolandovou ve vězení Abbaye a zůstal jí oddán. Tisíc tolarů (écus) = tři tisíce liber ročně.

XXVIII. Janymu do Paříže

[Říjen 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Váš něžný dopis, milý Jany, mi udělal stejně dobře jako vaše milé povídání. Něžný soucit je pravý balzám nemocného srdce. Chápu jemnocit, pro nějž se vám přičítá myšlenka, že by mé tajemství bylo někdy uveřejněno²⁴; tento ohled na jiné by mi byl zabránil svěřit je papíru, kdyby nebylo uhodnuto a překrouceno. Pokud jde o mne osobně, lpím výhradně na pravdě; nikdy jsem neměla sebemenší pokušení být ceněna víc, než zasluhuji; toužím po tom, aby mě znali takovou, jaká jsem, v dobrém i ve zlém, to je mi jedno. J.-J.²⁵ mi nikdy nepřipadal vinen kvůli svým přiznáním, jen hoden pokárání za *dva činy*, které jsou proti přírodě: za to, že přičetl ubohé Marii krádež stužky, a za to, že odložil své děti do nalezince. Pokud jde o hanu nerozvážné a lehkomyšlné luzy, té člověk nikdy neujde, jakmile jednou vzbudí závist.

Aniž se chci omlouvat, jsem přesvědčena, že mé tajemství prozradila jen žárlivost nešťastného R. [Rolanda] svými mnohonásobnými důvěrnými sděleními, zatímco mně chvílemi vnukala násilná předsevzetí.

Věřil byste, že o tom sepsal spisy, s celou prudkostí a falešným osvětlením podrážděného ducha, který nenávidí svého soka a chtěl by ho vydat veřejnému zlořečení, a že jsem teprve nedávno dosáhla toho, aby ty jedovaté spisy byly spáleny? Chápete, jak mě jejich existence na jedné straně rozněcovala rozhořčením a na druhé straně živila sám cit, jehož předmět jsem viděla tak nespravedlivě hanobený? Ano, viděl jste ho, dobře ho líčíte; najdete jeho portrét *malovaný*, a také *psaný*, v jisté skříňce, kterou vám doručí; je to mé nejdražší vlastnictví, a vzdala jsem se ho jen ze strachu, aby nebylo zneuctěno. Ušchovejte je dobře, abyste je jednou předal dál.

24. Tajemstvím je láska paní Rolandové k Buzotovi, o níž psala v Soukromých pamětech i v dopisech Buzotovi z léta 1793; manželovi ji sama přiznala už počátkem roku 1793. Portrétem „malovaným“ je Buzotova miniatura, kterou ukryvala ve vězení, „psaným“ jeho portrét v Soukromých pamětech.

25. Jean-Jacques Rousseau, jehož Vyznání (Les Confessions, vydaná 1782–1789) byla paní Rolandové vzorem. Rousseau v nich doznává, že jako mladý sluha ukradl stužku a vinu svedl na nevinnou služku Marion, a že své děti odložil do nalezince.

Ale když už mluvíme o té skřínce, která obsahuje stejně nebo i víc rukopisu, než kolik ho už máte, dejte mi vědět, kterého dne vám ji mohou ráno přinést, aby byla vaše skrýš připravena. Postarejte se o její zachování pro všechny možné případy, aby jí nechyběl *ochránce*, kdyby se nám něco stalo.

Pokud jde o mne, Jany, všechno je u konce. Znáte tu nemoc, kterou Angličané nazývají *heart-broken*? Jsem jí nevyhléditelně stížena a nemám nejmenší chuť oddalovat její účinky; horečka se začíná rozvíjet, doufám, že to nebude trvat příliš dlouho. Je to dobro. Svobodu by mi už nikdy nevrátili; nebe je mi svědkem, že bych ji zasvětila svému nešťastnému manželovi! Ale nedostanu ji a mohla bych se dočkat horších věcí. Je to dobře uváženo, promyšleno a posouzeno.

Když se řeklo, že mravní stránka lásky nestojí za nic²⁶, vyslovila se lehkovážně velká věta, která by, je-li pravdivá, platila o všech lidských vášních: neboť právě *mravní stránkou* jsou *vášněmi* a mají krásné či skvělé účinky; odejměte tuto mravní stránku, a všechno je jen chůc a omezuje se na tělesné potřeby. Kdyby mravní stránka lásky nestála za nic, bylo by nutno říci, že společenský stav, v němž se rozvíjí, je ze všech nejhorší: bylo by to pravda? nevím; ale jakmile je tento stav jednou přijat, věřím naopak, že mravní stránka lásky je neplodnějším a nejčistším pramenem velkých ctností a krásných činů.

Pokládám ho²⁷ za ztraceného; ale kdyby se někdy dostal do šťastného světa, kde je váš syn rolníkem, opatřte si zprávy, které vám umožní předat mu, co o mně budete vědět. Víím, že tento cit velí zachovat se pro toho, kdo nás miluje; ale patřím jiným dříve než jemu a nikdy nebudu mít možnost vrátit se ani ke svým povinnostem. Tak musí pro mne všechno skončit. Šťastná, když tomu příroda sama napomůže! Sbohem, Jany, sbohem, milý Jany, můj jediný utěšiteli!

P.

26. Narážka na výrok přírodovědce Buffona (Georges-Louis Leclerc de Buffon, 1707–1788) z jeho Přírodopisu: „Na lásce je dobrá jen tělesná stránka; mravní nestojí za nic.“

27. Perroud: Buzota. Následující věta naráží na Ameriku, kde podle naděje přátel uprchlých poslanců měli tito jednou hledat útočiště. Mentellův syn skutečně žil v Americe.

XXIX. [Champagneuxovi do vězení La Force]

[24. října 1793 – z Conciergerie.]

Váš dopis, můj milý Champagneuxi²⁸, mi doručil Adam Lux²⁹, a po tomto výtečném muži dostanete i tento lístek: píšu vám ho v jednom z doupat smrti a perem, které snad brzy napíše rozkaz mě zavraždit.

Radovala jsem se, že jsem byla předvolána jako svědkyně v procesu s poslanci, ale zdá se, že vyslechnuta nebudu. Tito kati se bojí pravd, které bych řekla, a energie, s jakou bych je rozhlásila: bude pro ně snazší nás poráždit, aniž by nás vyslechli. Už neuvidíte ani Vergniauda, ani Valazé³⁰; vaše srdce mohlo chovat takovou naději, ale jak to, že vám všechno, co se v poslední době děje, neotevřelo oči? Zahyneme všichni, přáteli: jinak by se naši utlačovatelé necítili v bezpečí... Jednou z mých největších lítostí je vidět vás vystaveného tomu, že budete sdílet náš osud. Vyrvali jsme vás z vašeho ústraní; bez našeho naléhání byste v něm snad ještě byl a vaše rodina by nebyla rozptýlena a nešťastna... Tento obraz mě rozdírá víc než strasti, které postihují mne samu; ale v krásných dnech revoluce nebylo možno tuto krutou budoucnost předvídat. Všichni jsme byli oklamáni, můj milý Champagneuxi, nebo lépe řečeno hyneme jako oběti slabosti poctivých lidí; věřili, že k vítězství ctnosti stačí postavit ji vedle zločinu: bylo třeba zločin udusit... Sbohem, posílám vám, oč mě žádáte³¹. Píšu vám vedle svých katů a skoro pod jejich očima; jsem trochu hrdá na to, že jim vzdoruji.

28. Luc-Antoine Champagneux, lyonský novinář a Rolandův přítel, za jeho ministrování přednostu první divize ministerstva vnitra (do níž patřila i správa věznic); zůstal v úřadě i za Garata, v srpnu 1793 byl zatčen a vězněn v La Force. Přežil Hřůzovládu; jeho syn se později oženil s Eudorou a on sám vydal v roce 1800 Rolandovy spisy. – Perroud: K okolnostem tohoto a dvou následujících dopisů srovnej úvod k tomuto vydání.

29. Perroud: Adam Lux (1767–1793), vyslanec Mohuče ke Konventu, byl 25. července zatčen a uvězněn v La Force, protože veřejně oslavil Charlotte Corday, a postaven před revoluční tribunál; byl odsouzen a popraven 4. listopadu 1793.

30. Perroud: Vergniaud a Valazé, uvěznění 26. července v Lucemburském paláci, byli 30. července převezeni do La Force, kam 4. srpna přibyl i Champagneux; strávil s nimi však jen dva měsíce, neboť už 6. října byli převezeni do Conciergerie, odkud vyšli jen na popraviště. – Charles-Éléonor Dufriche-Valazé se po vynesení rozsudku 30. října v soudní síni probodl; Vergniaud byl popraven s ostatními 31. října 1793.

31. Perroud podle Champagneuxe: „Pramen jejích vlasů.“

XXX. [Janymu do Paříže.]

[Pátek 25. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Nikdy si nedovedete představit, milý Jany, jak mě trápilo, že jsem s vámi nemohla v klidu promluvit, ba ani vás v klidu číst: cítila jsem soudního sluhu v patách; bála jsem se o vás. Připadám si, jako bych měla mor. Nemám už co ztratit, ale třesu se o ty, kdo ke mně přistoupí: došlo to tak daleko, že jsem včera v Paláci³² váhala, mám-li odpovědět na pozdrav muži, kterého jsem poznala a kterého jsem pokládala za velmi neopatrného, že je ke mně veřejně zdvořilý.

Slyšela jsem ten obžalovací spis, zázrak zaslepenosti, nebo spíš mistrovské dílo proradnosti. Když byl přečten, obhájce Chauveau³³ velmi šetrně poznamenal, že proti všem formám nebyly sděleny doklady, o něž se obžaloba opírá, a požádal soud, aby se usnesl, že mu mají být vydány. Po chvilce šuškáni odpověděl předseda zajímavě, že tyto doklady jsou většinou dosud pod pečeti u obžalovaných; že se zařídí jejich sejmутí a že mezitím začne líčení. Ale, Jany, slyšela jsem to zcela zřetelně na vlastní uši! Rozhlížela jsem se, není-li to sen; ptala jsem se sama sebe, zda se to potomstvo dozví, zda tomu bude moci uvěřit! A vida! všechen ten lid nic necítil; neviděl ukrutnost takového postupu, směšnost předložit spis, jehož průkazní listiny nikdo nezná, hloupost tvrzení, že ty listiny jsou u týchž lidí, proti nimž je spis sepsán a jejichž papíry nebyly dosud ani sepsány, pošetilost a nestoudnost to přiznat. Předseda ještě něco zablekotal o nesmírném množství dalších listin a o obtížnosti je sdělit; ale to nebylo ani spravedlivější, ani rozumnější. Potom vykázali všechny svědky, aby mohli postupně volat jen ty, které chtějí nechat vypovídat. Na mne ještě nedošlo; bude to asi zítra. V tomto postupu nevidím nic jiného než úmysl využít pravd, které má odva-

32. Justiční palác na ostrově Cité, sídlo revolučního tribunálu; ve spodních patrech budovy bylo vězení Conciergerie.

33. Perroud: Claude-François Chauveau-Lagarde (1756–1841), advokát v Paříži od roku 1783, proslulý svou čestnou úlohou za Hřůzovlády; hájil mimo jiné Marii Antoinettu a Charlotte Corday. Paní Rolandová, která ho znala, si ho při výslechu 3. listopadu zvolila za obhájce; skutečně ji však 8. listopadu hájil obhájce Guillot, jmenovaný tribunálem z úřední povinnosti. Chauveau-Lagarde později Barrièrovi dramaticky vylíčil své poslední setkání s ní v předvečer rozsudku („Nechod'te k soudu, zapřela bych vás“); Perroud k tomu jen poznamenává, že Barrière tuto scénu chybně klade na 9. listopadu.

ha musí vyslovit, a najít tak způsob, jak mě zahubit. S takovými ničemy a při mém pohrdání smrtí to není těžké: takže se možná už neuvidíme.

Mé přátelství vám odkazuje péči o mou památku. Kdybych znala něco, co by se lépe hodilo k velkodušnosti vašich citů, poznaných příliš pozdě, pověřila bych vás tím; ale ne, Jany, ne příliš pozdě: to Prozřetelnost všechno řídila; kdybych vás byla ocenila dřív, má náklonnost by vás byla strhla do mé nemilosti. Se vším naložíte co nejlépe. Lze předstírat pád z okna a poslat se tam podívat ty, kdo tomu nechtějí věřit. Protože je tu mnoho zedníků a jiných dělníků, lze si snadno představit, že jeden z nich, nebo někdo za ně převlečený, se v určitou hodinu vplížil na vnitřním dvoře pod mé okno a zachytil balíček. Tato myšlenka je dokonce velmi dobrá, je věrohodná. *Portréty a anekdoty* a jiné samostatné kusy se smějí předkládat jen jako materiály, jichž bych byla použila v lepší době.

Byla bych si přála, aby byl do mědi vyryt i *Portrét*, o němž víte; ale to by snad bylo lépe uchovat a připojit k *poslednímu dodatku*, k tomu, který je adresován *výslovně Janymu*³⁴. Malou úschovu [u paní Gch.] nelze zanedbat; musí se připojit k celku.

To, že jsem předvolána jako svědkyně dřív, než jsem soudně obžalována, mě nutí k jinému postupu, než jaký jsem si stanovila, když jsem vám dávala svou závěť a pro který jsem už učinila své pokusy; vypiji tedy, když je třeba, kalich až do dna. Byl by tu ovšem ještě okamžik, který by se dal zvolit, s prostředky, které mi chybějí a které jsem měla dostat od přátelství! Nešťastný B[uzot] takovou ránu dlouho nesnese: je ztracen, jakmile se dozví, že jsem byla obětována; zasloužil si lepší osud!

34. Perroud: Portrétem se míní Buzotův portrét. – Dvě pasáže – od slov „Byla bych si přála“ po „výslovně Janymu“ a od slov „Byl by tu ovšem“ do konce dopisu – Bosc ve svém vydání vypustil a na rukopise je nahradil vlastní rukou slovy „Sbohem, Jany, sbohem“; obnovili je až Dauban a Faugère v roce 1864. Na okraji rukopisu jsou navíc přeškrtnuté řádky paní Rolandové: „Nebudu-li mít čas, řekněte mé služebné, ať přinese dva pěkné páry mých postříbřených svíců, které chci darovat paní Bcht.“ – tj. paní Bouchaud, vlastním jménem Bouchot, ženě žalárníka v Sainte-Pélagie.

Shledávám chování L. th. s.³⁵, jak sám soudíte, ohavným. Je to jeden z lidí, kteří jsou dobří, dokud jejich průměrnost není vystavena velkým zkouškám, ale které vášně rozvrátí a učiní ukrutnými. Jsou to jacísi zakrslíci, kteří nejsou stvořeni pro vášně; kteří je nedokážou vzbudit; ale kteří se stávají schopnými zuřivosti a zvláště zbabělosti vůči těm, o nichž vidí, že jsou šťastnější.

XXXI. Janymu do Paříže

[27. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]³⁶

... Zdržela jsem se toho, abych o něm napsala zvláštní stat'; mohla být poučná a dlouhá, ale L. [Lanthenas] mě příliš miloval, než abych o něm mluvila zle, a já jím příliš pohrdám, než abych o něm mluvila dobře. Byl byste viděl, jak se R[oland], ačkoli prohlédl jeho průměrnost, cítil zavázán jakousi spravedlností k jeho vlastenectví a přátelství zaměstnat ho ve svých úřadech. Paní G. [Grandchamp] by vám to mohla povědět. Viděl byste, kolik škody tam napáchala jeho nešikovnost, mnohem horší, než by si kdo dovedl představit, špatným uspořádáním práce a ohavným výběrem dvou či tří podřízených; dozvěděl byste se, jaké výstupy s ním měl kvůli tomu všemu jeho přítel. Je až příliš pravda, a nikdy se to nepocítí uje dost, že slabost povahy a hrubost způsobů jsou u lidí, kteří vedou veřejné záležitosti, nesmírné vady, zvláště když se v jakémsi protikladu sejdou v téže osobě, jako u L[anthenase].

A přece, Jany, viděla jsem tohoto muže před revolucí zcela zaujatého zajímavými studiemi, mírných mravů, lidumilného a přívětivého; viděla jsem ho po dva i tři měsíce v kuse u sebe na venkově, jak se se mnou dělil o

35. Perroud: Lanthenas. – François-Xavier Lanthenas, lékař, dlouholetý přítel a téměř člen domácnosti Rolandových, za Rolanda úředník ministerstva vnitra, pak poslanec Konventu; odcizil se jim a na jaře 1793 se od girondy odtáhl. Paní Rolandová o něm už v Historických poznámkách psala velmi tvrdě. Po 2. červnu ho Marat nechal vyškrtnout ze seznamu proskribovaných jako neškodného; Hřůzovládu přežil.

36. Perroud: Tento kus je zjevně koncem dopisu, jímž paní Rolandová posílala Janymu rukopis svých Rychlých poznámek k Amarovu obžalovacímu spisu proti poslancům, jak prozrazují poslední tři řádky dopisu; potvrzuje to i srovnání papíru, inkoustu a písma. Poznámky jsou datovány 25. října (správně by však měly být datovány 27.).

pěči o nemocné z okolních vesnic, ošetřoval chudé a vychutnával prostý život se srdcem, které tehdy nepochybně prosté bylo.

Pokud jde o Coqueaua³⁷, znám ho málo; nevím kdo ho dal R. [Rolandovi], aby sloužil L[anthenasovi] jako zástupce, bez něhož se ten neobešel; skoro jsem ho nevidala a jeho upovídánost mi byla nesnesitelná, když jsem s ním náhodou mluvila. Nemohla jsem tušit, že se chlubí, jak se mnou vyřizuje záležitosti; neměl k tomu žádný důvod, a co mi o tom sdělujete, je pro mne zcela nové; nemluvila jsem s ním ani čtyřikrát. Protože mi mnoho lidí posílalo žádosti o byty v Louvru, předávala jsem tyto žádosti prostě a jedno- duše Coq[ueauovi], do jehož oddělení tato agenda spadala, a odpovídala jsem zájemcům, že se mohou obrátit buď na ministra, nebo na úředníka pověřeného těmito věcmi, do nichž jsem se nepletla o nic víc než do ostat- ních.

R. [Roland] si Coq[ueaua] znelíbil pro jeho nudné a žvanivé výklady; do- šlo to tak daleko, že když L. [Lanthenas] přešel do Konventu, pověřil Fay- poulta, už přednostu v jiném oboru, aby řídil i Cq. [Coqueaua], jen aby s ním sám nemusel pracovat, a nakonec by ho byl propustil. Ale ve víru zá- ležitostí, stále nových a stále se hromadících, utíkají dny jako hodiny; a pak je člověk tak udiven, že lidé, kteří se zdají k něčemu schopní, nestačí na svou práci, že se bojí udělat ještě hůř, nahradí-li je osobami, o nichž má zhruba tytéž údaje a jimž nutně chybí to, co ti první už získali trochou pra- xe. Nepochybně první vlastností těch, kdo zastávají vysoké úřady, je rych- lý postřeh pro přednosti podřízených, kteří se jim hodí; ale je třeba vidět mnoho lidí, aby člověk dokázal posoudit a dobře vybrat, a kdo přijde do úřadu rovnou ze své pracovny, musí nejprve dát lidi do práce, dřív než měl čas je dostatečně prozkoumat. Teprve potom soudí a opravuje podle zkuše- nosti, kterou nic nenahradí. Bohužel v revoluci čas vždycky chybí, a když ministr začíná všechno vidět a všechno řídit, je svržen.

37. Perroud: Claude-Philibert Coqueau, rodák z Dijonu, talentovaný architekt a vášnivý hudebník, zaměstnanec pařížského stavebního úřadu a člen Jakobínského klubu, vstoupil roku 1792 do Ro- landových úřadů jako pomocník Lanthenase, přednosty třetí divize. Bydlel u něho poslanec Masu- yer; když 23. června 1793 Pétion unikl svému strážci, bylo to právě při obědě u Masuyera (a tedy u Coqueaua). Masuyer byl později zatčen na útěku a popraven v březnu 1794; Coqueau byl zatčen 22. března 1794 a popraven 27. července 1794 (9. thermidoru), v den Robespierrova pádu.

Úřady R. [Rolanda] se, až na několik nedostatků, zorganizovaly znamenitě; ještě tři měsíce, a soukolí by bylo dokonalé. Garat³⁸ by nikdy neunesl břemeno ministerstva bez pracovníků, které tam R. [Roland] umístil; byl natolik poctivý, že to uznal, a dokonce prohlásil, že by musel odejít, kdyby mu vzali jediného z nich; dostál slovu hned po zatčení Champagneuxově.

A teď, Jany, projděme si trochu ten obžalovací spis, který povede na smrt nové Sidneye³⁹, za nimiž budu mít tu čest se ocitnout⁴⁰.

XXXII. Boscovi

20. (27.) října 1793 – [ze *Sainte-Pélagie*].⁴¹

Váš dopis, můj dobrý příteli, mi nesmírně prospěl; ukazuje mi celou vaši duši a všechnu vaši oddanost: obojí je v mých očích stejně vzácné, jako je to drahé mému srdci. Nelišíme se však tolik, jak si představujete; jen jsme si dobře neporozuměli. Neměla jsem v úmyslu odejít v tuto chvíli, nýbrž opatřit si prostředek, jak to učinit ve chvíli, která by se stala vhodnou. Chtěla jsem vzdát hold pravdě, tak jak to dovedu, a pak odejít právě před poslední ceremonií; připadalo mi krásné takto oklamat tyrany. Ten záměr

38. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), spisovatel a ideolog, ministr spravedlnosti a od března do srpna 1793 Rolandův nástupce na ministerstvu vnitra; paní Rolandová ho v pamětech odsuzuje jako slabocha, který se přizpůsobil Hoře.

39. Algernon Sidney (1623–1683), anglický republikánský politik a spisovatel, popravený za Karla II. na základě vykonstruované obžaloby ze spiknutí; pro republikány 18. století vzor mučedníka svobody.

40. Perroud: K šesti dopisům Janymu, které čtenář právě přečetl, je třeba pro úplnost připojit ještě lístek, který cituje Barrière a který byl snad rovněž adresován Janymu: „Myslím, příteli, že je třeba si zahalít hlavu; a ta podívaná je vskutku tak smutná, že není velká škoda odejít ze scény; mé zdraví je velmi otřesené; poslední rány probouzejí mou sílu, neboť ohlašují další, které bude třeba snést. Sbohem, žiji už jen proto, abych se odpoutala od života.“

41. Perroud: Datum 20. října připsal do rukopisu Bosc, zjevně omylem; sám pak tiskl 26. října, správně by však mělo být nejspíš 27. října. – Bosc v pozdějším lístku Barriérovi vylíčil okolnosti tohoto dopisu: „Po celou dobu jejího věznění, až do poloviny října 1793, jsem mohl paní Rolandovou vidat dvakrát třikrát týdně díky ochraně výtečné paní Bouchot, ženy žalářníka; pak však do vrátnice dali špeha a bylo mi nemožné k ní nadále proniknout. Několik dní po tomto úplném odloučení mě dlouhým, zdůvodněným dopisem, který jsem ukryl tak dobře, že jsem ho při tisku prvního vydání jejích pamětí nemohl najít, požádala o dostatečné množství opia, aby se mohla otrávit. Odpověděl jsem jí záporně a snažil se jí dokázat, že pro věc svobody stejně jako pro její budoucí slávu je užitečné, aby se odhodlala vystoupit na popraviště. Na tento dopis, nejbolestnější, jaký jsem kdy v životě napsal, odpovídá dopisem z 26. října 1793.“

jsem si dobře rozmyslela, a přísahám vám, že mi ho nevnikla slabost. Daří se mi znamenitě, mám hlavu stejně zdravou a odvahu stejně svěží jako kdykoli dřív. Je naprostá pravda, že mě nynější proces napájí hořkostí a roznecuje rozhořčením: myslela jsem, že uprchlíci jsou také zatčeni⁴². Je možné, že hluboká bolest a vzrušení už tak strašlivých citů uzrály v skrytu mého srdce v rozhodnutí, které můj rozum oděl výbornými důvody.

Když jsem byla v té věci předvolána jako svědkyně, shledala jsem, že to mění můj postup. Byla jsem pevně rozhodnuta využít této příležitosti, abych dosáhla cíle rychleji; chtěla jsem hrímat bez výhrad, a pak skončit; zdálo se mi, že právě to mě opravňuje nic nezamlčet a že je třeba to mít v kapse, až půjdu k líčení. Nečekala jsem však, až to budu mít, abych se zachovala podle své povahy. V hodinách čekání, které jsem strávila v soudní kanceláři mezi deseti osobami, důstojníky, soudci druhé sekce atd., a kde mě mohli slyšet Hébert a Chabot⁴³, kteří přišli do vedlejší místnosti, mluvila jsem stejně důrazně jako svobodně. Na mne u líčení ještě nedošlo: měli si pro mne přijít druhého dne potom; třetí den se chýlí ke konci, a nikdo se neukázal: bojím se, že ti ničemové postřehli, že bych mohla být zajímavou epizodou, a že je lepší mě odsunout na později.

Čekám netrpělivě a teď se bojím, že mi nebude dopřáno přiznat se ke svým přátelům v jejich přítomnosti.

Soudíte, příteli, že v každém případě je třeba katastrofu vyčkat, a ne ji přivolávat; jen v tom se úplně neshodneme: zdálo se mi, že je slabostí přimnout ránu z milosti, když si ji člověk může zasadit sám, a vydávat se drzému pokřiku pomatenců, stejně nehodných takového příkladu jako neschopných z něho vytěžit. Nepochybně tak bylo třeba jednat před třemi měsíci; ale dnes je to pro současné pokolení naprosto ztracené; a pokud jde o potomstvo, ono druhé rozhodnutí, uskutečněné tak, jak vám je popisuji,

42. Perroud: Uprchlíky se míní Buzot, Guadet, Pétion a další. Paní Rolandová v té době jistě věděla, že její přátelé opustili 20. září Bretaň, 24. září přistáli v Bec-d'Ambès a skrývali se v okolí Saint-Émilionu; v novinách mohla číst dopis představitele na misi Ysabeaua, předčítaný v Konventu 15. října, podle něhož „téměř všichni uprchlí poslanci z Calvadosu a Vendée jsou v Bordeaux nebo v jeho okolí“.

43. Jacques-René Hébert (1757–1794), vydavatel listu Père Duchesne a náměstek prokurátora Komuny, a François Chabot (1756–1794), bývalý kapucín a montagnard, vypovídali v procesu s girondisty jako svědci obžaloby. Oba byli popraveni na jaře 1794.

nemá o nic horší účinek. Vidíte, že jste mi dobře neporozuměl. Uvažte tedy věc z hlediska, z něhož ji vidím já; není to vůbec to, z něhož ji posuzujete vy: svoluji přijmout vaše rozhodnutí, až to takto uvážíte. Zkracuji, abyste mohl dostat tuto odpověď touž cestou; stačí mi naznačit, co vám rozjímání dovolí v klidu rozvinout.

Má ubohá malá! kde tedy je? Povězte mi to, prosím; dejte mi nějaké podrobnosti; ať ji můj duch může aspoň zachytit v jejím novém postavení. Dojatá vaší péčí, jistě chápete, že pocítuji i hořkost všech těchto okolností. Dozvídám se, že můj švagr je zatčen⁴⁴; sekvestrace jeho majetku jistě nebyla zrušena, a možná se musí bát deportace.

Uvažte, že vaše přátelství, jemná péče, kterou jsem od něho žádala, připadá velmi bolestná, vás snadno může klamat v tom, co jste v této věci povinen nebo co smíte: pokuste se o té věci přemýšlet, jako by nešlo ani o vás, ani o mne, ale o dva lidi v našem vzájemném postavení, předložené vašemu nestrannému úsudku. Pohledte na mou pevnost, zvažte důvody, počítejte chladně a pocítíte, jak málo stojí za to luza, která se živí podívanou.

Něžně vás objímám. Jany vám řekne, o co se lze jednoho rána pokusit; ale dejte si pozor, abyste se nevystavil nebezpečí.

XXXIII. [Paní Godefroid do Paříže.]

[7. listopadu 1793 – z Conciergerie.]

*Osobě pověřené péčí o mou dceru.*⁴⁵

⁴⁴. Perroud: Dominique Roland, Rolandův starší bratr, kanovník ve Villefranche-sur-Saône; na rodném statku Le Clos v Theizé u Villefranche trávil Rolandovi léta před revolucí. Představitel na misi Reverchon přijel do Villefranche 17. října, týden po pádu Lyonu, a obnovil tam obecní a okresní správu; zatýkání podezřelých následovalo krátce nato. Sekvestrace uvalená na majetek Rolandových v Le Clos v srpnu byla koncem září zrušena, ale po kanovníkově zatčení uvalena znovu.

⁴⁵. Perroud: Dopis poprvé uveřejnil Champagneux; datum 7. listopadu stojí na Boscově opisu a je pravděpodobné – byl by to tedy poslední dopis paní Rolandové. Podle Barriera, který psal takřka pod Boscovým diktátem: Přátelé paní Rolandové (Creuzé-Latouchovi) se brzy z obavy o vlastní bezpečnost museli vzdát péče o její dceru a svěřili ji majitelce penzionátu, která ji přijala jen pod podmínkou, že přijme jiné jméno. Paní Rolandová se to dozvěděla několik dní před smrtí a její tak pevné srdce se náhle zachvělo; při té příležitosti napsala tento dopis. Vychovatelka se jmenovala Godefroid; její dcera Marie-Éléonore Godefroid, žačka a přítelkyně malíře Gérarda, se stala uznávanou malířkou a zůstala Eudořinou nejlepší přítelkyní.

Neštěstí vám dalo, občanko, a důvěra vám svěřila poklad, který je mi velmi drahý. Věřím ve výtečnost volby, kterou učinilo přátelství, a na tom zakládám své naděje, pokud jde o předmět starostí, jež mi činí mé nynější postavení bolestným.

Odvaha pomáhá snadno snášet strasti, které se týkají nás samých, ale srdce matky se těžko uklidní nad osudem dítěte, od něhož se cítí odtrhávána.

Vtiskuje-li neštěstí posvátný ráz, ať chrání mou drahou Eudoru – neřeknu před bolestmi podobnými těm, které zakouším, ale před nebezpečími, jež jsou v mých očích nekonečně hroznější! Ať si zachová svou nevinnost a ať jednou v pokoji a v ústraní dokáže plnit dojemnou povinnost manželky a matky. Potřebuje se na to připravit činným a spořádaným životem a spojit se zálibou v povinnostech svého pohlaví několik dovedností, jejichž provozování jí snad bude nezbytné. Víím, že má u vás prostředky k tomu. Máte syna, a neodvážuji se vám říci, že mě ta myšlenka znepokojila; ale máte také dceru, a cítila jsem se uklidněna. To je dost řečeno citlivé duši, matce a osobě takové, jakou si vás představuji. Můj stav plodí silné city, ale nese dlouhých slov.

Přijměte má přání a mou vděčnost.

Matka EUDORY.

VI. Listiny a svědectví (1754–1793)

[Perroud připojil k pamětem soubor listin, které doplňují autorčino vyprávění: úřední záznamy o jejím křtu a sňatku, nejstarší dochovaný dopis, zloemek dívčího deníku a především spisy o jejím zatčení, výsleších a procesu z června až listopadu 1793.]

Přílohy

I. Křestní list paní Rolandové

Výtah z matriky pokřtěných farnosti Sainte-Croix v Cité, v Paříži, za rok 1754.¹

Léta tisícího sedmistého padesátého čtvrtého, dne osmnáctého března, byla námi, níže podepsaným Jacquesem-Noëlem Rogerem, knězem této diecéze, se svolením pana vikáře této farnosti pokřtěna Marie-Jeanne, narozená včera, dcera Pierra-Gatiena Phlipona, mistra rytce, a Marie-Marguerite Bimont, jeho manželky, bytem v ulici de la Lanterne v této farnosti.² Kmotrem byl Jean-Baptiste Besnard, pařížský měšťan, strýc z otcovy strany, bytem v ulici Platière, farnost Saint-Eustache; kmotrou Marie-Geneviève Rotisset, babička z otcovy strany, vdova po Gatienu Phliponovi, obchodníku s vínem, bytem v ulici Saint-Louis-aux-Marais, farnost Saint-Gervais. Kteří spolu s námi a s otcem tento zápis podepsali.

Podepsáni: M.-G. Rotisset, vdova Phlipon; J.-N. Roger, kněz; J.-B. Besnard; P.-G. Phlipon; J. Barre, vikář.

II. Oddací list paní Rolandové

Léta tisícího sedmistého osmdesátého, dne čtvrtého února, po vyhlášení jedné ohlášky v tomto kostele a v kostele Saint-Michel v Amiensu dne 31.

1. Farnost Sainte-Croix-en-la-Cité ležela na ostrově Cité v srdci Paříže; kostel byl za revoluce zrušen a zbořen.

2. Otec, Pierre-Gatien Phlipon, byl pařížský rytec; matka, Marie-Marguerite Bimont, zemřela roku 1775 – její smrt paní Rolandová dojemně líčí v *Soukromých pamětech*.

ledna minulého, byli panem Pierrem-Nicolasem Bimontem, kanovníkem Svaté kaple ve Vincennes, zasnoubeni a oddáni pan Jean-Marie Roland, pán de La Platière, advokát při parlamentu, generální inspektor manufaktur v Pikardii, ve věku bezmála čtyřiceti šesti let, syn zesnulého pana Jeana-Marie Rolanda, pána de La Platière, královského rady při bailliage ve Villefranche-en-Beaujolais, a paní Thérèse Bessie de Montauzan, bytem v Amiensu, farnost Saint-Michel, na straně jedné, a Marie-Jeanne Phlipon, ve věku bezmála dvaceti šesti let, dcera Pierra-Gatiena Phlipona, rytce, zde přítomného a souhlasícího, a zesulé Marie-Marguerite Bimont, bytem v ulici de Harlay v této farnosti...³ Přítomen dom François Roland, farář v Longpontu, bratr ženicha...

Podepsáni: Phlipon, J.-M. Roland de La Platière, M.-J. Phlipon, Roland atd.

III. Dopis Sophii Cannet

Následující dopis, dosud nevydaný, pochází ze sbírky pana E. Cesbrona, který mi jej laskavě zapůjčil; je to nejstarší známý dopis Marie Phlipon.⁴

Slečně,

slečně Cannet, chovance v klášteře paní z kongregace Notre-Dame, ulice Neuve Saint-Étienne, předměstí Saint-Marceau, v Paříži.

Dnešního dne, ve středu 15. dubna 1767, v Paříži.

Má drahá a něžná přítelkyně,

zpráva, kterou mi v dopise píšeš, že mě přijdeš navštívit, mi působí radost, jakou ani nemohu vyslovit. Píšeš, že to bude brzy. Prosím Tě, napiš mi, který den přijdeš a jestli ráno nebo odpoledne. Jsem z té radosti celá jako

3. Perroud: výtah z matriky kostela Saint-Barthélemy, farnosti na ostrově Cité, kam patřila ulice de Harlay i nedaleké nábřeží de l'Horloge, kde Phliponovi dříve bydleli. Jean-Marie Roland de La Platière (1734–1793), pozdější ministr vnitra, byl tehdy inspektorem manufaktur v Amiensu; po popravě své ženy spáchal 10. listopadu 1793 u Rouenu sebevraždu.

4. Sophie Cannet z Amiensu byla její spolužačkou z pařížského kláštera kongregace Notre-Dame, kde Marie Phlipon strávila v letech 1765–1766 rok před prvním svatým přijímáním. Z tohoto přátelství vzešla rozsáhlá korespondence, jež je vedle pamětí hlavním pramenem k autorčinu mládí; právě přes rodinu Cannetových se později seznámila s Rolandem.

omámená, takže jsem ani nemohla uvěřit, že je to pravda; myslela jsem si, že mě klamou oči. Vidíš, že s odpovědí neotálím. Tvůj dopis jsem dostala teprve včera odpoledne. Toužebně čekám na den, kdy budu moci svému přátelství vyhovět a znovu Tě o něm ujistit. Mám radost, že ty slečny jdou k prvnímu svatému přijímání; je to pro ně velké štěstí, nezapomenu na ně ve svých modlitbách. Buď ujistěna, že nezapomínám ani na Tebe. I když moc nestojí, doufám, že Pán shlédne na ty, za které je říkám. Chtěla jsem Ti napsat až po Velikonocích, abych Tě nechala v klidu prožít dobu vyhrazenou pokání a nerozptylovala Tě svými dopisy. Ze stejného důvodu jsem nepsala ani své hodné chůvě, které jsem velmi zavázána, že na mě vzpomíná. Prosím Tě, ujisti ji o všem nejněžnějším a nejupřímnějším, co Ti Tvoje srdce vnukne. O svém přátelství neřeknu nic, protože nemohu najít dost výmluvná slova, abych Ti dala poznat, co k Tobě cítím. Buď si ho tedy jistá. Jsem u své babičky a zůstanu tu ještě tři týdny nebo měsíc.⁵ Hned Ti napíšu adresu: *paní Phlipon, bytem u pana Cailloux, mistra zednického, ulice Regrattière, ostrov Notre-Dame, naproti pivovarnickému úřadu, ve druhém patře*. Tak je to přesně. Očekávám Tvou odpověď s velkou netrpělivostí a jsem navždy

Tvá něžná a opravdová přítelkyně,

Phlipon.

Vyříd' mým drahým učitelkám mou nejponíženější úctu, zvláště mé drahé matce od sv. Jana, které děkuji, že na mě vzpomíná.

Srdce Tě miluje a bude Tě milovat vždycky.

Phlipon.

Tento naivní dopis, v němž je nad posledním dovětkem nakresleno srdce, ukazuje, že Marie Phlipon měla po odchodu z kláštera ještě velmi chabý pravopis ve službách kulhavé mluvnice. Vzdělala se sama, vlastní práci mezi třináctým a pětadvacátým rokem. Něco z těch počátečních mezer však v ní zůstane navždy. Vidíme ji tu také jako zbožnou dívku, „klášterní-

5. Po odchodu z kláštera strávila Marie Phlipon asi rok u babičky Phlipon (kmotry z křestního listu) a její dcery, tety Angéliky, na ostrově Saint-Louis; paměti tento pobyt podrobně líčí. Ostrov Saint-Louis se dříve nazýval též ostrov Notre-Dame. „Chůva“ (*ma bonne*) je v dopise patrně klášterní opatrovnice, která o chovanky pečovala.

ci“ v plném smyslu slova. – Všechny ostatní podrobnosti se ostatně plně shodují s *Paměťmi*.

IV. Zlomek deníku paní Rolandové

Paní Rolandová v dopise Boscovi z 13. srpna 1784 posílala popis cesty do Anglie, kterou Roland podnikl roku 1771, a o svém manželovi dodávala: „Seznámila jsem se s ním roku 1775; krátce nato mi svěřil jak tuto *Cestu*, tak jiné spisy a různé rukopisy: právě při jejich četbě, zatímco on cestoval po Itálii, jsem napsala onen velký volný list, který najdete a který – což je dost zvláštní – on sám dosud neviděl. Pomyslíte si, že ta mladá samotářka, která svého muže studovala z jeho spisů, ho začínala mít docela ráda, a nemýlíte se. Ale snad vám bude připadat úsměvné, že vy budete prvním, kdo po tak dlouhé době čte úsudek, který jsem o jeho osobě vynesla roku 1777.“⁶

V mém vydání *Korespondence* jsem uvedl, že tento zlomek důvěrného deníku, svěřený Boscovi, se nenachází v rukopise 6244 *Rolandových papírů*, kde jsou shromážděny spisy Marie Phlipon z mládí. Od té doby jsem ho našel ve svazku XIV sborníku *Miscellanies of the Philobiblon Society* (Londýn, 1872–1876) pod názvem *Unpublished Diary of Madame Roland*, jejž otiskl Henry A. Bright. Autor článku vypráví, jak se mu rukopis dostal do rukou: paní Champagneuxová jej darovala doktoru Spurzheimovi, který tento dar na autografu sám poznamenal; doktor Spurzheim jej pak roku 1830 věnoval jedné anglické dámě, paní Daniel Gaskell, po jejíž smrti roku 1848 přešel na pana Henryho A. Brighta, jejího příbuzného.⁷

Pokládal jsem za užitečné otisknout jej zde. Je to jakýsi dodatek k *Soukromým pamětím*. Aby čtenář docenil jeho zajímavost, je třeba si uvědomit, že pochází z června 1777 a že Marie Phlipon toho roku procházela velmi ne-

6. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec a úředník poštovní správy, byl nejvěrnějším přítelem Rolandových. V červnu 1793 pomohl Rolandovi skrýt se, ujal se jejich dcery Eudory a paměti paní Rolandové, které mu svěřila, vydal roku 1795 jako první pod názvem *Appel à l'impartiale postérité* (Výzva k nestranné potomnosti).

7. Luc-Antoine Champagneux, přítel Rolandových z Lyonu a úředník ministerstva vnitra za Rolanda, vydal roku 1800 první souborné vydání spisů paní Rolandové; jeho syn se oženil s Eudorou, takže „paní Champagneux“ je zde patrně autorčina dcera. Johann Gaspar Spurzheim (1776–1832) byl německý lékař, spolupracovník Galla a propagátor frenologie.

bezpečnou mravní krizí. Roland se jí od ledna do srpna 1776 velmi horlivě dvořil, od srpna 1776 do února 1777 si s ní dopisoval z Itálie, a pak náhle přestal psát (korespondence se obnovuje teprve v září). Dívka, která se cítila zapomenutá a opuštěná, se nechala strhnout k romantickým plánům (dopisování se Sevelingesem) nanejvýš neprozřetelným. Právě uprostřed tohoto období rozjitřenosti napsala stránky, jež následují.

(Červen 1777.) Hodně jsem četla popis, který pan R. sepsal o své cestě do Londýna; je napsán s nadšením, jež se přenáší na čtenáře, aniž si toho všimne, a jež zájmu, který věci budí samy o sobě, dodává ještě další stupeň živosti. Ten muž má ušlechtilou a silnou duši, činný a pronikavý žár, který oživuje a naplňuje životem jeho výrazy i jeho spisy; jeho filozofické oko, jeho prostý a správný vkus postihují krásné a pravdivé a šťastně je podávají. Mám ráda podrobnosti o mravech, do nichž se pouští; rozmanité obrazy, které mu vnuká obrazotvornost; jeho rychlé myšlenky, pohozené jakoby nazdařbůh, z nichž každá je výrazem síly.

Jak poutavá je podívaná na město, jež je hlavou a zkratkou státu, jehož rozloha, síla, prostředky, zdroje i zákony slouží blahu většiny, udržení svobody, která je zároveň pramenem, družkou i oporou ctnosti a štěstí! Kde soulad údů politického tělesa, spravedlnost trestního řádu, mírnost trestních zákonů, bdělost úředníků, přesnost policie, svoboda stížností, šlechetnost národní povahy, prostota mravů i způsobů, spravedlivé udílení veřejné úcty, pěstování užitečných věd, památky umění a mistrovská díla génia skýtají na každém kroku předměty k obdivu i potěšení! Dojmy a nadšení citlivého a přemýšlivého člověka, jehož tyto věci zasáhnou a pohnou, tvoří další obraz, neméně poutavý a lichotivý. Ráda bych cestovala s lidmi tohoto ražení; poskytovali by mým pozorováním stejně látky jako věci, jež by byly předmětem jejich pozorování. To je právě případ, kdy se hodí vaše slovo z Plútarcha: ti, kdo se dívají, nejsou na tom nejhůř.⁸

Nic není podle mne sladšího, než shledat se v něčem podobnou lidem, jichž si vážíme. Při četbě Rousseaua nebo Diderota, ale hlavně toho první-

8. Oslovení „vaše slovo“ naznačuje, že zápis je psán, jako by byl někomu určen – patrně Rolando-vi, s nímž si tehdy dopisovala; smysl výroku je, že diváci mají ze slavnosti či podívané často více než ti, kdo v ní účinkují. Plútarchos byl od dětství autorčiným oblíbeným autorem – v *Soukromých pamětech* vypráví, jak si jeho *Životopisy* nosila v devíti letech do kostela místo modlitební knížky.

ho, jsem často pocítovala nadšení přemírné a rozkošné; zdálo se mi, jako by mi ukradli city, jež mě oživovaly stejně jako je, a které mi lícili tak, jak bych je já sama bezpochyby vyličít nedokázala, ale o nichž mi přísluší soudit, protože jsem v sobě měla jejich zárodky. Narodila jsem se s nesmírnou citlivostí a kdysi jsem soudila druhé podle sebe; trpká zklamání mě brzy donutila svou metodu i svůj názor opravit. Zdrženlivá proti své vůli, neboť důvěra je můj živel a můj život, stala jsem se pozorovatelkou (ach, kolik smutných objevů!); utekla jsem se do náruče přítelkyně, abych tam okoušela všechna kouzla, jichž se v obyčejných známostech bylo třeba vzdát: v každém případě mi bylo toto útočiště nezbytné a jeho potřebu jsem pocítila dříve než cokoli jiného. Ale štěstí, že jsem toto útočiště nalezla, nezabírá mé srdce výlučně: stále mě neobyčejně dojmá, když potkám lidi, kteří se mi v něčem podobají. Je tolik lidí, kteří o sobě tvrdí, že jsou citliví, a tak málo těch, kteří jimi opravdu jsou! Jaká radost, když se najdou ti druzí! To vše je přirozeným důsledkem dojmu, jaký na mne zapůsobila četba cesty po Švýcarsku; nalezla jsem v ní ten nádech melancholie, ten tón srdce, ten prostý a pravdivý výraz poctivé a vroucí duše, v myšlenkách, ve vkusu... zkrátka – co? své city, svůj způsob bytí...⁹ Plakala jsem, prožívala jsem blaho: jsou ještě bytosti, na něž lze upřít svou úctu. Ta myšlenka proniká hluboko, když člověk tak dokonale pohrdá lidmi vůbec, jako to dělám já – rozumím tím devadesát devět ze sta jedinců, které mohu poznat; neboť lidský rod jako takový je mi velice drahý. Ale k dojemným pocitům, které jsem právě zakusila, se připojují úvahy trýznivé; nebezpečí dlouhé cesty, desetiměsíční nepřítomnost, žádné zprávy už skoro čtyři měsíce, obvyklý běh věcí, v němž zlo stojí vždy vedle dobra, okolnosti, jež se týkají jen mne... to vše mučí a unavuje mou obrazotvornost. Jsem v tom milovaném kabinetu, který budu brzy muset opustit, abych šla... ach, kam to bude? opřená o ten stůl, u něhož jsem v samotě zapsala jednu myšlenku a jeden cit; oči mi čas od času sklouznou k té řece, jež plyne přede mnou;... unáší mě s sebou – pohled se mi zastaví... pero mi vypadne z ruky.

Snila jsem; vzala jsem znovu do ruky sešit, který mě zaujal; den se chýlí a já se na chvíli zastavuji, abych si poznamenala, že není pravda, že by osob-

9. Roland zpracoval své cesty z let 1776–1778 do knihy dopisů *Lettres écrites de Suisse, d'Italie, de Sicile et de Malte*, vydané roku 1780; Marie Phlipon četla jeho cestopisné rukopisy ještě před sňatkem.

ní příhody, důležité pro city, jež vzbuzují nebo z nichž se zrodily, byly dobré jen pro toho, kdo je píše. Těch patnáct stránek, které se v cestě po Švýcarsku radí přeskočit, se mi líbí ze všeho nejvíc; líčí člověka; a když je to krásná duše, jaká podívaná!

V. Udání v sekci Panthéon

(Výtah z rejstříku udání revolučního výboru sekce Panthéon-Français ze dne 1. června 1793, roku II jednotné a nedílné republiky.)¹⁰

„Jeden občan podal toto hlášení:

1. Je jisté, že Roland unikl dohledu ozbrojené moci sekce Beaurepaire tím, že včera zdržel šest komisařů, kteří byli u něho, a dal jim písemný čestný slib, že se do dvou hodin opět dostaví, což neučinil. Mezi lidmi se má za pravděpodobné, že vše bylo, neví se kým, zosnováno k Rolandovu útěku.¹¹
2. Co se týče ženy Rolandové, víme, že se vrátila domů a že nevěděla, kde je její manžel, když se vzdálila, aby šla do Konventu.
3. Vyzýváme Výbor pro veřejné blaho, aby vyslechl Rolandova sluhu, který u stolu svého pána slychal rozhovory a řeči směřující k hrůznému spiknutí proti blahu republiky, a zároveň o stavu měst Thionville a Lille; a aby ho rovněž vyslechl, zda není jisté, že během slavného obléhání obou těchto měst tucet poslanců Konventu, které výbor sluhovi uloží jmenovat, nesedal denně u Rolandova stolu a nevedl tam nejpobuřující řeči o lidové vládě, o nemožnosti, že by republika vydržela být jen rok při tom, jak jsou všechny úřady spolu ve sporu; a zda není také pravda, že si tam rozdělovali Francii na dvacet čtyři vlády a že si každý ze stolovníků jednu vyhradil, i se všemi

10. Perroud: Národní archiv, W 294, spis 227 – tedy spis revolučního tribunálu k procesu paní Rolandové. Sekce Panthéon-Français (dříve Sainte-Geneviève) byla jednou ze 48 pařížských sekcí na levém břehu, sousedící se sekcí Beaurepaire, v níž Rolandovi bydleli (ulice de la Harpe). Revoluční výbory sekcí měly od jara 1793 dohlížet na cizince a „podezřelé“ a přijímat udání.

11. V noci z 31. května na 1. června 1793, na počátku povstání, jež vedlo k pádu girondistů, přišli komisaři Komuny Rolanda zatknout. Roland odmítl uposlechnout nezákonného rozkazu; jeho žena mezitím odešla do Konventu podat stížnost, a když se nepořízeně vrátila, Roland už z domu vyklouzl a ukryl se u přátel, odkud později uprchl do Rouenu. Ji samotnou zatkl ještě téže noci a odvezli do vězení Abbaye.

vedlejšími místy pro dobré přátele, kterých si nadržoval v každém departementu.¹²

Věříme a víme, že mezi jinými pozvanými poslanci tam byli zvláště Brissot, Barbaroux, Vergniaud, Gensonné, Buzot a Guadet; že u téhož stolu býval velmi často také Gournand ze sekce, o němž si v této věci opatříme zprávy.¹³

4. Necht' Výbor pro veřejné blaho předvolá výtečnou občanku ze sekce, bytem v ulici de Bièvre č. 18, jménem občanka Mignot, která vyučuje slečnu Rolandovou hře na cembalo a která už několik dní není u Rolandových, a o níž se domníváme, že od nich odešla, aby nemusela déle pobývat v tak nebezpečném domě. Tuto občanku prosíme výbor, aby vyslýchal s velkou vlídností a především aby ji pozval k rozhovoru a nechal promluvit její občanské smýšlení. Věříme, že pak, uklidněna, podá nejdůležitější objasnění o skutečnostech a okolnostech skutečností na druhé straně uvedených a že řekne, že ví o nejhroznějších piklech mezi výše jmenovanými stolovníky a jinými; že rovněž řekne, že Roland přijal s nejvyšší tvrdostí poslance z Lille a nazval je zbabělci, protože nevyšli z města a nedali se zabít; že poslanci odpověděli, že kdyby byli učinili to, co jim bylo přičítáno za zločin, bylo by město ztraceno; načež je Roland, neschopen vysvětlit, co tím myslel, hrubě vykázal.¹⁴

5. Že táž občanka řekne, že je pravda, že jednoho dne Brissot, když vcházel, právě když se zasedalo ke stolu nebo když se u něho už sedělo, řekl: „Ach, přátelé, nevíte to? Obléhání Lille je zrušeno!“ Že tato neblahá zpráva stolovníky zkoprněla.

12. Rakouské vojsko obléhalo a ostřelovalo Lille v září a začátkem října 1792, obléhání Thionville trvalo od konce srpna do poloviny října 1792; obě města odolala. Obvinění z plánu rozdělit Francii na samostatné „vlády“ opakuje obvyklou jakobínskou výtku girondistům z „federalismu“, tj. ze snahy rozbít jednotu republiky.

13. Perroud: patrně abbé de Courmand, profesor na Collège de France, který skutečně k této sekci patřil. Antoine de Courmand byl kněz a literát, který přijal revoluci.

14. Anne-Marie-Madeleine Mignot byla od srpna 1792 učitelkou hudby a vychovatelkou Eudory Rolandové a bydlela u Rolandových; v květnu 1793 od nich odešla. Její výpověď proti paní Rolandové je otištěna v příloze XII.

6. Necht' se rovněž vyslechne chůva slečny Rolandové, zda neví, že při rozdělování vlád v republice měl Roland obdržet hodnost krále a zda tato dívka nepovažovala slečnu Rolandovou za dceru budoucího krále.

7. Výše uvedená občanka Mignot podá snad ještě objasnění o rozdělení vlád a o tom, že aby se vše urovnalo, měla by se Bretaň postoupit Angličanům a Artois a Lotrinsko císaři, načež by vše šlo dobře a sansculottismus by nakonec zmlkl.

Občan Plaisant, ulice de Bièvre, by mohl podat informace.

Ověřeno podle rejstříku udání: Mauduison, Lasserre, Niquet starší, Lamine, de Gouy.“

Tato listina nese poznámku: *Potvrzeno přijetí dne 18. prvního měsíce roku II republiky* [9. října 1793].

VI. Zatčení paní Rolandové

*Výtah ze zápisu nepřetržitého zasedání Generální rady Komuny města Paříže (31. května 1793).*¹⁵

„Člen Revoluční komise podává zprávu o opatřeních, která komise učinila. Dělí je na dva druhy: opatření tajná a opatření, která mohou být zveřejněna. Podrobně probírá ta druhá, mezi nimiž je i opatření o zatčení všech osob, které zavdaly podnět ke kontrarevolučním hnutím, jež se v poslední době projevila.

Revolučnímu výboru se přidělují čtyři noví komisaři.

Oznamuje se, že Národní konvent právě dekretoval, že výbory sekcí zůstanou v nepřetržitém zasedání a budou ve styku s jeho Výborem pro veřejné blaho; že Výbor dvanácti ukončí svou činnost a že na listiny každého z členů tohoto výboru budou přiloženy pečeti. (Potlesk.)¹⁶

15. Generální rada Komuny byla obecní radou Paříže; v den povstání 31. května zasedala nepřetržitě a řídila se pokyny povstaleckého revolučního výboru, zasedajícího v arcibiskupském paláci (Évêché).

16. Výbor dvanácti (Commission des Douze) zřídil Konvent 18. května 1793 z girondistické většiny, aby vyšetřoval protizákonné počiny Komuny a sekcí; dal zatknout mimo jiné Héberta. Jeho zrušení bylo jedním z hlavních požadavků povstání 31. května.

Jeden člen oznamuje, že bývalý ministr Roland a jeho manželka byli zatčeni, ale že je sekce Beaurepaire vzala pod svou ochranu.¹⁷

Rada jmenuje šest komisařů, aby se odebrali do sekce Beaurepaire a vyzvali ji, aby vydala Rolanda moci zákona...

Komisaři jmenovaní k tomu, aby se odebrali do sekce Beaurepaire ve věci zatčení Rolanda a jeho manželky, podávají zprávu o svém poslání a uvádějí, že se při tomto zatýkání postupovalo nešikovně, a proto neúspěšně. Postavili ke dveřím šest strážů, aby zadržení, které sekce Beaurepaire vzala pod svou ochranu, nemohli uprchnout.

Rada zmocňuje své komisaře k zatčení Rolanda a jeho manželky a k zapečetění jejich listin; dále usnáší, že komisaři sekce Cité, kteří byli tímto zatčením pověřeni, budou vyzváni, aby se dostavili před radu a vysvětlili příčiny průtahu, s nímž je provádějí.“ (*Moniteur* ze 3. června 1793.)

„Jeden člen rady, který byl v sekci Beaurepaire, oznamuje, že tam nebyl dobře přijat; že mu předseda této sekce řekl dosti tvrdá slova a považoval ho za ‚smyšleného obecního úředníka‘; že mu vyhrožovali, že ho zavrou do šatlavy; že za svou svobodu vděčí jen statečným občanům sekce Sansculotů a dělostřelcům sekce Beaurepaire, kteří ho doprovodili.“ (*Moniteur* ze 4. června.)

VII. První výslech občanky Rolandové ve vězení Abbaye (12. června 1793)

(*Otiskl Champagneux, sv. III, s. 387.*)

Před námi, podepsanými správci policejního odboru, byla předvedena občanka J.-M. Phlipon, manželka Rolandova, zadržovaná ve vězení Abbaye z

17. Sekce Beaurepaire (pojmenovaná po veliteli, který padl při obraně Verdunu v září 1792) zasedala v bývalém klášteře mathurinů v Latinské čtvrti; patřila k umírněným sekcím. Později byla přejmenována na sekci Chalier.

rozkazu Ústředního revolučního výboru, zasedajícího v obecním domě v sále Rovnosti, a položili jsme jí tyto otázky:¹⁸

Otázka: zda zná nepokoje, jež zmítaly republikou od chvíle, kdy občan Roland, její manžel, vstoupil do ministerstva, až do nynějška? – Odpověď: že jelikož se nikdy neúčastnila veřejných záležitostí, poznala to, co se jich týkalo, jen z toho, co je dává poznat všem občanům, z novin a z rozhovorů.

O.: co míní tímto záporným způsobem odpovědi, přičemž jsme jí připomněli, že noviny nepoučují dokonale a že musí mít přesnější zprávy, než jaké obvykle podávají uvedené noviny? – Odp.: že není povinna zjišťovat si o záležitostech podrobnější zprávy, neboť jsouc pouze ženou, nebyla nijak povinna se do nich plést.

O.: zda neví, že byly do departementů rozesílány letáky, aby tam proti Paříži podněcovaly záměr toto město zničit? – Odp.: že nejenže neví o ničem podobném, ale musí říci, že Roland sám i všechny osoby, které měla příležitost vídat, hovořily v její přítomnosti vždy způsobem co nejvíce odpovídajícím zásadám spravedlnosti a svobody a nejlépe přesvědčujícím, že si přejí blaho Paříže stejně jako blaho celé republiky a že nemají jiné touhy, než k němu přispět.

Poznámka vyslychajícího: slova svoboda a spravedlnost by se stala velmi dvojnácnými, kdyby se v těchto rozhovorech k oběma zásadám nepřidávala i zásada rovnosti, jež musí tvořit základ republiky? – Odp.: že podle jejího mínění, jakož i podle mínění osob, o nichž mluvila, se jí rovnost jeví jako nutný výsledek svobody a spravedlnosti.

O.: zda by nám nemohla jmenovat občany či občanky, kteří tvořili její obvyklou společnost? – Odp.: že její obvyklá společnost je dosti všeobecně známa; že uzavřena ve své domácnosti, nevidala, dokud byl Roland ministrem, jiné osoby než ty, které byl nucen přijímat z úředních důvodů nebo ze starého přátelství, a že ti, které přijímal, k němu jistě nikdy nechodili tajně.

18. Vězení Abbaye u kláštera Saint-Germain-des-Prés, kam paní Rolandovou přivezli 1. června 1793; zde začala psát své paměti. Právě zde začaly 2. září 1792 zářijové masakry – odtud Hébertova narážka, že se bála, že bude „zářijově zmasakrována“. Policejní odbor (*département de police*) byl úřad Komuny, složený ze správců volených obecní radou.

O.: že předchozí otázkou jsme si přáli zvědět jména řečených občanů? – Odp.: že jako veřejný činitel přijímal Roland u sebe velký počet osob, které by nebylo možné jmenovat a které ona nikdy neviděla; že ostatně jako soukromá osoba nikdy nevedla to, čemu se říká salon; že občas hostila u stolu manželovy kolegy a různé jiné osoby, které s nimi byly ve styku.

O.: zda neví o plánu zřídit federativní republiku a tím rozbít jednotu, po níž touží všichni dobří občané? – Odp.: že nejenže neví o žádném takovém plánu, ale že slýchala osoby, které u ní rozmlouvaly, stále si přát jednotu republiky jako zdroj její větší síly, obávat se, že by tato jednotu mohla být rozbita, kdyby se neudržovala rovnováha mezi všemi departementy, a přát si, aby Paříž nikdy neučinila nic, co by proti ní mohlo vzbudit žárlivost ostatních.

Pozn. vysl.: občan Roland se však snažil zřídit v departementech kanceláře veřejného mínění, a dokonce se mluvilo o tom, že na to měl dostat peníze? – Odp.: že pokud jde o první část otázky, pokládá ji za zcela nepodloženou; pokud jde o druhou, je znám dekret, který ministru vnitra přiděloval prostředky na rozšiřování užitečných spisů; odpovídající dodává, že vyúčtování předložená Rolandem uvádějí s nejpřísnější přesností, jak byla použita jediná část těchto prostředků, kterou vydal, a jaké spisy rozšiřoval.

19

O.: zda zná zmíněné spisy, které mohly ovlivnit veřejné mínění v departementech? – Odp.: že seznam těchto spisů je uveden přímo ve vyúčtováních, o nichž právě mluvila a z nichž byly vyvěšeny přehledy; že tedy soudit je přísluší veřejnosti, a ne jí.

Pozn. vysl.: občan Roland ve skutečnosti své účty nesložil, neboť ještě před touto poslední revolucí žádal, aby je mohl složit s konečnou platností, prý aby se mohl odebrat, kam se mu zlíbí? – Odp.: že jelikož nemá předpokládat zlé úmysly u těch, kdo ji vyslychají, může v předchozí otázce vidět jen velkou neznalost skutečností; že Rolandovy účty složeny byly; že

19. Zákonodárné shromáždění dalo po 10. srpnu 1792 ministru vnitra k dispozici zvláštní částku na tisk a rozesílání „užitečných spisů“ na podporu revoluce. Roland z ní financoval noviny a letáky, rozesílané do departementů prostřednictvím úřadu, jemuž odpůrci začali říkat „kancelář veřejného ducha“ (*bureau d'esprit public*); montagnardi ho líčili jako nástroj girondistické propagandy proti Paříži. K této výtce se vrací výsledek před tribunálem (příloha XI).

nejenže předkládal Konventu s krajní přesností účty za každý měsíc, ale ve chvíli, kdy z ministerstva odešel, předložil celkové vyúčtování co nejobsáhlejší a nejpodrobnější; že to, oč občan Roland žádal a oč opakovaně naléhavě usiloval, bylo schválení jeho účtů, to jest jejich přísné přezkoumání komisaři Konventu a zpráva, která by osvědčila, jak je komisaři shledali; že v důsledku toho výbor Konventu pro přezkum účtů pověřil tímto přezkumem několik svých členů; že přezkum byl pečlivě proveden; že ví, že tito komisaři často docházeli do kanceláří ministerstva vnitra, dávali si předkládat všechny koncepty a doklady a nabyli, jak museli, přesvědčení o správě muže, jehož budou dlouho uvádět jako příklad bezúhonnosti i odvahy; že neuvroucnějším přáním Rolandovým, jakož i jejím, je, aby komisaři, kteří tento přezkum provedli, už déle nebyli tak zbabělí, aby svou zprávu odkládali, a aby se k nim všichni dobří občané přidali a zprávu si vymohli.

O.: zda ví, kde je nyní občan Roland, její manžel? – Odp.: že neví.

O.: zda ve společnosti, kterou obvykle vídala, nebyly osoby spojené s Dumouriezem nebo s jinými zrádci vlasti? – Odp.: že neviděla nikoho, kdo by byl podle jejího vědomí s Dumouriezem důvěrně spojen.²⁰

Odpovídající dodává, že občané, které vídala, jsou tak známi svým vlastnictvím, že je nelze podezírat ze styků se zrádci. – O.: zda neznala plán zničit lidové spolky? – Odp.: že neviděla nikoho, kdo by takový názor vyslovil.

Po přečtení našich otázek a jejích odpovědí na nich odpovídající setrvala a podepsala s námi.

Podepsáni: Roland, rozená Phlipon, Louvet a Baudrais.²¹

VIII. Výťah z č. 248 listu Père Duchesne (20. června 1793)

Velká návštěva otce Duchesna u občanky Rolandové ve vězení Abbaye, aby z ní vytáhl rozumy a poznal všechny plány závistivců proti republice. Jeho

20. Generál Charles-François Dumouriez, vítěz od Valmy a Jemappes a v roce 1792 ministr zahraničí ve vládě, jejímž členem byl i Roland, přešel v dubnu 1793 k Rakušanům. Jeho zrada posloužila montagnardům jako zbraň proti girondistům, s nimiž byl dříve spojován.

21. Tento Louvet byl policejní správce Komuny, nikoli girondistický poslanec a spisovatel Jean-Baptiste Louvet de Couvray, přítel Rolandových, který tou dobou prchal do Normandie.

*rozhovor s tou bezzubou babou, která se před ním vyzpovídala jako na talíři a vyklopila mu, jak to doopravdy je s kontrarevolucí, kterou brissotovci, girondisté, buzotovci a pétionovci kuchtili ve spolku s vendéskými lotry, a hlavně s anglickými prachy.*²²

... Tak je tu konečně, ta tolik vytoužená ústava, co Konvent stála jen čtrnáct dní práce od chvíle, kdy ze sebe vyhnal všecku tu královskou a aristokratickou sběř. Za týden, do p....., bude hotová. – Měl jsem tedy pravdu, když jsem už před víc než půl rokem říkal, že udělat dobrou ústavu není žádná věda; a když jsem našim konventníkům navrhoval, ať se každěj zvlášť na čtyřicet dní zavře, sepíše na papír, co ho napadne, a pak ať se z toho, co kdo vymyslel dobrýho a užitečnýho, udělá sborník, nebyl jsem takovej blázen, jak tvrdili někteří čumilové.²³ Věděl jsem, do p....., že jinak se nedá zabránit, aby v tom Konventu kolovalo rakouský, španělský a anglický zlato; věděl jsem, že dokud bude existovat doupe ženský Rolandový, dokud budou naši zákonodárci lovit v kalných vodách státní pokladny a dokud se ti girondští loupežníci budou rozvalovat v malých komnatách v Saint-Cloud, budou věc natahovat, jak jen to půjde. Když je řeč o tý starý Rolandce, do p....., to byste měli vidět, jak se tváří v Abbaye. Chtěl jsem si udělat tu radost a navštívit ji v tom místě, kde mě její miláčkové před pár dny nechali sedět v base.²⁴ Žalářník, co je to hodnej chlap a choval se ke mně jako upřímnej sansculot, si mě zavolal, abych mu spravil kamna, a hlavně abysme si spolu pořádně cvrnkli na oslavu mýho propuštění. Paní Coco, pořád na číhané a každou chvíli čekající, že uvidí přicházet někoho známýho, ukazuje svou napudrovanou tvář každýmu, kdo přijde.²⁵ Je celá

22. *Le Père Duchesne* („Otec Duchesne“) byl list Jacquesa-Reného Héberta (1757–1794), zástupce obecního prokurátora Komuny. Psal ho vulgárním jazykem pařížské ulice ústy smyšleného kamnáře „otce Duchesna“, prokládal ho kletbami (v tisku jen naznačenými, zvl. *foutre*) a útočil v něm s neobyčejnou surovostí na girondisty i na paní Rolandovou. Hébert byl sám popraven 24. března 1794.

23. Po vyloučení girondistických poslaneů 2. června 1793 vypracoval Výbor pro veřejné blaho (hlavně Hérault de Séchelles) během několika dní návrh nové, demokratické ústavy; Konvent ji přijal 24. června 1793 a po lidovém hlasování byla slavnostně vyhlášena 10. srpna 1793, ale do doby míru byla odložena a nikdy nevstoupila v platnost.

24. Hébert byl na příkaz girondistického Výboru dvanácti zatčen 24. května 1793 a vězněn v Abbaye; po nátlaku Komuny a sekcí byl 27. května propuštěn. Paní Rolandová se do téhož vězení dostala o několik dní později.

25. „Coco“ byla Hébertova posměšná přezdívka pro Rolanda („starej Coco“); jeho žena je tu „paní Coco“ či „královna Coco“.

vyjevená, když vidí takovýho chlapiska, jako jsem já, v tomhle pelechu, kde člověk jinak vidí jenom panáčky ze starýho režimu. Couvne leknutím, když zírá na moje hustý kníry. – Kdo je ten vězeň? ptá se třesoucím hlasem. – Já jsem generál křesťanský armády, zvolám, nebo jak se říká v Paříži, náčelník vendeských lotrů. Při tom slově občanka Coco zhluboka vzdychne; hodí po mně něžným pohledem jako zamilovaná kočka po tlustým kocourovi, co se jí motá kolem. Pokračuju pořád stejně a využiju jejího omylu, abych z ní vytáhl, co má na duši.

– Občane lotře, povídá mi s úlisným výrazem, vy jste mi nahnal strašlivý strach; když jsem vás uviděla, myslela jsem, že mě zářijově zmasakrujou. Povězte mi přece, jakou nešťastnou náhodou jste se sem dostal; myslela jsem, že jste vyhrál velkou bitvu; oznamovalo se, že jste rozprášil republikánskou armádu a zmocnil se všech jejích děl.

– Co chcete, do p....., válečné štěstí je vrtkavé, občanko Rolandová. Generálové republiky nám to tak pěkně usnadnili, že nám nedalo práci porazit jejich armádu, kterou rozházeli tu a tam, zatímco já jsem soustředil všechny své síly, abych udeřil na místa, která byla neobsazená. Ostatně jsme měli v republikánské armádě dobré přátele, kteří tam nadělali zmatek křikem: Zachraňte se, kdo můžete! A nakonec jsme se dohodli s obecními úředníky v Saumuru, kteří byli nadšeni, že nám mohou vydat své město, a hlavně dělostřelectvo, které v něm bylo. Bohužel se republikáni zase sebrali; vzali si odvetu a já jsem zajatec.²⁶

– Mě to zdrcuje, odpovídá královna Coco. Protože, mezi námi, poctiví lidé už nemají jinou naději než vás. Víte, co všechno pro vás udělal můj ctnostný choť. On vám posílal podporu do Koblenze a do Anglie, on vám pomohl vylodit se v Bretani, a přitom platil celou armádu misionářů, aby kázali kontrarevoluci v departementech. Ti prokletí pařížští sansculoti mi zhatili všechny plány. Co si počnu, jestli můj drahý Buzot, jestli přítel Gorsas, jestli můj malý Louvet, jestli miláček mého srdce, božský Barbaroux, nezažehnou v departementech občanskou válku? Za pár dní, ach, zkrátí chudáka Brissota o hlavu! Řekněte mi, můj milý lotře, máte zprávy od

26. Venděští povstalci („katolická a královská armáda“), kteří se v březnu 1793 vzbouřili proti odvodům a republice, dobyli Saumur 9. června 1793 a zmocnili se tam velkého množství děl; Hébertův „rozhovor“ je samozřejmě smyšlený.

mého drahého Coca? Dostal se můj ctnostný choť až k vám? Je ve vaší armádě?²⁷ – Nevím, občanko; ale co vím, je, že jeho útěk a hon, který Konvent právě spustil na naše dobré přátele z Girondy, nám pořádně srazily akcie. Počítali jsme víc s vaším mužem a s apelanty než s Angličany.²⁸

A k tomu všemu jsou republikánské armády všude vítězné; Rakušané a Prusové dostávají na všech stranách na frak. Všichni vojáci republiky budou bránit svobodu a rovnost až do smrti. Pohrdají brissotovci, rolandovci, pétionovci; ani pařížští sansculoti tou zas...nou chátrou neopovrhují víc. – Ach, milosrdenství, občane lotře, jsme ztraceni. Paříž nebude zničena; Francie bude svobodná; všichni Francouzi se sjednotí kolem ústavy. Vláda intrikánů skončila. Sbohem, košíky, vinobraní je u konce.

– Jo, do p....., to jsi řekla dobře, ty starej kontrarevoluční pytli, poznej otce Duchesna; nechal jsem tě odříkat celej ten tvůj růženec, abych tě prokouk. Všecko prasklo. Všecky tvoje plány jdou do háje. Ne, Francouzi se nebudou bít za vyholenou lebku, jako je ta tvýho starýho paroháče, a za bezzubou děvku, jako jsi ty.²⁹ Všecky departementy budou odbrissotovaný a odrolandovaný. Ústava je skoro hotová a všichni dobří občani se sejdou v Paříži, aby přísahali, že ji budou bránit. Oplakávej své zločiny, ty stará opiče, než je odpykáš na lešení, do p.....

(Výtah z č. 248.)

IX. Výtah ze zápisů sekce Beaurepaire

Zasedající u mathurinů.

Rok druhý Francouzské republiky.

27. Koblenc byl střediskem francouzské šlechtické emigrace. Antoine-Joseph Gorsas, novinář a poslanec, byl 7. října 1793 prvním popraveným girondistickým poslancem; Brissot byl zatčen v Moulins při útěku a popraven 31. října 1793 po procesu s jednadvaceti girondistickými poslanci. Buzot, Louvet a Barbaroux uprchli do Normandie, kde se pokoušeli pozvednout departementy proti Paříži.

28. „Apelanti“ – poslanci, kteří v procesu s Ludvíkem XVI. v lednu 1793 hlasovali pro odvolání k lidu (*appel au peuple*), tj. aby rozsudek potvrdilo lidové hlasování; většinou šlo o girondisty. Montagnardi to vykládali jako pokus zachránit krále.

29. V originále zkratkou „vieux c...“, patrně *cocu* (paroháč) – narážka na klepy o vztahu paní Rolandové k Buzotovi. Roland byl o dvacet let starší jeho žena.

Léta tisícího sedmistého devadesátého třetího, roku druhého jednotné a nedílné republiky, dne dvacátého čtvrtého června, ve dvě hodiny odpoledne, na základě oznámení, které výboru podal občan Cauchois mladší, že se v jeho domě objevili komisaři, aby tam zatkli občanku Rolandovou, jsme se my, komisaři jmenovaní k dohledu nad prováděním různých usnesení sekce Beaurepaire týkajících se bezpečnosti osob, ihned odebrali k občanu Cauchoisovi, v jehož bytě jsme našli občanku Rolandovou a dva občany pověřené výkonem rozkazu vydaného proti řečené občance.³⁰ Když jsme řečené občany policejní inspektory seznámili s usneseními sekce o bezpečnosti osob, vyzvali jsme je, aby nám předložili rozkaz, jehož se prohlašují za doručitele, což ihned učinili; zní takto:

V záhlaví jsou napsána tato slova: „Komuna Paříž, dvacátého čtvrtého června 1793, roku druhého Francouzské republiky jednotné a nedílné.“ V horní části stránky stojí slova: „Policejní odbor“; poté následuje znění rozkazu:

„*Jméno zákona* nařizujeme a přikazujeme občanům Guiardovi a Betremieuxovi, policejním inspektorům, aby v souladu se zákonem a kdekoli ji naleznou zatkli občanku Rolandovou jako podezřelou ve smyslu zákona a dopravili ji do vazební věznice zvané Sainte-Pélagie; zmocňujeme žalárníka řečeného vězení, aby ji přijal; činíme jej plně odpovědným, dokud námi nebude nařízeno jinak. Vyzýváme ozbrojenou moc, aby k provedení tohoto zatýkacího rozkazu poskytla pomoc. Správci policejního odboru, podepsaní: *Jobert, Louvet, Michonis, Godard*.“³¹

Po nahlédnutí do výše uvedeného rozkazu jsme my, podepsaní komisaři, prohlásili řečeným občanům policejním inspektorům, že na základě usnesení sekce o bezpečnosti osob nemůžeme dovolit, aby byl vykonán tento rozkaz, podle něhož má být občanka Rolandová dopravena do Sainte-

30. Ráno 24. června 1793 byla paní Rolandová propuštěna z Abbaye, protože první zatýkací rozkaz vydal nezákonný povstalecký výbor; sotva však vystoupila do svého bytu v ulici de la Harpe, byla znovu zatčena; zadrželi ji v bytě občana Cauchoise, patrně domácího nebo souseda. Propuštění i nové zatčení líčí sama ve svých pamětech.

31. Sainte-Pélagie, bývalý kájičnický ústav pro ženy v Latinské čtvrti, sloužil od revoluce jako vězení; paní Rolandová v něm strávila čtyři měsíce a dokončila tu většinu svých pamětí, než byla na konci října 1793 převezena do Conciergerie. Jean-Baptiste Michonis, jeden ze správců, byl později zapleten do tzv. karafiátového spiknutí na záchranu Marie Antoinetty.

Pélagie a tam držena; že se však podle řečených usnesení odebereme s občankou Rolandovou a řečenými občany inspektory na radnici, abychom zjistili důvod zadržení řečené občanky, abychom byli podle zákona a řečených usnesení přítomni jejímu výslechu a o všem sepsali zápis; a podepsali jsme se s řečenými občany policejními inspektory.

Guiard, Betrémieux; Auger, tajemník; Jacob, Saillard, komisaři.

A ihned jsme se my, výše uvedení a podepsaní komisaři, v doprovodu občanů policejních inspektorů a občanky Rolandové odebrali na radnici do kanceláře občanů správců policie, kde jsme našli občany Louveta a Joberta. Vyložili jsme jim předmět našeho poslání podle usnesení naší sekce *o bezpečnosti osob*.

Řečení občané správci nám nejprve namítli, že není nic divného na tom, že občanka Rolandová, která byla dnes ráno propuštěna na svobodu, byla znovu zatčena; neboť, jak dodali, první zatýkácí rozkaz vydaný proti ní pocházel od nezákonného orgánu, a proto bylo nutné jej zrušit; avšak zatýkácí rozkaz, který byl proti ní právě vydán, je platný a nezbytný: 1. protože občanka Rolandová měla důvěrné styky s poslanci zatčenými dekretem Konventu; 2. protože bývalý ministr Roland je nyní ve městě Lyonu, které je v otevřeném povstání; prohlásili nám tedy, že všechny tyto důvody stačí, aby byla prohlášena za podezřelou a jako taková zatčena podle dekretu Národního konventu o podezřelých osobách.³² Podle výše uvedených usnesení sekce jsme řečené občany správce požádali, aby v naší přítomnosti přistoupili k výslechu občanky Rolandové; na to nám namítli, že není třeba ženu Rolandovou vyslýchat, protože podle dekretů patří do třídy podezřelých osob, a v takovém případě zákon chce, aby byla zatčena; že ostatně bude vyslechnuta do dvaceti čtyř hodin, jež ještě neuplynuly; a přes naše naléhání dali zatýkácí rozkaz proti řečené občance Rolandové vykonat. Dáno v Paříži téhož dne a roku jako výše.

Saillard, komisař; Auger, tajemník.

32. Lyon se 29. května 1793 vzbouřil proti jakobínské městské správě a v létě se postavil proti Konventu; Roland, který v Lyonu dříve působil, byl proto snadno podezírán, že se tam uchýlil. Ve skutečnosti se skrýval u přátel v Rouenu.

X. Poznámka napsaná paní Rolandovou na rub Buzotova portrétu

[Perroud: Charles Vatel vylíčil ve spise Charlotte de Corday et les Girondins, jak v březnu 1863 nalezl u vetešníka v pařížské čtvrti Batignolles a za jeden frank koupil malý miniaturní portrét, v němž poznal Buzota, a jak mezi miniaturou a zadní lepenkou objevil načtvero složený papír s touto poznámkou, psanou rukou paní Rolandové. Portrét i poznámka jsou dnes v městské knihovně ve Versailles.]

François Nicolas Léonard Buzot. Narozen v Évreux roku 1760. Poslanec Ústavodárného shromáždění roku 1789. Předseda trestního soudu departementu Eure; poslanec Konventu roku 1792.³³

Příroda ho obdařila duší plnou lásky, hrdým duchem a vznešenou povahou. Jeho citlivost mu dávala milovat mír a sladkosti skrytého života a soukromých ctností. Žal srdce ještě prohloubil melancholii, k níž tíhl. Okolnosti ho vrhly na dráhu politickou; vnesl do ní zápal kypící odvahy a neoblomnost přísné poctivosti.

Zrozen pro krásné časy Říma, marně doufá, že připraví podobné časy národu, který se zdál rodit ke svobodě; ale zkažení Francouzi jí nejsou hodni, nepoznali své obránce, a ti, jež měli milovat a ctít, byli vyobcováni shromážděním zbabělců, nad nimiž vládli lupiči. Buzot, prohlášen za zrádce vlasti, pro niž se obětoval, měl dům srovnán se zemí a jmění zkonfiskováno, ale hanba z toho padá na původce a trpné svědky této nepravosti.

Buzot bude žít ve vzpomínce dobrých lidí. Jeho silné myšlenky a moudré rady se budou citovat; jeho dva dopisy voličům ze 6. a 22. ledna 93 se budou znovu číst. Potomstvo bude ctít jeho památku, jeho současníci jej brzy začnou žet; a jednoho dne se jeho portrét bude pečlivě uchovávat a bude zařazen mezi portréty těch šlecht-

³³ François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), advokát z Évreux, byl mužem, kterého paní Rolandová milovala; jeho miniaturu měla u sebe ve vězení a její dopisy Buzotovi z Sainte-Pélagie patří k nejosobnějším textům, jež po ní zůstaly. Po 2. červnu 1793 uprchl do Normandie a odtud do Girondy; Konvent ho 28. července 1793 prohlásil za zrádce vlasti a jeho dům v Évreux dal zbořit; v červnu 1794 spáchal spolu s Pétionem sebevraždu u Saint-Émilionu, jejich těla našli napůl sežraná vlky.

ných přátel svobody, kteří věřili ve ctnost, odvažovali se ji kázat jako jediný základ republiky a měli sílu ji uskutečňovat.

XI. Výslech paní Rolandové před revolučním tribunálem

Dne 11. brumairu roku II (2. listopadu 1793).³⁴

Dali jsme z vazební věznice Conciergerie předvést níže jmenovanou, na niž jsme se otázali po jménu, věku, povolání, rodišti a bydlišti.

Odp.: že se jmenuje Marie-Jeanne Phlipon, manželka Rolandova, ve věku třiceti devíti let, narozená v Paříži a tamtéž bytem v ulici de la Harpe.

O.: jaké povolání vykonával Roland, její manžel, než byl povolán do ministerstva, a před dobou čtrnáctého července tisíc sedm set osmdesát devět?

Odp.: že byl po čtyřicet let zaměstnán v jednom oboru státní správy jako inspektor manufaktur, že jím byl ještě v době revoluce roku tisíc sedm set osmdesát devět a v téže době bydlel v Lyonu, hlavním městě departementu, v němž působil; že v tom pokračoval až do zrušení řečeného místa, k němuž došlo na konci září tisíc sedm set devadesát dva;³⁵ že když v době revoluce vykonával v Lyonu občanská práva, jeho uznávané občanské smýšlení vedlo k jeho povolání do obecní rady; byl vyslán v zájmu tohoto města k Ústavodárnému shromáždění v únoru tisíc sedm set devadesát dva; úkol ho zdržel v Paříži pět až šest měsíců, po nichž se vrátil, aby o něm podal zprávu. Když byla krátce nato místa inspektorů zrušena, vrátil se do Paříže, aby uplatnil svůj nárok na výslužné, a usadil se tu jako v místě vhodnějším k pokračování literárních prací, které podnikl a jimž se po zrušení svého místa mohl věnovat především; tehdy se ubytoval v ulici de la Harpe, v bytě, který neopustil, ani když byl povolán do ministerstva, přesvědčen, že se do něj bude moci brzy vrátit.

³⁴. Tak datuje Perroud; 11. brumaire roku II však podle republikánského kalendáře odpovídá 1. listopadu 1793 (a 13. brumaire, kdy výslech pokračoval, 3. listopadu). Paní Rolandová byla z Sainte-Pélagie převezena do Conciergerie, vězení revolučního tribunálu v justičním paláci, na samém konci října 1793, právě v dnech procesu s girondisty.

³⁵. Perroud: zde, stejně jako o čtyři řádky níže, je třeba číst 1791. Místa inspektorů manufaktur byla zrušena roku 1791 a Roland byl jako zvláštní vyslanec lyonské obce v Paříži od února do září 1791.

O.: jak dlouho byl Roland obecním úředníkem města Lyonu a kdo byl během jeho úřadování starostou této obce?

Odp.: povolán nejprve jako notábl, brzy nato na místo obecního úředníka; uvedla, že si nemůže přesně vzpomenout, jak dlouho byl obecním úředníkem, a že tehdejší starosta se jmenoval Vitet, lékař.³⁶

O.: zda od ustavení Národního konventu nepřijímala pravidelně u sebe osoby jménem Vergniaud, Guadet, Gensonné, Duprat, Duperret, Carra, Fauchet, Sillery, Brissot, Fonfrède, Ducos, Barbaroux, Biroteau, Buzot, Salles, Louvet, Lehardy, Minvielle, Dufriche-Valazé a jiné, známé pod označením brissotovci, girondisté atd., a zda se na různých poradách, které se tam konaly, nejednalo o departementní gardě a o prostředcích, jak ji do Paříže poslat?³⁷

Odp.: že u sebe nepřijímala nikoho pod označeními uvedenými v otázce; že u sebe nikdy neměla ani salon, ani porady; že její manžel přijímal u sebe ke stolu jednou týdně své kolegy ministry, ať to byl kdokoli, několik svých starých známých a osoby, které věděly, že je ten den doma, a přišly ho navštívit; mezi nimi byli Brissot, Pétion a Buzot, s nimiž se sblížil v době Ústavodárného shromáždění; někdy také Barbaroux, který byl v době jeho prvního ministerstva vyslancem Marseille a jako takový se s ním seznámil, stejně jako Louvet jakožto literát, kterého znal také už dříve; v době svého prvního ministerstva se seznámil také s Guadetem a Gensonném, kteří k němu rovněž docházeli, když byli v Konventu: tyto osoby s sebou někdy přivedly některé své kolegy; že slyšela mluvit, nikoli na poradách, nýbrž ve zcela veřejném rozhovoru, o různých věcech, jimiž se tehdy shromáždění zabývalo a jež se týkaly veřejných záležitostí.

36. Louis Vitet, lékař, byl v letech 1790–1792 starostou Lyonu a poté poslancem Konventu; patřil k přátelům girondistů. „Notábl“ – člen širší obecní rady.

37. Většina těchto poslanců byla souzena v procesu s girondisty, který skončil 30. října 1793, a popravena 31. října, tedy den před tímto výsledkem; mezi nimi Vergniaud, Gensonné, Brissot, Duprat, Duperret, Carra, Fauchet, Sillery, Fonfrède, Ducos, Lehardy, Minvielle a Valazé (ten se po vynesení rozsudku zabil v soudní síni). Guadet, Barbaroux, Salles, Buzot a Louvet byli na útěku; Biroteau byl dopaden a popraven v Bordeaux v říjnu 1793. „Departementní garda“ (*force départementale*) byl girondistický návrh z podzimu 1792 obklopit Konvent ozbrojenou stráží vyslanou ze všech departementů, a tak jej chránit před pařížskými sekcemi; Hora v tom viděla útok na Paříž.

Pozn. vysl.: otázka, kterou jsme jí položili ohledně všeho, co se může týkat departementní gardy, a rozhovorů, které o ní mohly být vedeny, je přesná; je s podivem, že její odpověď je čistě obecná a vyhýbá se té, kterou měla dát spravedlnosti; vyzvali jsme ji proto, aby kladně nebo záporně prohlásila, zda ví, že se o systému departementní gardy jednalo v rozhovorech, jichž byla podle svého předchozího prohlášení svědkem.

Odp.: že její odpověď není vyhýbavá, ale že na otázku tohoto druhu může být jen obecná, protože nikdy neslyšela, že by se u ní pravidelně jako o věci systému jednalo o nějaké záležitosti tohoto druhu.

O.: zda mezi osobami jmenovanými v jedné z našich předchozích otázek nejsou takové, s nimiž měla důvěrnější a osobnější styky než s jinými?

Odp.: že Roland a ona byli od doby Ústavodárného shromáždění spřáteleni s Brissolem, Pétionem a Buzotem.

Znovu jsme se odpovídající otázali, zda zvlášť a odděleně od Rolanda, svého manžela, neměla zvláštní styky s některým z výše jmenovaných.

Odp.: že je poznala s Rolandem a skrze Rolanda, a když je znala, chovala k nim takovou míru úcty a náklonnosti, jakou si každý z nich podle ní zasloužil.

Pozn. vysl.: svými neustále vyhýbavými odpověďmi dává najevo pevný úmysl urážet pravdu, a neodpírala by ji, kdyby v nitru cítila, že nikdy neměla styky odporující zájmům republiky; vyzvali jsme ji proto, aby prohlásila, zda měla, či neměla zvláštní a osobní styky s Barbarouxem a Lauze-Duperrem.

Odp. nejprve: že nikdy neměla styky odporující zájmům republiky; že nemá v úmyslu zastírat pravdu, kterou je povinna říci o skutečnostech.

Pozn. vysl.: neodpověděla na otázku, která jí byla položena; znovu jsme ji proto vyzvali, aby spravedlnosti prohlásila, zda od doby, kdy Barbaroux a jiní zrádci vlasti odešli pobouřit proti republice departementy Eure, Calva-

dos a jiné, neudržovala s těmito zrádci, ať přímo, či nepřímo, styky nebo korespondenci.³⁸

Odp.: Odešli jako moji přátelé; nepovažuji je za zrádce, přála jsem si mít od nich zprávy, ale žádné jsem nedostala.

O.: zda od nich nedostala zprávy a zda jim neposlala své prostřednictvím Lauze-Duperreta a zda mu z těchto důvodů nenapsala několik dopisů a zda od něho nějaké nedostala?

Odp.: aniž Duperreta blíže znala, ale v domnění, že v něm rozpoznala odvahu, napadlo ji obrátit se na něho v prvních dnech svého zadržení s prosbou, aby dal Národnímu konventu přechíst stížnosti, které Konventu adresovala a jichž se tam nemohla domoci slyšení; domnívá se, že se ho zároveň ptala na zprávy o jejich společných přátelích.³⁹

Ihned jsme jí předložili pět listin, z nichž první, datovaná ve vězení Abbaye 1. června roku II republiky, začíná slovy: *Občanka Rolandová Národnímu konventu*, a končí slovy: *Roland, rozená Phlipon*. Na lícní straně druhého listu je odpověď na řečený dopis, začínající slovy: *Je-li třeba, ctnostná občanko*, a končí slovy: *L. D.* Třetí, jiný dopis bez data, začíná slovy: *Dlužím vám tisíceré díky*, a končí slovy: *a zachovává vás*; řečený dopis není podepsán a nese adresu: *Občanu Duperretovi*. Čtvrtá, jiný dopis ze dne 24. června, začíná slovy: *Statečný občane*, a končí slovy: *V Abbaye, 24. června*. Pátá a poslední je písemnost na čtverečku papíru, jehož horní část je prázdná, začínající slovy: *Zdá se, že mě propouštějí*, a končí slovy: *Nezapomeňte na mne*. Druhá listina označena číslem 92, třetí 87, čtvrtá 85 a pátá 104, všechny a každá podepsané a parafované Lauze-Duperretem jako nalezené pod jeho pečeti. Vyzvali jsme proto odpovídající, aby prohlásila, zda všechny řečené listiny uznává za psané její rukou, a prohlásili

38. Po 2. červnu uprchlí girondističtí poslanci (Buzot, Barbaroux, Pétion, Louvet, Guadet aj.) se soustředili v Caen v Calvadosu, kde se departementy Normandie a Bretaně postavily proti Konventu; federalistické vojsko bylo 13. července 1793 rozprášeno u Pacy-sur-Eure (tzv. „bitva u Brécourtu“).

39. Claude-Romain Lauze de Perret (Duperret), poslanec za Bouches-du-Rhône, zůstal v Paříži i po 2. červnu a zprostředkovával styk mezi uvězněnou paní Rolandovou a uprchlíky; v červenci 1793 ho navštívila Charlotte Corday s doporučením od Barbaroux, což ho zkompromitovalo. Byl popraven s girondisty 31. října 1793. Jeho zabavené papíry obsahovaly dopisy paní Rolandové, které jí nyní soudce předkládá.

jsme, že budou námi a v přítomnosti veřejného žalobce očíslovány a parafovány, stejně jako jí.

Po uznání řečených listin prohlásila, že je uznává za psané její rukou, a poté, co jsme je očíslovali od první do poslední, je podepsala spolu s veřejným žalobcem, námi a zapisovatelem; a výslech jsme přerušili, aby byl v pravý čas a na pravém místě obnoven. Po přečtení vypovídající prohlásila, že její odpovědi obsahují pravdu, že na nich setrvává, a podepsala s námi, řečeným veřejným žalobcem a zapisovatelem ve tři hodiny odpoledne. Podepsáni: Roland, rozená Phlipon, David, Lescot-Fleuriot, Dorbez, pomocný zapisovatel.⁴⁰

Dne třináctého téhož měsíce, téhož roku jako výše, v jedenáct hodin dopoledne jsme my, řečený soudce, za asistence a v přítomnosti týchž osob, dali opět předvést z Conciergerie řečenou ženu Rolandovou, abychom pokračovali v jejím výslechu.

Připomněli jsme obžalované, že v jedné z odpovědí při výslechu, jemuž byla podrobena 11. tohoto měsíce, nám řekla, že Lauze-Duperreta blíže nezná a že se na něho obrátila jen proto, že si všimla, že má odvahu; že však dopisy, které mu obžalovaná adresovala, a opis jedné z odpovědí, které jí řečený Duperret poslal, nenechávají pochybnost o zvláštním vztahu mezi ním a obžalovanou ani o jejich styku ohledně politických událostí; z čehož plyne, že obžalovaná v odpovědi, kterou jsme jí právě připomněli, urazila pravdu.

Odp.: že vyslovila pravdu a že nemůže říkat nic než pravdu, že Duperreta neviděla víc než desetkrát, že ho nikdy neviděla o samotě, nýbrž ve společnosti; že i z prvního jejího dopisu Duperretovi, toho, který provázel opis její stížnosti Konventu, lze usoudit, že s ním neměla zvláštní styky, že jí vnukl důvěru, jakou dává mínění o shodě zásad a představa o jeho stycích s osobami, které byly našimi společnými přáteli: „ostatně jsem tehdy neměla ve shromáždění velký výběr, komu z těch, jimž jsem nebyla úplně

40. Jean-Baptiste-Edmond Lescot-Fleuriot byl zástupcem veřejného žalobce revolučního tribunálu (žalobcem byl Fouquier-Tinville); později se stal pařížským starostou a byl popraven s Robespierrem 10. thermidoru roku II (28. července 1794). David, který výslech vedl, byl soudcem tribunálu.

cizí, svěřit péči o to, co se mne mohlo týkat; pokud jde o další dopisy, ty jsou výsledkem zájmu a upřímnosti, s nimiž mi Duperret odpovídal.“

Pozn. vysl.: z odpovědi, kterou právě dala, zřejmě vyplývá, že měla styky s nevěrnými zmocněnci lidu, tehdy v otevřené vzpouře a spřádajícími v departementech Eure, Calvados a jiných záhubu republiky, a že sdílela jejich zásady.

Odp.: že 1. června, kdy byla zatčena a obrátila se na Duperreta, nebyla ani vzpoura, ani spiknutí; že od té doby, jsouc stále ve vězení, nemohla k osobám, které dříve znala, chovat jiné city než ty, jež v ní původně vzbudila jejich láska ke svobodě.

Vyzvána, aby nám jmenovala osoby, o nichž nám ve své odpovědi na tuto otázku řekla, že byly přáteli jejími i Duperretovými:

Odp.: že to byl zvláště Barbaroux.

O.: zda to nebyla ona, kdo sepisoval dopisy, které Roland psal?

Odp.: Nikdy jsem svému manželovi nepůjčovala své myšlenky, ale on mohl občas použít mou ruku.⁴¹

O.: zda za Rolandova ministerstva nezřídil tento kancelář známou pod názvem kancelář veřejného ducha a zda nebyla ředitelkou této takzvané kanceláře ducha, jejímž cílem zjevně bylo napadnout veřejné mínění v jeho nejčistším prameni a rozdělením myslí přivodit roztržení republiky?

Odp.: že podle jejího vědomí nebyla Rolandem nikdy zřízena žádná kancelář toho názvu; tvrdí dále, že se nikdy nepletla do řízení žádné; ví jen, že když dekret z konce měsíce srpna uložil ministru vnitra rozšiřovat užitečné spisy, pověřil Roland několik úředníků péčí o jejich rozesílání; ví, že to on sám nazýval Vlasteneckou korespondencí; ví, že Roland vkládal horlivost do plnění zákona, který měl šířit lásku k revoluci a znalost jejích zásad; ví, že si přál přispět k udržení pořádku a míru a že jeho vlastní spisy dýchají tímto citem.

41. Paní Rolandová ve skutečnosti za obou manželových ministerstev psala mnohé jeho úřední spisy, včetně proslulého dopisu Ludvíku XVI. z června 1792; v pamětech to otevřeně přiznává. Odpověď je tedy obratně formulovaná obrana.

Pozn. vysl.: chce neustále urážet pravdu, neboť je obecně známo, že tato kancelář existovala pod názvem Veřejný duch a že tento název byl dokonce napsán nad dveřmi řečené kanceláře, a že ona nebyla činnosti svého manžela natolik vzdálena, aby sama nevěděla, co věděl každý; že by se ostatně marně snažila ospravedlňovat Rolandovy úmysly v této věci, neboť nebláhá zkušenost poučila celou republiku, že korespondence tohoto druhu, vedená tímto proradným ministrem, měla za hlavní cíl neustále a s velkým křikem volat departementní gardu do Paříže a šířit proti věrným zástupcům lidu pomluvy stejně ukrutné jako nesmyslné.

Odp.: že si naopak pokládá za čest vydávat svědectví pravdě; že je připravena to učinit, a to i s nasazením života; že nikdy neviděla nápis, o němž se jí mluví; že neslyšela Rolanda užívat tohoto označení; že si dokonce povšimla, v době, kdy se šířilo mezi lidmi, že nebylo uvedeno v tištěných seznamech kanceláří ministerstva vnitra; pokud jde o výtky, že chtěl Roland kazit veřejné mínění, staví proti nim jen dvě skutečnosti: za prvé Rolandovy spisy samy a nauku, kterou obsahují; za druhé výzvu, aby se uvedl jediný jím rozeslaný spis, který by neodpovídal nejlepšími zásadám, a péči, s níž dával se stejnou věrností rozesílat vše, co bylo tištěno z nařízení Národního konventu, což lze snadno ověřit a co doloží jeho pečlivost při rozesílání projevů těch členů shromáždění, kteří platili za jeho největší odporce.

O.: kdy Roland opustil Paříž a zda ví, kde je?

Odp.: ať to ví, či neví, nemá a nechce to říci.

Pozn. vysl.: nechce-li se dostat do otevřené vzpoury proti zákonu, je obžalovaná povinna spravedlnosti vydat počet z pravdy; že ostatně touto poslední odpovědí dává stále více najevo svůj úmysl pravdu neustále zastírat; ať však aspoň ví, že pravda prosvitne i skrze nejlépe zastřené lži.

Odp.: že obžalovaná je povinna vydat počet ze svých skutků, a ne ze skutků jiných; dodává, že kdyby byl Roland po čtyři měsíce marně nežádal o schválení svých účtů, nebyl by nucen se vzdát a ona by nebyla nucena zamlčovat jeho pobyt, za předpokladu, že by jí byl znám; dodala, že není zákona, který by ukládal zradit ve jménu spravedlnosti první city přírody.

O.: zda si volí obhájce?

Odp.: že si volí občana Chauveau.⁴²

Po přečtení tohoto výsledku vypovídající prohlásila, že její odpovědi obsahují pravdu, že na nich setrvává, a podepsala s námi, veřejným žalobcem a zapisovatelem.

Podepsáni: Roland, rozená Phlipon; David, Lescot-Fleuriot a Dorbez, pomocný zapisovatel.

Kolacionováno. Za správnost opisu, Paris.

XII. Výslech služebnictva

Roku druhého Francouzské republiky, dne sedmnáctého měsíce brumairu, v ... hodin.⁴³

My, Claude-Emmanuel Dobsent, soudce mimořádného revolučního tribunálu zřízeného zákonem z 10. března 1793, a na základě pravomocí svěřených tribunálu zákonem z 5. dubna téhož roku, s ohledem na obsílku vydanou předsedou, jež nařizuje předvolání svědků uvedených veřejným žalobcem, na žádost veřejného žalobce ze dne 16. téhož měsíce, aby vypověděli o skutečnostech obsažených v ... proti ženě Rolandové, obviněné, a s ohledem na předvolání v důsledku toho doručené dne 16. téhož měsíce, aby se dostavili tohoto dne, na toto místo a v tuto hodinu, v přítomnosti veřejného žalobce a za asistence Anne Ducraye, pomocného zapisovatele řečeného tribunálu, jsme přijali výpovědi řečených svědků takto:⁴⁴

1. Dostavila se Anne-Marie-Madeleine Mignot, ve věku padesáti pěti let, hudebnice a učitelka hry na cembalo, bytem v ulici de Bièvre č. 8.

42. Claude-François Chauveau-Lagarde (1756–1841), advokát, obhájce mnoha obětí teroru včetně Marie Antoinetty a Charlotty Corday. Paní Rolandová ho v den procesu požádala, aby se jí nezašťával, protože by tím sám sebe vydal v nebezpečí a nic by nezachránil; hájila se sama.

43. 17. brumaire roku II = 7. listopadu 1793, den před procesem. Paní Rolandová stanula před tribunálem 18. brumairu (8. listopadu 1793), byla odsouzena k smrti a téhož dne popravena na náměstí Revoluce.

44. Revoluční tribunál zřídil Konvent 10. března 1793 k souzení kontrarevolučních činů bez možnosti odvolání; zákon z 5. dubna 1793 zmocnil veřejného žalobce zatýkat a stíhat obviněné na udání úřadů či občanů i bez předchozího dekretu Konventu.

Ta vypovídá, že od 13. srpna 1792 bydlela u manželky Rolanda, bývalého ministra vnitra, aby tam vyučovala hudbě a hře na cembalo dceru Rolandovu, která byla svěřena její péči jako vychovatelce; že si všimla, že do tohoto domu pravidelně docházelo několik poslanců Národního konventu, jako Brissot, Gensonné, Guadet, Louvet, Barbaroux, Buzot, Pétion, Duperret, Duprat, Chasset, Vergniaud, Condorcet a jiní, jejichž jména si nepamatuje; že zvláště Brissot, Buzot, Gorsas, Gensonné a Louvet tam chodili častěji než ostatní a měli s ženou Rolandovou přímější styky a často ji navštěvovali v jejím kabinetu;

že si vzpomíná, jak jednoho dne, když byla v kabinetu ženy Rolandové, vešel Brissot se zuřivým a zoufalým výrazem a řekl: „Vy to ještě nevíte, že obléhání Lille bylo zrušeno?“ – Že se jí zdálo, že žena Rolandová dala Brissotovi pokynem hlavy znamení, ukazující na vypovídající, a odpověděla Brissotovi: „Vím, vím, ta dobrá zpráva.“

Že ostatně jelikož Roland a jeho žena neprojevovali vůči vypovídající velkou důvěru ohledně veřejných názorů, mluvilo se před ní o veřejných záležitostech jen s největší zdrženlivostí; že občas zaslechla slova, která si sama nedovedla vysvětlit, ale jejichž smysl a význam později, srovnáním událostí, které následovaly, lépe pochopila.

Vypovídající dodává, že jelikož se jí nepřetržité obavy a strach, jež Roland a jeho žena projevovali, až do té míry, že často pro jistotu nenocovali doma, zdály podezřelé, pojala přání od nich odejít a často jim je dávala najevo; že však, protože už nemohla ten pohled snášet, rozhodla se odejít kolem 10. května tohoto roku, protože v té době pozorovala, že jsou klidnější s blížící se občanskou válkou, kterou si, jak se zdálo, přáli a o níž se v rozhovoru snažili vyzvědět smýšlení vypovídající, která jim v té věci projevila své vlastenecké city, když jim dala najevo rozhořčení dobré republikánky, jež nechce nic než spásu své vlasti; že si dokonce vzpomíná, jak jí jednoho dne, když byla s Rolandem a jeho ženou, Roland řekl: „Kdybychom měli jít všichni tři pod gilotinu, co byste na to řekla?“ Že ona, vypovídající, odpověděla, že se takového osudu nemůže obávat, neboť její svědomí je čisté a nic jí nevyčítá; že Roland jí odpověděl: „Ale přece, kdyby se to stalo?“ Tu odpověděla, že by to bylo právo silnějšího; ale že i v tom případě by si přála, aby její krev byla jako úrodná rosa prolita pro štěstí její vlasti; že žena

Rolandová řekla, dívajíc se na svého manžela a obracejíc se dokonce přímo k němu: „Říkala jsem ti to!“ Načež Roland odpověděl: „To bych byl nevěřil“; že tento rozhovor přivedl vypovídající k myšlence, že se ji snaží vyzkoumat nebo zastrašit.

A to je vše, co uvedla, že ví. Po přečtení své výpovědi na ní setrvala a podepsala s námi a naším pomocným zapisovatelem.

Podepsáni: Mignot, Dobsent, Lescot-Fleuriot a Ducray.

2. Dostavil se rovněž Louis Lecocq, ve věku asi třiceti let, hrnčič, bytem v ulici de la Tannerie č. 6.

Ten poté, co vyslechl přečtení udání podaného revolučnímu výboru sekce Panthéon-Français, vypovídá, že viděl poslance Národního konventu pravidelně docházet do domu Rolandova; že ti, které tam viděl nejčastěji, byli Brissot, Gorsas, Gensonné, Guadet, Buzot, Louvet a jiní, jejichž jména si nepamatuje; že je viděl často obědvat ve společnosti Rolanda a jeho ženy; že ostatně u stolu a před služebnictvem mluvili o veřejných záležitostech jen opatrně a zdrženlivě a že je nikdy neslyšel o nich mluvit ve zlém, pokud mu to jeho znalosti dovolují posoudit; že si vzpomíná, že Roland a jeho žena, projevující strach, že budou doma zavražděni, jednou nebo dvakrát, pokud je mu známo, nenocovali doma.

A to je vše, co uvedl, že ví. Po přečtení své výpovědi na ní setrval a podepsal s námi a naším pomocným zapisovatelem.

Podepsáni: Lecocq, Dobsent, Lescot-Fleuriot a Ducray.

3. Dostavila se rovněž Marie-Catherine Fleury, ve věku třiceti čtyř let, Rolandova kuchařka, bytem v ulici de la Harpe č. 51.⁴⁵

Ta vypovídá, že slouží Rolandovi a jeho ženě již třináct let jako kuchařka; že když byl Roland ministrem vnitra, byla v jeho domácnosti zaměstnána jako služka při kuchyni a že v tomto postavení nemůže mít žádnou zvláštní znalost o více či méně důvěrných stycích, které mohli mít Roland a jeho

45. Věrná služebná Rolandových, kterou paní Rolandová nazývá „má dobrá“ (*ma bonne*) a pamatuje na ni v dopisech z vězení; v jiných pramenech se uvádí jako Marie-Marguerite Fleury. Její výpověď, na rozdíl od výpovědi učitelky Mignot, své paní nijak neuškodila.

žena s několika členy Konventu; že ví jen z doslechu, že poslanci, kteří už byli souzeni, jakož i ti, kteří jsou na útěku, k němu pravidelně chodili.

A to je vše, co uvedla, že ví. Po přečtení své výpovědi na ní setrvala a podepsala s námi a naším pomocným zapisovatelem.

Podepsáni: Fleury, Ducray, Dobsent, Lescot-Fleuriot.

VII. Dvě svědectví přátel: zlomek Boscových pamětí a počátek Vzpomínek Sophie Grandchamp (1789–1796)

[Poslední dvě z Perroudových příloh podávají pohled zvenčí: Bosc, nejstarší přítel Rolandových a strážce rukopisů paní Rolandové, líčí svou dráhu za revoluce a osud její dcery; Sophie Grandchamp, přítelkyně z let 1791–1793, vypráví o svém seznámení s paní Rolandovou a o vzestupu Rolanda k ministerskému úřadu.]

XIII. Zlomek Boscových pamětí¹

Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec a přítel Rolandových, rytina z 19. století. Volné dílo.

Má první četba a snad i má nezávislá povaha ze mne v teorii učinily republikána; proto jsem se také tak živě zajímal o americkou revoluci, proto mne vždycky dráždily činy vrchnosti, byly-li, nebo zdály-li se svévolné.

Vyrovnanost mé morálky a poctivost mých zásad mne nutily bědovat nad zkažeností dvora, šlechty, duchovenstva a finančníků. Přál jsem si politické zlepšení a svá přání jsem v tom ohledu nikdy neskrýval; protože jsem je však vyslovoval se vši možnou taktností, s ohledem na lidi, v jejichž společnosti jsem se právě nacházel, málokdy někoho pohoršila.

1. Perroud: Autograf tohoto zlomku je uložen v archivu pařížského Muzea přírodní historie (Muséum), kam jej roku 1899 spolu s dalšími Boscovými papíry odkázala vdova po M. Faugèrovi. – Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec a úředník poštovní správy, byl nejstarším a nejvěrnějším přítelem Rolandových; paní Rolandová mu z vězení svěřila své rukopisy a on je roku 1795 poprvé vydal. Perroud soudí, že zlomek vznikl za Císařství.

Roku 1789 bylo třeba vyslovit se důrazněji; učinil jsem to, a odtud výčitky a roztržky. Aniž jsem to chtěl, vzdálil jsem se lidem, které jsem léta miloval, a sblížil se s lidmi, s nimiž bych snad jinak nikdy nepřišel do styku. Srdce se mi mnohokrát rvalo; ale protože jsem roztržku nikdy nezačínal a o věcech i té největší důležitosti jsem spíš rozmlouval, než se přel, skládal jsem své strasti k nohám oltáře vlasti a šel jsem rovnou svou cestou.

Stýkal jsem se s mnoha učenci, a dokonce i se spisovateli, kteří přijali svobodomyšlné názory, a tak jsem se přirozeně stal účastníkem schůzek, na nichž se jednalo o politice, a upřímnost mých úmyslů tam byla oceňována. Na těchto schůzkách jsem se seznámil s většinou poslanců, kteří hájili věc svobody a měli nějaké nadání, především s girondisty. Společnost přátel ústavy, později zvaná jakobínská, mne přijala mezi sebe hned od svého vzniku.² Byl jsem jí užitečný pro věc, kterou jsem přijal za svou, nikoli na tribuně, na niž jsem se necítil dost silný, ale v korespondenčním výboru, jehož jsem byl členem až do 31. května. V tomto výboru jsem spolu s girondisty, brissotinci a rolandisty, někdy s úspěchem, bojoval proti rozvrtníkům, Robespierrovi, Dantonovi a dalším. Z víc než tisíce dopisů, které jsem koncipoval, by se nejspíš nenašel jediný, k němuž bych se nemohl přiznat i dnes, kdy mi události otevřely oči o tolika pletichách a pletichářích, neboť můj cíl byl čistý a mé prostředky vždy schvalovala morálka. Osobní prospěch mne ani na okamžik nesvedl z cesty. Měl-li jsem větší vliv než mnozí jiní, bylo to proto, že jsem byl vážen a že jsem se nikdy nevyhýbal práci. Tato politická zaměstnání mne odváděla od mých vědeckých zájmů, ale nepohltila je. Doma jsem se po ránu dál zabýval výhradně přírodopisem, fyzikou, chemií a tak dále. Večer jsem někdy chodil do Jardin des Plantes nebo do soukromých přírodovědných kabinetů; neděle a svátky jsem, bylo-li pěkně, věnoval vycházkám do okolí Paříže, a když bylo nevlídno, nevycházel jsem z domu. Povšimněte si, že jsem i nadále vstával ve čtyři hodiny ráno a neztratil jsem ani chvilku.

Mezitím jeden zákon zreorganizoval poštovní správu; pan d'Ogny, můj příznivec, u něhož jsem už nebyl tak dobře zapsán jako dřív, z ní byl vylou-

2. Společnost přátel ústavy (Société des Amis de la Constitution) vznikla na přelomu let 1789 a 1790 z bretaňského klubu poslanců a zasedala v bývalém klášteře dominikánů („jakobínů“) v rue Saint-Honoré, odtud jméno jakobíni. Korespondenční výbor udržoval spojení s pobočnými kluby v celé Francii. Po 31. květnu 1793 ovládli klub definitivně montagnardi.

čen, a ti, kdo zůstali, mi snížili plat z 5000 na 4000 franků a postavili mne pod jednoho mladšího kolegu, který se nemohl vykázat žádnými zásluhami. Protože jsem v tom musel poznat trest za své názory, nestěžoval jsem si, ačkoli velký vliv, jímž jsem se těšil u nejpřednějších poslanců, mne opravňoval věřit, že bych mohl žádat s nadějí na úspěch. O několik měsíců později byli Roland, Clavière a Servan, moji dávní přátelé, zejména ten první, povoláni do ministerstva³ a brzy poznali, jak poštovní správa brzdí uplatňování ústavy, a vymohli její odvolání. Radili se se mnou, koho do ní nově povolat, a já jsem označil nejschopnější, nejpoctivější a mým zásadám nejvíc nakloněné vedoucí úředníky. Sám jsem mezi nimi nutně musel být. Úřadu jsem se ujal 11. května 1792. Byl jsem tehdy u pošt už osmnáct let, a musel jsem tedy jejich vyšší organizaci obstojně znát. Nesmírné množství každodenní práce, jež funkce správce vyžadovala, mi nebránilo věnovat skoro každé ráno pár chvil přírodopisu a pokračovat ve své korespondenci; ale brzy vypukla válka, rozvrat se šířil, a když úsilí girondistů zastavit revoluční bystřinu vyšlo naprázdno, začal jsem ztrácet naději a byl jsem nešťastný, i když jsem nepozbyl nic ze své energie.

Spravoval jsem v obecném zájmu a podle zásad přísné spravedlnosti. Vyhýbal jsem se setkání s provinilci, ale žádná protekce mi nebránila je potrestat, byli-li udáni, neboť poštovní služba spočívá na důvěře veřejnosti. Protože mne kolegové pověřili záležitostmi vyšší správy, stýkal jsem se denně s ministry, s výbory Shromáždění a s ostatními úřady. Nesmírné množství práce mi nebránilo alespoň jednou týdně, pokaždé v jinou hodinu, obejít všechny kanceláře, abych udržoval pracovní ruch. Každý druhý den jsme zasedali, abychom vyslechli zprávy generálního tajemníka a podepsali své dopisy, jichž bývalo někdy tři až čtyři tisíce, neboť jsme měli pod sebou dvaadvacet tisíc lidí a často jsme rozesílali oběžníky ředitelům pošt, dostavnickových podniků a poštovním úřadům. Navrhl jsem a dal postavit rychlý poštovní vůz, který jsme vyzkoušeli, ale o jehož dalším užívání jsem se už nedozvěděl.

3. Perroud: Ministerstvo z 23. března 1792. Servan do něho vstoupil teprve 9. května. – Tzv. vlastenecké neboli girondistické ministerstvo: Roland převzal vnitra, Clavière finance, Servan (od května) válku, Dumouriez zahraničí.

Mezitím bylo vlastenecké ministerstvo propuštěno; to, které po něm nastoupilo, se pokusilo poštovní správu sesadit, ale zabránil tomu dekret Konventu.⁴ Toto ministerstvo bylo po 10. srpnu 1792 povoláno zpět; ale rozvrat společnosti dospěl už tak daleko, že nemohlo pro obnovu pořádku vykonat nic užitečného. Servan podal demisi; Clavière a Roland, protože nechťeli schválit záměr krále popravit, podali také svou⁵ a brzy byli psanci. Prvního zatkli a odvedli do Conciergerie, kam jsem ho chodil navštěvovat pod titulem správce věznic a kde jsem dozorci dal pokyny ke zlepšení hygieny. Druhý se skrýval nejprve v Paříži, potom v Meudonu, pak v poustevně Sainte-Radegonde v montmorencyském lese, kterou jsem krátce předtím koupil pro svého přítele [...], tehdy zajatce Rakušanů, a konečně u slečen Malortie v Rouenu.⁶

Jeho žena však byla zatčena; nás, mne i mé kolegy, zanedlouho sesadili a nahradili ctižádostivci bez špetky jemnocitu, kteří byli nejprve odpůrci zásad revoluce, pak se dali přijmout k jakobínům a tam své demagogické běsnění ještě přeháněli. Ve funkci jsem skončil 14. září 1793 a týž večer jsem se uchýlil do už zmíněné poustevny Sainte-Radegonde.

Zapomněl jsem říci, že jsem byl první obětí proslulého 31. května. Toho dne se totiž už od pěti hodin ráno zmocnili poštovní správy s početnou oz-

4. Perroud: Zřejmý přepis – Bosc má na mysli Zákonodárné shromáždění. Hned nato Bosc píše „31. srpna“; i to je podle Perrouda přepis, správně 10. srpna. Girondistické ministerstvo propustil Ludvík XVI. 13. června 1792; po pádu monarchie 10. srpna 1792 povolalo Zákonodárné shromáždění Rolanda, Clavièra a Servana zpět. Servan podal demisi podle Perrouda 3. října 1792.

5. Perroud: Rolandova demise je z 23. ledna 1793. U Clavièra jde o omyl: ten demisi nepodal, byl 2. června 1793 dán do vazby a 13. června nahrazen. – Étienne Clavière spáchal 8. prosince 1793 v Conciergerii sebevraždu, když se dozvěděl, že má stanout před revolučním tribunálem.

6. Na tomto místě předlohy zakrývá konec několika řádků inkoustová skvrna; čitelné je jen „ensuite à Meud...“ a „pour mon am...“, jméno přítele (bylo-li tam vůbec) je nečitelné a Perroud je nedoplňuje. Jde tedy jen o domněnku překladatele: přítelem „tehdy zajatým Rakušany“ by mohl být Jean-Henri Bancal des Issarts, poslanec Konventu a přítel Rolandových, kterého generál Dumouriez v dubnu 1793 spolu s dalšími komisaři Konventu vydal Rakušanům; doložit to však nelze. Poustevna Sainte-Radegonde leží v lese u Montmorency severně od Paříže. Sestry Malortie v Rouenu ukrývaly Rolanda až do jeho sebevraždy 10. listopadu 1793.

brojenou mocí sikáriové pařížské Komuny, v jejichž čele stál Roussillon,⁷ a šli mne hledat do mého bytu v rue des Prouvaires, který Roussillon dobře znal, protože tam často chodíval. Protože jsem spal v budově dostavnickové správy (Messageries), nenašli mě, a bez jakýchkoli formalit mi zapečetili dveře. Za několik okamžiků jsem byl zatčen a stal se svědkem prvního porušení listovního tajemství od té doby, co jsem byl správcem – porušování, které od té doby nepřestalo a děje se každý den. Mluvílo se o tom, že mne pošlou do vězení (říkám „mne“, protože jsem byl jediný známý, jediný, koho strůjci tohoto hnutí neměli v lásce), když vtom přišel oddíl stráže Shromáždění s jedním poslancem a oznámil nám dekret, podle něhož jsme se měli neprodleně dostavit k zábradlí Konventu a podat zprávu o tom, co se právě stalo v poštovním paláci. Byli jsme tedy svědky onoho neblahého zasedání, na němž se moc národa podřídila moci pařížské Komuny;⁸ ale k výpovědi jsme předvoláni nebyli, protože se tomu Hora vzepřela. Mluvit jsem měl já a s kolegy jsme se dohodli, že nebudu nic šetřit. Po zasedání jsem šel přespat k jednomu příteli; ale když jsem druhého dne viděl, že mne nikdo nehledá, vrátil jsem se do dostavnickové správy, kterou jsem měl zvlášť na starosti, a na poštu jsem už chodil jen na schůze, kde byla má přítomnost nezbytná.

Po příjezdu do Sainte-Radegonde jsem se postaral, abych se ukázal ve všech okolních obcích, kde mne dobře znali a měli rádi, a všude jsem vykládal, že jsem si už odsloužil svou dobu u poštovní správy a že jsem přišel z úsporných důvodů žít na svém statku, dokud mne nepovolají k jiným úkolům; tento důvod se všude zdál přijatelný, zvlášť když jsem ho podepřel trochou štědrosti a [slovo nečitelné] veskrze vlasteneckým a ke všem vlídným. Oblékal jsem se jako sansculot, pracoval jsem na poli, v lese a

7. Perroud: Antoine Roussillon, lékař, volitel sekce Théâtre-Français, se zabýval přírodopisem, a proto ho Bosc kdysi ochotně přijímal. Byl členem kordeliérského i jakobínského klubu a patřil k nejprudším; 8. února 1793 žádal v Konventu s deputací jakobínů zastavení stíhání zářijových vrahů, v březnu se stal náhradním soudcem revolučního tribunálu a 2. června, dva dny poté, co zatýkal Bosca, žádal u jakobínů, aby na seznam zatčených poslanců byli vráceni ti, kdo z něho byli vyškrtnutí (Lanthenas, Dusaulx, Ducos aj.). Z tribunálu reorganizovaného v září 1793 byl zřejmě vyřazen pro své styky s „zběsilými“ (Jacques Roux); pak působil jako vojenský lékař a roku 1796 žádal Carnota o znovupřijetí do služby – s přímlovou Lanthenase.

8. Den 31. května 1793 začalo povstání pařížských sekcí a Komuny proti girondistům; vyvrcholilo 2. června, kdy národní garda pod Hanriotovým velením obklíčila Konvent a vynutila si zatčení girondistických poslanců (Dvaadvacetí a členů Komise dvanácti) a ministrů Claviéra a Lebruna.

tak dále a sám jsem si vařil, takže mne všichni vychvalovali. Opřen o dobré mínění sousedů a zapomenut pařížskými anarchisty, mohl jsem nakrátko poskytnout útočiště nešťastným psancům. O Rolandovi, kterého jsem tam zavedl ještě za své správcovské služby u pošt, jsem se už zmínil. Uvedu ještě Réveillèra-Lépeaux a Masuyera, oba proskribované poslance; ten druhý byl zatčen při návratu do Paříže a hned nazítří poslán na popraviště.⁹

Skoro každý týden jsem zajížděl do Paříže, abych se dozvěděl, jak se věci mají, a abych utěšil přátele ve vězení či v ústraní. Nejčastěji jsem přespával u poslance Creuzé-Latouche,¹⁰ jehož ženě jsem svěřil Rolandovu dceru, tehdy třináctiletou, hned v den, kdy zatkli její matku.

V té době stoupali moji přátelé na popraviště den co den. Prvním byl Gorsas. Mezi dvaadvaceti obětovanými poslanci bylo dvanáct, s nimiž jsem byl zvláště spřátelen.¹¹ Pak přišla paní Rolandová. Nečetl jsem jediné noviny, nad nimiž bych nemusel plakat. Několika bezprostředním nebezpečím jsem unikl díky své chladnokrevnosti a hbitosti nebo šťastnou náhodou, jako toho dne, kdy mne zadržel jeden strážní oddíl a pokládal mne za podezřelého; zachránil mne jeden z jeho mužů, kterého jsem vůbec neznal – nazval mne svým přítelem a za mne se zaručil. Ostatní dny jsem věnoval přírodopisu, ruční práci a lovu. Protože jsem nemohl nahradit knihy, které mi chyběly, pustil jsem se do popisu všech pavouků v lese, doprovázeného vyobrazeními, neboť to byla nejméně prozkoumaná oblast. Od uveřejnění této práce, dotažené už téměř na sto druhů, jsem upustil, když se do podobné pustil Walckenaer. Často mne navštěvovaly početné a skvělé společnosti z okolních vesnic, jimž jsem mohl nabídnout mléko.

9. Louis-Marie de La Révellière-Lépeaux (1753–1824), poslanec za Maine-et-Loire, se po 2. červnu 1793 skrýval a přežil; roku 1795 se stal jedním z pěti ředitelů Direktoria. Masuyer, poslanec Konventu za Saône-et-Loire, byl proskribován v létě 1793; zatčen a popraven byl v březnu 1794.

10. Perroud: Creuzé-Latouche bydlel v rue Hautefeuille č. 11. – Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, poslanec Konventu za Vienne, patřil k umírněným; jeho rodina se ujala Eudory Rolandové.

11. Antoine-Joseph Gorsas, novinář a poslanec Konventu, byl 7. října 1793 první popravený girondista; dvacet jedna girondistických poslanců („Dvaadvacet“ – Valazé se v soudní síni probodl) bylo popraveno 31. října, paní Rolandová 8. listopadu 1793. Perroud: Mezi těmito dvanácti je třeba jistě počítat Brissota, Gensonného, Carru, Valazého, Vergniauda, Faucheta, Duperreta, Lasource a pravděpodobně další.

Potravin y mi nikdy nechyběly, protože jsem se zásobil dvěma pytli mouky a zahrada i drůbežárna byly dostatečně zásobeny. Ostatně když jsem byl sám, jedl jsem jen jedno jídlo, a to jen ráno a večer.

Po pádu Robespiera

Konečně mi pád Robespiera, s nímž jsem se týden předtím srazil nos k nosu ve vinicích u Puteaux – při tom setkání jsem ho slyšel říkat, že mne měl za mrtvého –, vrátil svobodu ukazovat se bez obav v Paříži. Nejprve jsem žádal o sejmutí pečeti z dveří svého bytu, čehož jsem však dosáhl teprve o šest měsíců později; pak jsem se dal jmenovat poručíkem Rolandovy dcery, kterou jsem umístil v penzionátu, abych mohl žádat o vydání majetku jejího otce a matky. Potom jsem se svým synem podnikl asi dvouměsíční pěší cestu k příbuzným do okolí Saint-Gobainu a vrátil jsem se přes Amiens, Abbeville, Eu, Dieppe, Rouen a Mantes, samá města, kde jsem měl přátele¹² a kde jsem se zdržel kratší či delší dobu.

Po návratu, tedy v germinalu roku III, jsem se zabýval tiskem Pamětí paní Rolandové, které svěřila mému přátelství několik dní před svou smrtí; tyto Paměti měly obrovský úspěch, přestože k nim byl použit špatný papír a špatná tiskařská čern, protože lepší se sehnat nedaly. Můj přítel Louvet jich prodal 12 000 výtisků, které nevynesly skoro nic nad vynaložené náklady, neboť asignáty den ze dne ztrácely hodnotu.¹³ Za těmito Pamětmi jsem dal vytisknout svou korespondenci s touto nešťastnou přítelkyní, korespondenci, která může přispět k tomu, aby mne lidé poznali. Několik osob se pro mou důvěrnou známost s ní domnívalo, že nás pojilo srdce; ale nikdy ve mně nevzbudila touhu ji vlastnit.

12. Perroud: Synem je Boscův nemanželský syn Louis, narozený kolem roku 1782; příbuznými strýc, generál d'Hangest, tehdy na odpočinku ve Vissignicourtu. Přáteli: v Amiensu Flesselles a Delamorière, v Dieppe bratři Cousinové, v Rouenu slečny Malortie a chemik Descroizilles, samí dávní přátelé Rolandovi; v Mantes jeho vlastní sestra, paní de Boinville.

13. Germinal roku III odpovídá březnu až dubnu 1795; Paměti vyšly roku 1795 pod názvem Appel à l'impartiale postérité (Výzva k nestranné potomnosti). Perroud: Podle účtu z poručenství, který Bosc 7. února 1796 předložil Eudoře Rolandové, činil příjem přes 98 000 franků a výdaje na tisk 47 000, tedy zisk 51 000 franků v asignátech – v době, kdy Bosc podle téhož účtu kupoval zlatý louis v hodnotě 24 franků za 7400 franků v asignátech. Čistý výnos tak nedosáhl ani 200 franků. – Jean-Baptiste Louvet de Couvray, girondistický poslanec a romanopisec, po pádu Robespiera knihkupec v Palais-Royal.

Protože poměrně značná částka, kterou jsem si ušetřil, byla zčásti v asignátech, jež den ze dne ztrácely hodnotu, a protože jsem ji vynaložil nejen na sebe a na Rolandovu dceru, tehdy bez jakýchkoli prostředků, ale i na mnoho přátel, kteří se ocitli v nouzi z týchž příčin jako já, byl jsem nucen hledat si nějaké užitečné zaměstnání. Výbor Shromáždění pro veřejné vyučování, kde jsem měl přátele, mne 24. floréalu roku IV jmenoval do Umělecké komise,¹⁴ což mi mělo vynášet 5 franků za každý den zasedání, ale nevyneslo mi nic, protože jsem musel s Rolandovou dcerou odjet do Beaujolais, abych ji uvedl do skutečného držení rodinného majetku a po návratu zařídil jeho správu.

Od té doby, co jsem se mohl ukazovat ve společnosti, jsem se s touto mladou osobou, kterou jsem pokládal za svou dceru a která mi projevovala všemožnou vděčnost, stýkal častěji a déle. Její laskání, její krása, tehdy velmi zářivá (bylo jí patnáct let), zapůsobily na mé smysly a já se do ní šíleně zamiloval.

Zdálo se, že můj žár plně opětuje, a ustavičně mne prosila, abych si ji vzal; ale byla o polovinu mladší než já, ale byla na mně závislá, ale byla bohatší než já; veřejné mínění, jež jsem se vždy tolik snažil respektovat, mohlo ve mně vidět svůdce. Proto jsem náš sňatek odkládal, a tyto odklady nakonec její srdce ochladily; přispěla k tomu ještě jedna služebná, která se stala mou nepřítelkyní, protože jsem proti její vůli trval na tom, aby poslala sousedovi darem pár pěkných plodů ze zahrady Rolandova venkovského statku.¹⁵ Zatímco jsem byl s ní na venkově, Zákonodárné shromáždění znovu uspořádalo poštovní správu a povolalo mne do ní spolu s jedním z mých dřívějších kolegů; dalo nám však za nové kolegy ty, kdo nastoupili po nás, lidi, jimiž jsem se netajil nejhlubším opovržením.¹⁶

14. Perroud: 13. května 1796. Umělecká komise (Commission des Arts), zřízená 3. srpna 1793 a reorganizovaná 6. února 1794, pečovala o umělecké a vědecké sbírky znárodněné za revoluce. Cesta do Beaujolais se podle Perrouda konala už koncem června 1795.

15. Perroud: Služebnou je Marie-Marguerite Fleury, věrná služebná Rolandových; statkem je Le Clos (Clos de La Platière) v obci Theizé v Beaujolais.

16. Perroud: Bosc má na mysli Konvent. Dekret Konventu z 3. srpna 1795 nahradil devět správců pošt jmenovaných v září 1793 dvanácti správci, mezi nimiž byl Bosc a jeho dřívější kolega od dostavníkové správy Mouret; ponechal však mezi nimi čtyři členy jakobínské správy ze září 1793 – Boudina, Catherine-Saint-Georgese, Caboche zvaného de Tilly a Rouvière. To jsou ti, s nimiž Bosc odmítl zasedat.

Odpověděl jsem tedy v tom smyslu, ale přitom jsem neodmítl, protože jsem doufal, že nová vláda, která se měla ustavit, snad vyslechne mé připomínky a sestaví tuto správu důstojněji.

Skutečně, brzy po mém návratu do Paříže bylo jmenováno Direktorium; prvním, jehož jméno vyšlo z volební urny, byl Réveillère-Lépeaux, kterého jsem pomohl zachránit před popravištěm. Když jeho snaha přimět kolegy, aby přijali mé návrhy, nebyla úspěšná, vytrval jsem a byl jsem celý rok veden na seznamu správců pošt, aniž jsem se ve správě objevil a aniž jsem pobíral plat, ačkoli jsem ho velmi potřeboval.

Právě tehdy se změna Eudořina vztahu ke mně projevila zřetelněji a já jsem se kvůli ní začal trápit. Chtěl jsem učinit rázný krok: rozloučil jsem se s ní a poslal ji do Rouenu ke slečnám Malortie, přítelkyním jejího otce, které ho skrývaly až do předvečera jeho smrti. Tímto opatřením jsem její srdce odcizil definitivně a nezbývalo mi než hledat rozptýlení ve svém neblahém postavení na nějaké velké cestě. Vypravil jsem se tedy se synem na vlastní náklady do Bordeaux, avšak s ujištěním, že budu při první příležitosti jmenován francouzským konzulem, abych se odtud nalodil do Charlestonu v Severní Americe, kde jsem znal botanika Michauxe¹⁷ a kde jsem doufal v hojná pozorování a sběr mnoha přírodnin. Cesta do Bordeaux, kterou jsem vykonal pěšky, mi začala vracet trochu klidu do srdce, a každým dnem se to lepšilo, takže neklid, v němž jsem žil přes rok, vystřídala mírná melancholie. Před odjezdem jsem předal poručenství nad Rolandovou dcerou panu Champagneuxovi, který byl Rolandovým přítelem. Vzal si ji k sobě a zanedlouho ji provdal za svého syna.¹⁸ Když jsem ji po třech letech znovu uviděl, byla zohyžděná neštovicemi a dvěma porody, a jestliže na mne tehdy učinila bolestný dojem, pramenil celý jen ze vzpomínek. Od té doby mi přestala psát a o ní vím jen z doslechu. Její jmění, beztak velmi skrovné, se špatným hospodařením zmenšilo a nejjistější částí jejich

17. André Michaux (1746–1802), francouzský botanik, který v letech 1785–1796 sbíral rostliny v Severní Americe a v Charlestonu založil botanickou zahradu. Bosc pobýval v Americe v letech 1796–1798.

18. Perroud: Pierre-Léon Champagneux. Sňatek se konal 13. prosince 1796. – Luc-Antoine Champagneux, lyonský novinář a Rolandův spolupracovník, byl za jeho ministerstva vedoucím odboru na ministerstvu vnitra.

příjmů je místo s 3000 franky, které má její manžel u nepřímých daní (Droits réunis).

(Dnes jsme opět přáteli a často se vídáme.)¹⁹

XIV. Vzpomínky Sophie Grandchamp²⁰

[Rukopis těchto Vzpomínek je uložen mezi Rolandovými papíry; Perroud je uveřejnil v časopise La Révolution française v červenci a srpnu 1899.]

Několik osob si přálo poznat podrobně příběh mého důvěrného přátelství s paní Rolandovou, a tak jsem z jednoho díla, kde je vyličen obsírněji, vybrala to, co jsem podle svého soudu mohla sdělit, aniž bych porušila zákony, jež mi ukládá přátelství.

Jeden učenec z mých přátel mi už dlouho vyprávěl o panu a paní Rolandových, s nimiž ho pojilo dvanáctileté přátelství.²¹ Jeho shovívavost ke mně ho vedla k přesvědčení, že si zasloužím sdílet pouta, která je spojovala srdcem, duchem i názory. Chvála, kterou pěl na manželovu učenost a na nadání a půvab jeho ženy, ve mně budila opravdovou lítost, že nemám naději je poznat. Byli usazení v Lyonsku a nic je zřejmě nemělo přivést do Paříže.

Počátkem února 1791 ke mně přichází celý rozradostněný a oznamuje mi, že Roland, jmenovaný zástupcem obchodní komory,²² ho prosí, aby mu našel byt, a že právě jeden vybral, v hotelu Britannique v rue Guénégaud, nedaleko mého bydliště. – Kdo by uvěřil, že mi tato zpráva, která mne měla těšit jistotou, že se můj přítel postará o naše seznámení, způsobila jakousi tíseň, kterou dodnes nedovedu vysvětlit? Bála se má ješitnost příliš velké

19. Perroud: Tyto dva řádky dodatku byly připsány až za Restaurace, neboť Bosc a jeho bývalá schovanka se znovu shledali a usmířili teprve roku 1822.

20. O Sophii Grandchamp je známo málo: byla přítelkyní paní Rolandové v letech 1791–1793, navštěvovala ji ve vězení a podle vlastního svědectví ji viděla jet na popraviště. Perroud v poznámkách upozorňuje na drobná vodítka k jejímu životopisu – zmínku o Tours, Rolandova slova, že „od dětství zná ducha dvora“, a její známost s nakladatelem Panckouckem.

21. Perroud: Je to Bosc. Jeho známost s Rolandovými se skutečně datuje od roku 1780 a paní Grandchamp začíná své vzpomínky rokem 1791; o něco dál ho označí iniciálou B... a nakonec ho jmenuje celým jménem.

22. Perroud: Drobná nepřesnost; Roland byl mimořádným zástupcem města Lyonu, vyslaným jednat s Ústavodárným shromážděním o lyonských dluzích. Dopis, v němž paní Rolandová prosí Bosca, aby jim našel byt, je z 10. února 1791.

méněcennosti? Znepokojovalo se mé přátelství srovnáním, které mělo nastat? Nevím; ale když jsem viděla, že B..., který od nich téměř nevycházel, mi o nich ode dne jejich příjezdu mluví jen zřídkka a na naše seznámení už nemyslí, ulevilo se mi, i když mne to překvapilo. Kolem poloviny srpna ke mně náhle vtrhne a živě se mne ptá, jestli chci jít k jakobínům, kam doprovází své přátele. Dotčena jeho chováním, chtěla jsem odmítnout; zvítězila zvědavost; nemohla jsem ji odložit na později, protože Roland měl co nevidět odjet. Uvede mne dovnitř a obrátí se k paní Rolandové: „Tady vám,“ povídá, „představuji Athénanku, Spartanko.“ Takový úvod ve velké společnosti mne vyvedl z míry natolik, že jsem vlasti, kterou mi přisoudil, nedělala valnou čest. Jen stěží bych popsala dojem, jaký jsem pocítila. Dosud vidím tu slavnou ženu, jak sedí u stolku v jezdeckém šatu, černé vlasy nakrátko ostříhané jako žokej, s živou pletí a s očima pronikavými a zároveň něžnými. Přijala mne vlídně; ale protože jsme museli jít dál, nemohly jsme spolu promluvit. Seděla jsem vedle ní a zasedání jsem věnovala málo pozornosti; myslela jsem jen na to, abych se na ni dívala a naslouchala jí. Vyjadřovala se s čistotou, s vybraností výrazů a s energií, jež ještě víc vynikaly stříbrným zvukem jejího hlasu. Rozešla jsem se s ní v jedenáct hodin, zasněná a neklidná; její odjezd mi působil opravdový žal; litovala jsem, že jsem ji poznala, protože jsem si přála vídat ji stále. Dvakrát jsem ji šla navštívit a nezastihla ji; potřebí mám víc štěstí. Běžím k ní, říkám jí něžná slova, která mi vnuká srdce; vidím, že je v rozpacích, strojená; už to není táž žena. Uražena takovým přijetím, hledám rozptýlení; společnost mi k tomu poskytne dost příležitostí; pak si prohlížím manžela, kterého jsem předtím sotva zahlédla. Byl to muž nadprůměrné postavy, hubený, s jemnou, duchaplnou tvář, v níž se zračila strohost, jízlivost a pohrdání. Přiznávám, že jsem nebyla naladěna posuzovat ho příznivě; odešla jsem proto tak nespokojená, že jsem si umínila už tam nechodit. Myslela jsem, že už odjeli, když tu jednoho rána vidím vstoupit paní Rolandovou samotnou. Vrhne se mi kolem krku, obejmě mne: „Jistě jste mne odsoudila,“ říká s okouzující živostí, „vím, že všechno svědčí proti mně; nemohla jsem se vysvětlit. Tohle je první chvíle, kterou mám pro sebe; přicházím se ospravedlnit, dát se vám poznat; naše duše si rozumějí, musíme se mít rády.“ Hodiny, které se mnou strávila, byly rozkošné. „Proč nás B... neseznámil už za těch pět měsíců, co jsem tady?“ říkala. „Důvěra by byla navázána;

mohly bychom si čile dopisovat a zmírnit tak odloučení; ale já za tři dny odjíždím... Nuže, vy mlčíte? – Lítost, kterou člověk skrývá, madam, není o nic menší. – Mám-li to štěstí, že ji ve vás budím, je snadný způsob, jak mne o tom přesvědčit: já zůstat nemohu, pojed'te tedy se mnou. Cesta je příjemná, kraj zajímavý, můj venkovský statek malebný; důvěrnost přijde sama. Kdo ví, co přinesou okolnosti? Stačí jen získat čas.“ Ten plán mne ohromil. Viděla jsem ji potřetí, poprvé jsme spolu mluvily volně, a místo abych tu nabídku odmítla, spokojila jsem se s tím, že jsem uváděla překážky. „Nechte mne je odstranit, to беру na sebe. – A váš manžel? – To je to nejtěžší. Nevadí, pošlu vám ho zítra dobře naladěného, zbytek už obstaráte sama; za námi může přijet až za tři týdny; budu mít čas vám vyložit jeho povahu.“ Pokládala jsem ten návrh za plod oněch prchavých vzletů horoucí obrazotvornosti, které rychle vyprchají. Byla jsem tedy velmi překvapena, když přišel Roland, vlídný, velmi úslušný, a projevil přání pěstovat naši známost a lépe poznat ženu, o níž mu jeho přítel mluvil v tak příznivém světle. Naléhá, prosí, až mne konečně přiměje, abych slíbila, že je doprovodím. Jeho zásady přísné ctnosti, jejichž pečeť nesl celý jeho zjev, ve mně budily touhu získat jeho uznání; začala jsem věřit, že ta cesta nemusí být jen chiméra; přála jsem si ji; jiná pouta mne však držela, a doufala jsem, že v předvečer odjezdu se v dostavníku nenajde místo. A opravdu, paní Rolandová ke mně přibíhá a zarmouceně mi oznamuje, že vůz je obsazen; zapřísahá mne, abych počkala na jejího manžela; odmítám, s úlevou, že se mohu vyvázat ze svého neuváženého slibu. Chodila rychlými kroky po mém pokoji a zdála se velmi rozrušená. Najednou se zastaví a zvolá: „Jak to, že mne nenapadlo tohle východisko? Moje komorná má místo na zadním sedadle; pár dní se bez ní obejdu. Odjedeme dnes večer. V osm přijdeš na večeři, přítelkyně moje; v deset tě odvezu. Sbohem, nemám chvíli nazbyt.“ Vyklouzne ze dveří a nechá mne omámenou svou horlivostí i rozpaky, v nichž jsem se ocitla.

Obě rozvážné, opatrné, obě ve věku, který naši lehkomyšlnost nemohl ospravedlnit, nikdy jsme nepochopily, jak jsme se tehdy mohly tak zachovat. Cestou k ní jsem byla velmi smutná; ale sotva jsem seděla ve voze, převaha, kterou už nade mnou nabývala, brzy oslabila všechny ostatní dojmy.

Na Clos de La Platière a v Lyonu (září–říjen 1791)

Cesta byla rozkošná; část noci strávila tím, že mi vyprávěla o svém vztahu k manželovi, o své domácnosti, o svých známostech, o svém způsobu života. Dojata upřímností, s níž mi tyto podrobnosti světovala, přemýšlela jsem už, jak ji učinit šťastnější; mé štěstí začínalo záviset na jejím. Vystoupily jsme ve Villefranche u staršího bratra, v jehož domě bydleli.²³ Byl to úctyhodný duchovní, poněkud zatížený předsudky svého stavu a práva prvorozenství, jinak však muž vybraných způsobů a velmi příjemný společník. Přijetí, jehož se mi u něho dostalo, mne přimělo prolévat upřímné slzy nad jeho tragickým koncem; byl gilotinován jako bratr nešťastného Rolanda.²⁴

Po několika dnech jsme se odebraly na Clos de La Platière, dvě míle od města.²⁵ Na tom venkovském místě, v té hluboké samotě, jsem poznala cenu obcování s nejpůvabnější z žen. Den se mi rodil i končil, aniž bych měla přání, jež by jí byla cizí; sdílela jsem její zaměstnání, její venkovské starosti, její návštěvy v chatrčích chudých. Čas utíkal tak rychle, až nás to děsilo. Večer jsme chodívaly po stráních a pozorovaly hory Bresse, korunované Mont Blankem.²⁶ Ten velkolepý, majestátní obraz rozšiřoval naše bytí, povznášel naše myšlenky k Tvůrci přírody; zahloubány jsme často setrvaly v posvátném tichu, abychom se pak oddaly výlevům, které důvěra, přátelství a souznění činily tak sladkými. V noci mi drahá podoba přicházela vyčítat mou hříšnou bezstarostnost a zneklidňovala můj spánek; bilo sedm hodin, má přítelkyně vcházela do mého pokoje a všechno mizelo jako sen.

Příjezd Rolanda tuto sladkou existenci narušil. Měl rád, když se lidé zabývali jím a jeho pracemi. Zeptal se, jestli je znám, projevil nelibost, že mi je jeho žena nedala, a pospíšil si mi je přinést, čímž mi uložil nebezpečnou

23. Perroud: Kanovník Dominique Roland čekal na švagrovou v přístavu Riottier na Sáoně, kde obě cestovatelky vystoupily z vodního dostavníku, na nějž přesedly v Chalonu (dopis paní Rolandové z 9. září 1791).

24. Perroud: V Lyonu 5. prosince 1793.

25. Perroud: Do Villefranche přijely obě přítelkyně 8. září, na Clos se odebraly 12. září. – Le Clos (Clos de La Platière) v obci Theizé, venkovské sídlo Rolandových v Beaujolais, leží na stráních západně od Villefranche-sur-Saône.

26. Perroud cituje Lanthenasův dopis Boscovi z 28. října 1784: z Clos je za jasného počasí vidět savojské hory, z nichž jedna při západu slunce oslnivě září, jako by byla pokryta sněhem; na místě jí říkají Mont du Chat, v Lyonu Mont Blanc. Perroud dodává, že jde skutečně o Mont Blanc.

povinnost vyslovit svůj názor. Tentokrát jsem se z toho vyvlékla docela šťastně a jistě znalosti přírodopisu, umění a řemesel mi dokonce vynesly vyznamenání, které se mi stalo velmi obtížným, protože mi skoro celé dopoledne vykládal o svých dílech a plánech. Řekl mi, že má v úmyslu usadit se natrvalo na svém statku, a prosil mne, abych rozptýlila nechuť, kterou k tomu má přítelkyně projevovala, protože jeho rozhodnutí je neotřesitelné.²⁷ Mým úmyslem to jistě nebylo, ale předstírala jsem, že s jeho názory souhlasím, abych ho přivedla k plánu, který jsem chystala.

Chtěla jsem té cesty využít k prohlídce lyonských starožitností; byl to ostatně způsob, jak být znovu s přítelkyní, protože pan Roland musel kvůli svým záležitostem zůstat na Clos. Co nedokázala zničit nevědomost, války a osmnáct století, zmizelo o šest měsíců později²⁸ pod zuřivostí revoluční armády; zdálo se, jako bych těmto vznešeným troskám přicházela vzdát poslední poctu...

Má přítelkyně bydlela na nábřeží Rhône u náměstí Bellecour. Ten krásný veletok, lemovaný z jedné strany stromořadím Brotteaux, za nímž se prostírají širé roviny Dauphiné, z druhé strany nábřežím Perrache a pahorky stoupajícími do amfiteátru, patří k vyhlídkám, které na mne nejvíc zapůsobily. Sedávaly jsme na návrších Fourvière a představovaly si, že vidíme řeckou kolonii, vyhnanou z Languedocu Fókajci, jak pluje proti proudu Rhône...²⁹

Roland naléhal, abychom se vrátily, a my jsme se snažily návrat oddálit. „Jak budu k politování!“ říkala mi přítelkyně. „Práce, které se věnuji, mne otravuje a vyčerpává. Napříště odloučená na venkově, nebudu mít žádné rozptýlení, jež by přerušilo smutnou jednotvárnost mého života a zmírnilo

27. Perroud: Roland přijel na Clos 25. září. Paní Rolandová by se skutečně byla ráda vrátila do Paříže; už 11. září psala Bancalovi: „Cítím, že jsem znovu upadla do vši nicotnosti venkova...“ Ale 27. září se v dopise Robespierrovi zdála smířená. Zde vidíme, že to byla ona, kdo nakonec Rolandu přiměl k rozhodnutí.

28. Perroud: Přepsání – čtete o dva roky. Obě přítelkyně odjely z Clos 29. září a v Lyonu pobýly od 30. září do 10. října 1791. – Lyon se v létě 1793 vzbouřil proti Konventu; po dobytí v říjnu 1793 nařídil Konvent město zničit a následovaly hromadné popravy a bourání.

29. Perroud: Vypouštím tu tři strany, na nichž se paní Grandchamp v souvislosti s římskými starožitnostmi Lyonu oddává literatuře; v původním rukopise ostatně chybějí a jsou jen v opisu, který je rovněž mezi Rolandovými papíry. – Fókajci, řečtí osadníci z maloasijské Fókaiie, založili kolem roku 600 př. n. l. Massalii, dnešní Marseille.

tajná trápení. Kdybych tě jen mohla přimět, abys strávila život u mne! Cítím, že pak bych mohla snášet oběti, které se ode mne žádají.“

Milovala jsem ji něžně; ale ten návrh mi dal pocítit, že mám pouta ještě dražší; rozplašil dokonce iluzi, která mne na La Platière provázela, a ukázal mi, jak se věci proměňují podle nálady, v níž na ně hledíme. Poprvé jsem si všimla, že půda je vyprahlá a kamenitá. Blížící se zima halila hory temným, pochmurným závojem, který mne rmoutil; procházky po těch kamenitých stezkách mne už netěšily; dům se mi zjevil takový, jaký byl: ošklivý a nepohodlný; a přece jsem nic z toho za svého prvního pobytu neviděla. Paní Rolandová se mne zeptala, proč odmítám a proč jsem tak rozrušená; řekla jsem jí to upřímně. „Tak se tedy rozejdeme, a rozejdeme se navždy,“ řekla a zaplakala.

„Ne, to tedy ne,“ odpověděla jsem, „já jsem šla za tebou; teď musíš přijet ty ke mně do Tours a Roland se musí usadit v Paříži. – Nikdy k tomu nesvolí. – Uvidíme; nech mne využít těch čtrnácti dní, které mi zbývají; naučí tě mne poznat.“ Rolandova naprostá důvěra mne zasvětila do jeho postavení a poskytla mi prostředky, jak dosáhnout svého cíle. Jeho zájmy totiž vyžadovaly, aby byl v Paříži. Tím, že jsem mu své postřehy předkládala v nejrůznějších podobách, které ho mohly přesvědčit, podařilo se mi ho zviklat a přimět ho aspoň k cestě; víc jsem zatím nechtěla; ale jeden na pohled velmi lichotivý projev jeho úcty a vážnosti mne málem připravil o plody všeho mého úsilí. Právě dokončil heslo *Kožešnictví* pro *Encyklopedii*.³⁰

Prosil mne, abych ten rukopis přečetla a své poznámky napsala na okraj, zatímco se na krátko zdrží v Lyonu. „Jsme ztraceny,“ řekla mi přítelkyně, „ten rukopis znám nazpaměť. Tvé poznámky, byť odůvodněné, byť zmírněné, Rolanda nenávratně podráždí. – Nuže, žádné dělat nebudu. – Mlčení by bylo stejně nebezpečné; můj muž by ho přičetl neschopnosti, a takové mínění by zmařilo naše plány.“ Vložila jsem tedy do svých poznámek všechnu možnou opatrnost a přečetla jsem je přítelkyni; schválila je, ale já

30. Perroud: Heslo *Pelleteries* (*Kožešnictví*) zabírá 267 stran a 66 stran dodatku ve III. svazku *Slovníku manufaktur*; Roland tu práci dokončil v říjnu 1790. – *Dictionnaire des manufactures, arts et métiers* byl Rolandův díl *Panckouckovy Encyclopédie méthodique*; paní Rolandová mu k němu pořizovala výpisky, a to je ona „práce“, která ji otravovala.

jsem se přesto tolik bála předat je Rolandovi, že jsem nechtěla čekat na jeho návrat a na dobu, kdy jsme se měly vrátit spolu; odjela jsem sama, velmi znepokojena, co se stane s citem, který mi byl tak drahý.

Zase v Paříži (prosinec 1791 – březen 1792)

Po důvěrnosti, jaká mezi námi panovala, mne překvapila strojenost a chlad, které jsem, jak se mi zdálo, pozorovala v dopisech paní Rolandové. Našla jsem v nich duchaplnost. Duchaplnost – vůči někomu, koho prý milujeme, nad jehož odjezdem jsme plakaly, s kým toužíme se shledat, kdo se chystá všechno podniknout pro naše štěstí! Dostavily se opožděné úvahy; litovala jsem, že ji lákám k sobě; hledala jsem nějakou přijatelnou překážku, když mi oznámila svůj odjezd z Lyonu.³¹ Melancholický tón jejího dopisu mne dojal a přiměl mne k myšlence, že ji posuzuji špatně; psala mi, že její muž se velmi urazil tím, co nazýval mými kritikami (hesla *Kožešnictví*, které právě dokončil pro *Encyklopedii*); že má přítomnost jistě rozptýlí tento lehký mráček; že nicméně počítá s tím, že jim v témže hotelu zamluvím malý byt, najdu penzionát pro její dceru a dám jim připravit večeři.

Po celou dobu jejich cesty jsem byla ustavičně rozrušená; hned jsem počítala den a hodinu, kdy ji přivinu k srdci, hned jsem si přála, aby je zadržela nějaká nepředvídaná událost a navždy nás rozdělila; ohlašovala mi snad předtucha, že si přivodím nová trápení a že je vystavím vražednému ostří, jemuž by ve svém ústraní snad byli unikli?

Z kanceláře dostavníků dostávám lístek, v němž mne prosí, abych při jejich příjezdu nechodila, protože její muž a dcera potřebují klid. Tato rána mne zdrtila. Už několik dní jsem se nezabývala ničím jiným než jimi, a ne mne si přejí obejmout jako první! Jsem navíc, odstrkují mne! Hrdost mi radila počkat, až přijdou oni ke mně; cit zvítězil. Jdu za nimi.

Roland seděl v koutě u krbu a četl; oslovím ho s důvěrností, jaká mezi námi byla obvyklá; odpoví mi jako člověk, který si sotva vzpomíná na známost, v níž nemá chuť pokračovat, a vrátí se ke své knize. Zaraženě přistoupím k přítelkyni a obejmu ji, aniž se odvážím promluvit; oči měla zarudlé, hlas se jí chvěl; pevně mi stiskne ruku a zhluboka vzdychne.

31. Perroud: Rolandovi přijeli do Paříže 15. prosince 1791.

Zmítána mezi dojmem, jaký na mne činila, a rozhořčením, zůstala jsem několik okamžiků na rozpacích, co mám dělat; ale protože urážka trvala, odešla jsem a pod vlivem toho hnutí myslí jsem poslala komornou s tímto dopisem Rolandovi:

„Pane, když mne společný přítel přivedl do vašeho domu, domníval se, že si zasloužím sdílet cit, který vás spojoval. Stačilo několik návštěv, aby ve vás vzbudily přání poznat mne blíže. Naléháte, abych vás doprovodila; přijímám. Vzniká důvěra; následují opakované naléhavé prosby, abych strávila život u vás; dokonce mne prosíte, abych pokračovala v práci, na niž zdraví mé přítelkyně nestačí; odjíždím zahrnuta projevy úcty a přátelství. Jaké muselo být mé překvapení, když se mi při návštěvě u vás nedostalo ani prosté pozornosti, kterou předepisuje slušnost! Nikdy jsem nezapomněla na úctu, kterou jsem povinna vašemu věku, vašim ctnostem, vašemu nadání; ale nemohu zapomenout ani na to, co dlužím sama sobě, a musím si to připomenout, abych se omezila na ujištění, že se podruhé nevystavím přijetí, pro něž se nijak necítím stvořena, atd.“

Když Élisabeth odešla, ulevilo se mi. Uložila jsem jí, aby pozorně sledovala, co se bude dít; když vešla, přítelkyně vzala dopis v domnění, že je pro ni; hned po prvním slově poznala omyl a podala ho manželovi, tak rozrušená, že má komorná se v obavě ze scény rychle vzdálila. Přes umírněnost, kterou jsem do dopisu vložila, trápila jsem se, jaké následky ten krok může mít. Pomyšlení, že už přítelkyni neuvidím, mne uvrhlo do hlubokého žalu. Sama, bez světla, s hlavou opřenou o krb, jsem se oddávala tisícerým dohadům. Někdo zvoní, otvírám; zahlédnu muže zahaleného v plášti; prudce ho odhodí, zatímco já váhám, mám-li ho pustit dál. Byl to... sám Roland. Při pohledu na něho jsem strnula. Podal mi ruku a řekl hlasem plným nejživějšího citu: „Přicházím napravit své chyby; věřte, že nevycházejí ze srdce. Trochu jste mne pokořila; o to víc si vás vážím; mám rád, když člověk ví, kde je jeho místo; tato lekce nepřijde nazmar.“ Ocenila jsem jednání, které ho muselo stát nesmírně mnoho. Od rána jsem tolik [slovo vynecháno], cítila jsem tak velkou potřebu to vyslovit, a tento výlev byl pro něho tak lichotivý, že jsem se nesnažila se krotit.

Jakmile odešel, letěla jsem k přítelkyni. „Tys mne vyděsila,“ řekla mi, „ještě teď se mi zdá, že sním, když tě vidím. V tvém dopise, který mi byl ukázán, jsem četla rozsudek věčného odloučení. Představ si tedy můj údiv, když mi manžel po vážném rozmyšlení řekl: ‚Udělal dobře, jdu jí donést odpověď.‘“ Od té chvíle, zbavena vši zdrženlivosti, jsem si Rolanda upřímně oblíbila, a abych přítelkyni dopřála volnost a klid, které potřebovala, nabídla jsem jejímu muži, aby chodil pracovat ke mně, a že převezmu to, co dosud dělala ona. Šlo jen o rešerše a výpisky, které ji velice nudily; její talent se potřeboval uplatnit na méně suchých předmětech a otevřít si skvělejší dráhu.

Svolil. Rozhodlo o tom špatné zdraví jeho ženy, jediná pohodlná místnost a nutnost práci urychlit. Přicházel v osm; ve dvě jsme šli za mou přítelkyní; večer jsem zůstávala sama s ní, kromě dnů, kdy jsme chtě nechtě musely doprovázet Rolanda k jakobínům.³²

Šťastné časy, proč jsem nemohla prodloužit vaše trvání! Můj duch byl spokojen, mé srdce naplněno, blízká budoucnost jako by měla splnit všechna má přání; toto pomíjivé štěstí mi mělo, běda, učinit o to krutějšími strasti, které mne čekaly.

Ukončení Ústavodárného shromáždění a ustavení nového zákonodárného sboru způsobily velkou změnu v postavení většiny těch, kdo se tři měsíce předtím scházeli u Rolanda a jeho ženy. Pétion, jeden z nejpilnějších, byl starostou;³³ Roland ho navštívil, on mu návštěvu neoplatil; má přítelkyně usoudila, že přesto dluží návštěvu ženě, od níž ji dělila jen vzdálenost jejich bydlišť (sic). Jaké tedy bylo její překvapení, když ji paní Pétion po chladném přijetí doprovodila jen ke dveřím salonu a nechala ji projít samotnou pokoji, které mu předcházejí! Vrátila se hluboce zraněna; vědomí vlastní převahy jí dovolovalo hledět na tak neobyčejnou změnu chování

32. Perroud: Bosc, jeden z nejčinnějších členů klubu (už 31. srpna 1791 ho vidíme v korespondenčním výboru), dal Rolanda přijmout do Společnosti hned po jeho návratu do Paříže. 15. února 1792 je Roland s Boscem a Lanthenasem v korespondenčním výboru a koncem února a začátkem března jsou Roland i Bosc mezi tajemníky klubu. Rolandovi chodili k jakobínům pilně už za svého pobytu v Paříži od února do září 1791.

33. Jérôme Pétion de Villeneuve, poslanec Ústavodárného shromáždění, byl v listopadu 1791 zvolen pařížským starostou; později poslanec Konventu, po 2. červnu 1793 uprchl a v červnu 1794 spáchal spolu s Buzotem sebevraždu nedaleko Saint-Émilionu.

jen s rozhořčením. Co měla její zásluha a zásluha jejího manžela společného s titulem, s prostornějším bytem, s vnějším leskem bohatství?... Příslušelo republikánům takto soudit lidi?... Všichni, kdo byli v úřadě, však následovali tento příklad. Roland, příliš hrdý, než aby ho to nepopudilo, neustále mluvil o návratu na La Platière; má přítelkyně mne zapřísahala, abych ho od toho úmyslu, který by byl jejím neštěstím, odvrátila; hledala jsem tedy prostředky, jak toho dosáhnout, a nenašla jsem lepší než přimět Panckouckea,³⁴ aby k encyklopedickým pracím přidal nějaký další obor, který by Rolanda donutil usadit se v Paříži. S velkou ochotou vyšel mým záměrům vstříc, podařilo se mu Rolanda přesvědčit, a v obavě, aby nové úvahy nepřekazily naše opatření, pospíšila jsem si najmout jim byt v rue de la Harpe.³⁵

Jmenování ministrem (březen 1792)

Přestože se zdálo, že má přítelkyně s radostí sleduje přípravy k nastěhování, její zdraví den ze dne chřadlo: stravovala ji tajná trápení, pro něž si přála skoncovat se svou existencí; neměla nikoho kromě mne, komu by otevřela duši; jen mně svěřovala tu únavu životem, která mi rvala srdce. Marne jsem vyčerpávala prostředky, jež mi vnukalo nejnežnější přátelství; nebyly dost mocné, aby ji vytrhly ze stavu, který zhoršovalo několik příčin. Abych ji oživila, bylo třeba najít něco, co by odvrátilo proud jejích melancholických myšlenek, zaměstnalo její schopnosti a dalo přírodě spasitelný otřes; já jsem to vyvolat nemohla; nabídly to okolnosti. Lanthenas, přítel věrný a stálý, který jim zůstával oddán, byl zároveň úzce spjat s Pétionem, Brisotem, Buzotem, Louvetem a s vůdci Gironde i Hory, kteří se ještě nerozdělili. Jeho nezištnost a horlivost pro svobodu mu dávaly větší vliv, než

34. Charles-Joseph Panckoucke (1736–1798), pařížský nakladatel, vydavatel *Encyclopédie méthodique*, pro níž Roland psal *Slovník manufaktur*, a listu *Moniteur*.

35. Perroud: Roland měl řídit vydávání *Žurnálu užitečných umění* (*Journal des Arts utiles*); paní Rolandová psala 23. března 1792 Champagneuxovi, že Roland „měl v tisku *Žurnál umění*, jemuž se chtěl věnovat výhradně“, a při výsledku uvedla, že se Roland vrátil do Paříže, aby uplatnil nárok na přiměřenější penzi a pokračoval v literárních pracích, které započal. Byt v rue de la Harpe č. 51 ve druhém patře byl najat smlouvou z 10. března 1792.

by se dalo čekat od jeho osobních schopností.³⁶ Královo odmítnutí schválit dekret proti emigrantům a nepřisezným kněžím³⁷ popudilo jakobíny. „Chtějí navrhnout,“ řekl mi, „odvolání všech ministrů a nabídnout ministry podle svého výběru; to se nedá odmítnout. Proč se Roland izoloval? Byl by mezi kandidáty. Usilovně se za něho přimlouvám; každý uznává jeho vědomosti a poctivost, ale strohost jeho povahy budí obavy.“ Dovolila jsem si Lanthenasovi namítnout, že podle mne naši přátelé nejsou způsobilí vést ministerstvo v tak bouřlivých časech; že by je to vystavilo nevyhnutelnému nebezpečí bez užitku pro obecné blaho; že protože žili vždycky na venkově, v ústraní pracovny, zaujati pracemi úplně jiného druhu, neznají ani lidi, ani dvůr a padnou do všech nástrah, které jim kdo bude chtít nastražit. Po mnoha námitkách se zdálo, že uznal zřejmost mých důvodů; o svém úsilí už se mnou nemluvil a já jsem se dobře střežila hovořit o tom s Rolandem. Sotva uplynulo osm dní, když mne Roland, protože má přítelkyně musela přijmout jistou osobu, kterou její muž nechtěl vidět, požádal, zda by mohl strávit večer u mne. Hovoříme o událostech, které se chystají; snažíme se uhodnout, koho králi navrhnou: „Mne aspoň,“ povídá se smíchem, „má bezvýznamnost ušetří obav, a v tomto případě jí žehnám.“ – Odchází v devět; v jedenáct slyším zvonek, hlas sluhy mne poleká. Myslím, že je přítelkyni hůř; otvírám a roztrášenýma rukama rozpečetuji lístek, který mi posílá a jehož obsah zní: „Právě od nás odchází Dumouriez: přišel nám oznámit, že král jmenoval mého muže ministrem vnitra a že zítra převezme portefeuille z rukou Gohiera.³⁸ Roland si vyžádal čas do deseti hodin, aby dal odpověď; tu určíš ty. Přijď co nejdřív.“ Tato zpráva mne uvrhla do nejhlubšího smutku: znala jsem své přátele příliš dobře, než abych si dovolila

36. Perroud: Je vidět, že paní Grandchamp Lanthenase dobře znala; to odpovídá tomu, co paní Rolandová v říjnu 1793 psala Mentellovi o jeho „průměrnosti“: „Paní G. by vám to mohla říci...“ V Pamětech se paní Rolandová zmiňuje o příteli, který byl při prvních nabídkách ministerstva prostředníkem mezi výborem z náměstí Vendôme a Rolandem, ale nejmenuje ho a jinde říká, že ho nezná; jméno nám dává teprve paní Grandchamp. – François-Xavier Lanthenas (1754–1799), lékař, dlouholetý přítel Rolandových, později poslanec Konventu, se s nimi v roce 1793 rozešel.

37. Perroud: Dekret z 29. listopadu 1791. – Ludvík XVI. vetoval v listopadu a prosinci 1791 jak dekret proti emigrantům, tak dekret proti kněžím, kteří odmítli přísahu na občanskou ústavu duchovenstva.

38. Perroud: Sic; paní Grandchamp chtěla napsat *Cahier* (de Gerville). – Bon-Claude Cahier de Gerville byl ministrem vnitra od listopadu 1791 do března 1792; Charles-François Dumouriez, od 15. března 1792 ministr zahraničí, Rolandovo jmenování zprostředkoval. Perroud dodává, že toto líčení až na drobné odchylky doplňuje a upřesňuje vyprávění *Pamětí*.

radit jim, aby odmítli. Zdálo se mi, že paní Rolandová tajně živí ctižádost, která přispívala k malátnosti, jež ji den ze dne stravovala; povýšení lidí, kteří se jejímu muži nevyrovnali, bezvýznamnost, do níž byla sama odsunuta a kterou nemohla odpustit těm, jejichž pero i jednání v předchozím roce řídila, to vše ji muselo přimět, aby se ochotně chopila příležitosti vystoupit na jeviště, kde by mohla rozvinout všechny své talenty a znovu nabýt své vlády. Naděje, že přispěje k obecnému blahu, se s těmito osobními, a snad bezděčnými ohledy nepochybně spojovala. Roland, bojácnější, zvažoval výhody i nevýhody místa, které neznal a v němž by byl nějaký čas nucen ponechat si přednosty oddané dvoru, ochotné svést ho z cesty nebo vytknout mu sebemenší omyl.

Množství úvah, které ta okolnost přinášela, jim způsobilo noc stejně neklidnou jako mně; jakmile se rozednilo, letěla jsem k nim; byli ještě v posteli, vrhám se k nim v slzách a nedovedu než opakovat: „Ztrácím vás, ztrácím vás navždy; odpusťte, že mne ta myšlenka činí necitelnou k počtám, které vás čekají. – Ne, přítelkyně, ne,“ zvolal Roland a stiskl mi ruku, „jste nám příliš potřebná, i když pomineme přátelství; počítáme s vámi; jsem rozhodnut přijmout jen pod podmínkou, že slíbíte sdílet náš osud a neopustit nás; už jsem vám určil úkoly: znáte od dětství ducha dvora a těch, kdo ho řídí; vy je budete přijímat, vy nám budete otevírat oči, pokud jde o klamná zdání, jež bychom sami nemuseli prohlédnout; změť úředních záležitostí nám toto studium nedovolí: svěřuji vám je a prosím vás, abyste k tomu připojila výtahy ze všech novinových článků, které se mne budou týkat; každý den je po probuzení prozkoumám.“ – Tu prosbu jsem nečekala; nevěděla jsem, co odpovědět. Oba mi živě vyčítali mé váhání; bylo odůvodněné; ale laskavé naléhání muže, kterého jsem měla ráda, naléhání přítelkyně, zmatek mých myšlenek, blížící se hodina, rozpačky, do nichž je toto nečekané jmenování uvrhlo, to vše se spojilo, aby ze mne vyrvalo souhlas, který mne přišel draho.

(23. března)³⁹ Bydleli ještě v zařízeném hotelu, ve svém malém bytě,⁴⁰ bez svých věcí, bez peněz, a má přítelkyně se pro krajní slabost sotva držela na nohou. Zatímco jsem s nimi probírala, co všechno podniknu, přišla deputace trhovkyň,⁴¹ a oni mne poprosili, abych ji přijala; pokládaly mne za ministrovu ženu, ujistila jsem je, že ministr vyšel, a musela jsem se podrobit poklonám, objímání a hlučné radosti, s níž ty ženy dávaly najevo potěšení, že mají lidového ministra. Jako by se moji přátelé této scéně vyhýbali v předtuše, že tytéž výkřiky budou provázet jejich tragický konec. Jakmile jsem jmenování oznámila, otevřely se všechny měšce a kdo směl posloužit, pokládal to za dobrodiní. Byla jsem zavalena nabídkami a ujišťováním o oddanosti novému ministrovi; vychvalovaly se jeho vědomosti, [slovo vynecháno] jeho ženy; nikdo nechápal, že vír záležitostí mohl dát zapomenout na dva manžele, na nichž mohl spočívat osud Francie; přání lidu prý předešla moudrou volbu Jeho Veličenstva; prosili mne, abych je tlumočila, než je přijdou vyslovit osobně; i domácí, která měřila svou úctu podle výše nájemného a od Rolandova návratu jí projevovala velmi málo, div nepadla z výšky, když se dozvěděla o povýšení mého přítele. Přišla se mne celá rozřesená zeptat, zda chci mít k dispozici celý dům. Řekla jsem jí, ať připraví první patro pro návrat ministra, který odešel složit přísahu. Rozličné starosti, jež si okolnost vyžádala, mne zavedly dál, než jsem myslela; vrátila jsem se až v sedm večer, úplně vyčerpaná. Když jsem vstoupila do salonu, myslela jsem, že sním. Má přítelkyně, ráno umírající, znovu nabyla svěžesti a půvabu; obklopoval ji početný kruh, který ji zahrnoval chválou; Roland sdílel pocty a zdál se spokojen. Klesla jsem do křesla v koutě u krbu a pozorně si prohlížela nové postavy, které jsem před sebou měla; všichni ministři, státní hodnostáři a přední poslanci naplňovali místnost.

39. Perroud: Zdá se, že je třeba číst 24. března. Podle Pamětí přišli Brissot a Dumouriez oznámit Rolandovi definitivní souhlas krále v pátek 23. března v jedenáct hodin večer a nazítří šel nový ministr skládat přísahu; všechny příhody, o nichž vypráví paní Grandchamp, tedy nutně spadají na 24. březen. Z 24. března je ostatně i královský dopis, jímž oznámil svou volbu Shromáždění.

40. Perroud dovozuje, že Rolandovi bydleli od února do září 1791 v prvním patře hotelu *Britannique* v rue Guénégaud (patrně dnešní č. 12), od prosince 1791 do března 1792 v téže domě ve třetím patře a po Rolandově jmenování se na několik dní vrátili do prvního, než se mohli nastěhovat do ministerského paláce. V prvním patře se tedy konaly i proslulé politické schůzky roku 1791.

41. „Députation des Marchés“ – ženy z pařížských tržnic (*dames de la Halle*), které podle starého obyčeje chodily blahopřát novým hodnostářům a za revoluce patřily k hlučným stoupenkyním „vlasteneckých“ ministrů.

Dva lokajové stojící za dveřmi otvírali jedno nebo obě křídla podle hodnoty příchozího, který jim etiketu sám určoval. Ptala jsem se sama sebe, zda to všechno myslí vážně; ještě včera pokoj a kabinet v posledním patře, prostý sluha z venkova, naprostá opuštěnost; muž znepokojený o své živobytí, žena toužící svůj život ukončit; převrat jediného dne omlouval mé pochybnosti a mé překvapení. Naštěstí jsem se mohla oddat úvahám, které se na mne hrnuly, a pozorováním, jež mi ten obraz nabízel. Odešla jsem hluboce zarmoucená a rozhodnuta nedodržet neuvážený slib, který jsem dala, přestože byl veřejně oznámen.⁴²

Protože předchozí ministr v paláci nebydlel, bylo třeba úprav, a Roland se tam mohl usadit teprve čtrnáct dní po svém jmenování. Tehdy jsem je přestala navštěvovat u nich doma...

Naše důvěrnost byla tak známá a oni tak nadšeně mluvili o mé oddanosti a o své vděčnosti, že paní Rolandová ještě nějaký čas chodívala každý druhý den na čtvrt hodiny ke mně; jistá okolnost ji přiměla tyto návštěvy zanechat, ale jiné styky mne udržovaly v obraze o tom, co se dělo na ministerstvu. Roland... [několik slov vynecháno] různých odvětví správy, než ve svých úřadech provede změny, které zamýšlel, a povolá do nich ty, které si už vyhlédl. Protože odklad, s nímž král otálel se schválením dekretu proti emigrantům a nepřisežným kněžím, vypadal jako odmítnutí, bylo rozhodnuto poslat mu dopis, který tehdy vzbudil tolik hluku.⁴³ Paní Rolandová očekávala čestné a dočasné propuštění, neboť tento okázalý odchod proti vůli Shromáždění, které mělo ministry svého výběru podporovat, věstil brzký návrat s pevněji zajištěnou mocí. Zpráva o jejich nemilosti znovu probudila city, které jsem nedokázala uhasit. Okamžitě jsem jim napsala a hned nazítří, 15. června, jsem se odebrala do rue de la Harpe, do bytu, který jsem s takovým potěšením zařídila podle vkusu své přítelkyně. Roland mi otevřeně vyložil příčiny své demise, co si myslí o jednání dvora a jaké

42. Perroud: Řádky teček jsou v rukopise a dostatečně ukazují, že tyto Vzpomínky jsou, jak říká sama paní Grandchamp na začátku, jen výtahem z obsáhlejšího rukopisu.

43. Rolandův dopis Ludvíkovi XVI. z 10. června 1792, jež koncipovala paní Rolandová, vyzýval krále, aby schválil dekrety proti nepřisežným kněžím a o zřízení tábora federovaných gardistů u Paříže. Král 13. června Rolanda, Claviéra a Servana propustil; Roland pak dopis přečetl ve Shromáždění, které nařídilo jeho tisk a rozeslání do departementů. – Na předchozím místě podle Perrouda chybí v rukopise několik slov.

následky z něho předvídá... Bylo to naposledy, co jsem ho viděla: odešla jsem příliš raněná, než abych mu obětovala to, co bych musela vytrpět.

VIII. Vzpomínky Sophie Grandchamp – dokončení (1792–1793)

[Pokračování Vzpomínek Sophie Grandchamp, přítelkyně paní Rolandové, sepsaných podle Perrouda roku 1806, třináct let po událostech. Vypravěčka se vrací k době Rolandova prvního ministerstva a dovádí vyprávění až k cestě paní Rolandové na popraviště a ke smrti jejího muže.]

Lanthenas a ministerstvo

Lanthenas, jemuž vděčili za své postavení, odešel s nimi i tam.¹ Byl příliš omezený, než aby dohlédl důsledků svých demokratických zásad a prohlédl tajné úmysly těch, kdo se k nim okázale hlásili; vždy se přimyká k straně, která je hájíla nejrozhodněji. Prostota jeho mravů, jeho vzácná nezlišnost a moc starého přátelství strhávaly Rolanda. Roland, třebaže nebyl tak zaníceným stoupencem lidu, si přál republiku, a všichni tři se shodovali v lítosti, že královská moc nebyla zrušena už při první ústavě. Většina vlastenců, kteří k nim chodili, sdílela jejich názory a směle prohlašovala, že tento jediný čin by Francouze obrodil; to byl námět každodenních rozprav. Přihlížela jsem těm debatám se zájmem; přesto se mi zdálo, že skrze ten krásný zápal rozeznávám, jak málokdo by jej projevoval, kdyby jeho jedinou odměnou mělo být obecné blaho. Strohý oděv, přijatý jako livrej strany, mi u lidí opravdu zamilovaných do svobody připadal jako malicherná okázalost; ostatně směšně kontrastoval s lehkovážným tónem a s mravy, jež stavěli na odiv. Ptávala jsem se Rolanda, jaké dobro lze očekávat od lidí, kteří nectí ani nejposvátnější pouta společnosti; příklady jsem brala z

1. Perroud: tj. na ministerstvo, kde ho Roland učinil přednostou třetího oddělení. François-Xavier Lanthenas (1754–1799), lékař, byl od sedmdesátých let důvěrným přítelem Rolandových, žil s nimi (Perroud ho jinde nazývá „famulem“ Rolandových); později byl poslancem Konventu. Perroud upozorňuje, že vyprávění paní Grandchamp postupuje poněkud přerývaně – po zmínce o své návštěvě u Rolandových po jejich odchodu z ministerstva se k tomuto období vrací – a že názory, které zde (roku 1806) vyslovuje, jsou spíše royalistické než girondistické; roku 1793 tomu tak nebylo a její společnost byla skutečně společností Rolandových, jak dosvědčuje i dopis Lanthenase z jara 1790, kde se mezi hosty jednoho „kongresu“ vedle Creuzé-Latouche, Garrana de Coulon, Brissota a Bosca uvádí i „paní G.“

těch, jichž si vážil a které často přijímal: P., L., R., B., R., G., P., R., R., M. atd.²

Viděla jsem, jak duch frakce svádí z cesty i nejpoctivější duše: jen když se mu slouží, všechno ostatní se odpouští, shovívavost nezná mezí. „Pomohou svrhnout despotismus,“ odpovídali mi přátelé, „jejich soukromé jednání nijak neubírá pravdám, které šíří.“ A přece to bylo právě toto soukromé jednání, co šířilo zkaženost a zmařilo naše naděje. Nikdy nebyla touha po rozkoši, po hodech, po ženách a po hře vášnivější než v době, kdy nás chtěli zdokonalit. Z místa, kde se vážily osudy říše, se spěchalo do náruče rozkoše a prostopášnosti. Několik nabubřelých frází o svobodě a o svrchovanosti lidu stačilo, aby posvětilo, nebo aspoň omluvilo i to nejnepořádnější chování; právě ono přivodilo pohrdání svazky, jež zajišťují štěstí rodin, a ze zákona, který mohla moudrost učinit prospěšným, udělalo zákon, jehož zákonem posvěcená bezuzdnost udiví potomstvo.³ Ženy, polichocené, že jsou připuštěny do tohoto politického spolku, se domnívaly, že nesmějí nic odepřít těm, kdo se ucházeli o jejich podporu; jejich vlastenectví zakrývalo jejich poklesky, ba často je svedlo tak daleko, že se okázale oddávaly nevázanosti, z níž si nejedna dělala triumf. Ale vracím se ke svému předmětu.

Čtrnáct dní, které uplynuly mezi Rolandovým jmenováním a jeho nastoupením do úřadu,⁴ vyplnila jeho žena tím, že v ní uzrával plán, který později posloužil za záminku k jejich zkáze. Lanthenas, jenž v povýšení svého přítele viděl prostředek, jak chránit a rozšiřovat lidové spolky, jimž byl cele oddán,⁵ získal paní Rolandovou pro myšlenku zřídit úřad pro všeobecnou korespondenci s nimi, který by jim bezplatně zasílal spisy pokládané za vhodné k usměrňování jejich smýšlení a platil řečníky, kteří by je v něm upevňovali. Když byl plán hotov, bylo třeba prosadit ho ve Shromáždění a získat peníze, které vyžadoval. Má přítelkyně věřila, že toho dosáhne,

2. Perroud: Všechna jména skrytá za těmito iniciálami nedokážu určit, ale některá lze snadno rozpoznat: Pétion, Louvet, Rebecqui, Barbaroux, Gorsas, Manuel.

3. Mínen zřejmě zákon o rozvodu z 20. září 1792, který rozvod velmi usnadnil.

4. Roland byl jmenován ministrem vnitra 23. března 1792 v tzv. vlasteneckém (girondistickém) ministerstvu, které Ludvík XVI. jmenoval pod tlakem Brissotových přátel v Zákonodárném shromáždění; to je patrně ona „poslední revoluce“, o níž je řeč dále.

5. Perroud: Lidové spolky byly Lanthenasovou oblíbenou myšlenkou, kterou často rozvíjel ve svých spisech. Šlo o organizaci velmi odlišnou od Společnosti přátel ústavy, jež brzy splynuly s velkou jakobínskou sítí. Jen v Lyonu založil Lanthenas třicet jeden lidový spolek.

bude-li dvakrát týdně⁶ scházet u sebe členy, kteří právě provedli poslední revoluci. Promluvila o tom s manželem, ale ten projekt vášnivě odmítl, ačkoli mu byl předkládán jako opatření nezbytné k podpoře úsilí vlastenců i jeho vlastního. „Nechci jinou oporu,“ řekl jí, „než svou poctivost a svůj zápal. Jako soukromník jsem mohl sdělovat své názory těm, kdo vládnou; jako ministra by mě takové schůzky vystavily podezření z pletich; už sama síla jejich vlivu mi ukazuje, jak nebezpečný je to prostředek. Veřejné mínění si musí získat mé poctivé a přímé jednání.“ Jeho pevnost a krátká doba, kterou v ministerstvu zůstal, prozatím zabránily tomu, aby věc pokročila dál.

Protože se lidé tolik snažili krále ponížit a vylicít ho jako neschopného panovníka, udělal na Rolanda, když se poprvé zúčastnil zasedání Rady, dojem, jaký by bez předpojatosti, s níž tam přišel, snad nepocítil. Jeho žena ho netrpělivě očekávala: „Nuže, jak jste toho člověka shledal?“ – „Vzdělanějšího, než se myslí; a pod tím zdáním dobráckosti ho pokládám za prohnaného a schopného nás přelstít, nebudeme-li se mít na pozoru.“ Od té chvíle choval ministr ke králi takovou míru zájmu, jaká se dala smířit s jeho politickými názory, a mohla bych tvrdit, že to byl on, kdo nadiktoval dopis, jenž mu vynesl propuštění.⁷

Roztržka, která se tehdy začínala projevovat mezi Girondou a Horou, ještě utužila pouta, jež poutala mé přátele k prvním. Ačkoli den 20. června⁸ neměl úspěch, jaký od něho očekávali ti, kdo ho vyvolali, paní Rolandová ho přece jen považovala za událost, která uspíší návrat jejího muže do ministerstva, a 10. srpen⁹ dal jejím dohadům za pravdu. Tehdy se jí podařilo zří-

6. Perroud: V pondělí a v pátek (dopis Boscovi z 15. dubna 1792); v jiném dopise z téže doby píše o pondělí a čtvrtku. Odtud pocházejí ony obědy, na které tolik útočili jakobíni a jichž později litoval i Champagneux, ačkoli v domě býval jako doma.

7. Rolandův dopis králi z 10. června 1792, v němž ministr Ludvíka XVI. vyzýval, aby sankcionoval dekrety o nepřisežných kněžích a o tábore federátů u Paříže; 13. června byl Roland propuštěn. Perroud: Zde je paní Grandchamp v naprostém rozporu s paní Rolandovou, která v Pamětech uvádí, že dopis napsala ona sama.

8. 20. června 1792 vnikl ozbrojený lid z předměstí do Tuilerijského paláce a nutil krále, aby odvolal své veto a povolal zpět propuštěné vlastenecké ministry; král ustoupil jen natolik, že si nasadil rudou čapku a připil na zdraví národa.

9. Po povstání 10. srpna 1792 a pádu monarchie jmenovalo Zákonodárne shromáždění Rolanda znovu ministrem vnitra.

dit úřad, jež řídil Lanthenas.¹⁰ Pomíjím četné podrobnosti, které podle mého soudu, přes jejich důležitost, nepatří na toto místo, a přecházím ke smrti Ludvíka XVI. Ministr a jeho žena chtěli jen sesazení. Roland dokonce ohlásil, že ve svých kancelářích neponechá ty, kdo by se podepsali do listin vyložených na několika místech.

Lanthenas, zvolený do Konventu, hlasoval pro smrt, protože věřil, že na ní závisí spása státu;¹¹ vzápětí dostal příkaz opustit ministerský palác; tato okázalá roztržka zranila stejně politiku jako přátelství trvající patnáct let. Girondisté ho měli rádi a část Hory si ho vážila; roztržka jedny ochladila a druhým poskytla nové zbraně. Proti paní Rolandové byly veřejně vylepovány plakáty. Její nepřátelé využili tajných trápení, která ministra hlodala, aby ho zastrašili; poté co odvážně prohlásil, že navzdory nebezpečím, jež ho obklopují, zůstává na svém místě, všichni se s velkým údivem dozvěděli, že o dva dny později poslal svou demisi a vyúčtování.¹² Ačkoli jsem se s nimi, jak jsem už řekla, nestýkala, nemohl mi být lhostejný osud muže, jehož jsem si velmi vážila, a ženy, kterou jsem něžně milovala.

Zřízení mimořádného tribunálu a Výboru pro veřejné blaho,¹³ požadavek dvaadvaceti hlav vznesený Pachem a způsob, jakým skončil směšný soud s

10. Perroud: To není zcela přesné; podle Národního almanachu na rok 1793 byl „korespondencí týkající se utváření a šíření veřejného ducha“ zvláště pověřen A.-F. Le Tellier. Je však pravděpodobné, že Lanthenas měl nad touto službou vrchní dohled přinejmenším do listopadu 1792, kdy se s Rolandovými rozešel. Jde o tzv. Úřad pro veřejného ducha (Bureau d'esprit public), který jakobíni Rolandovi neustále vyčítali jako nástroj propagandy.

11. Perroud: Lanthenase nelze počítat mezi „královrahy“. Hlasoval pro smrt s odkladem – vězení až do míru, vyhnání, nebude-li naše území napadeno, a pak zrušení trestu smrti, s výjimkou Ludvíka, bude-li území napadeno. V posledním hlasování však hlasoval pro okamžitou popravu. I kdyby tento rozpor sám nestačil vysvětlit roztržku mezi Lanthenasem a Rolandovými (sahala do listopadu a měla obecnější příčiny), je zajímavé, jaké smýšlení o procesu s Ludvíkem XVI. paní Grandchamp Rolandovi připisuje; Perroud je ochoten jí věřit. Dodává, že Lanthenas ještě v březnu 1793, dva měsíce po Rolandově odchodu, bydlel v ministerstvu.

12. Roland podal demisi 22. ledna 1793, den po popravě Ludvíka XVI. Konvent jeho vyúčtování nikdy neprojednal a Roland odmítal opustit Paříž, dokud nebudou schválena – odtud „umíněnost“, o níž je řeč dále.

13. Mimořádný trestní tribunál, brzy nazývaný revoluční, byl zřízen 10. března 1793, Výbor pro veřejné blaho 6. dubna 1793.

Maratem,¹⁴ mi dostatečně dávaly tušit, kam povede jakási umíněnost, s níž oba odmítali opustit Paříž, dokud nebudou schválena vyúčtování, která nikdo nehodlal přezkoumat. Marně jsem prosila různé vlivné členy; odpovídali mi: „Ať Roland odjede, nic se mu nestane; ale bude-li trvat na tom, že nás přinutí podepsat, budeme mu muset zavřít ústa, jemu i jeho ženě“ – proti níž byli zaujati ještě víc. Tuto výstrahu jsem jim vyřídila, ale nebyla vyslyšena z důvodů zvláštních a osobních, o nichž jsem tehdy nevěděla.¹⁵

Nastal 31. květen; Roland uniká, Panckoucke¹⁶ vybízí mou přítelkyni, aby na podobný rozkaz nečekala; naléhá na ni, aby se uchýlila do Marly, odkud by ji snadno zachránil; odolala všem prosbám a s jakousi netrpělivostí čekala, až ji uvězní.

V Abbaye a v Sainte-Pélagie

Protože jsem ještě nevěděla o událostech té noci, zpráva o jejím zatčení mě zasáhla údivem a bolestí.¹⁷ Mým prvním hnutím bylo běžet k ní; její neštěstí smazávalo její viny, ale tytéž viny ve mně budily obavu, že můj krok spíše raní její sebelásku, než potěší její srdce. Spokojila jsem se tedy tím, že jsem jí napsala tento lístek:

„Byla bych již u vás, madam, kdybych se nedomnívala, že se musím omezit na to, abych vám tu touhu projevila. Vaše odpověď určí, jak se zachovám. Počítejte se vším, co bude v mé moci; nemohla jste zapomenout, čím jsem vám bývala.“

Má služebná mi přinesla tuto odpověď: „Kdybych si vás vážila méně, stálo by mě mnoho vidět vás v této chvíli. Věřím tedy, že vám dávám nepochyb-

14. Jean-Nicolas Pache, bývalý Rolandův chránělec a ministr války, od února 1793 pařížský starosta, přednesl 15. dubna 1793 v Konventu petici pařížských sekcí žádající vyloučení dvaadvaceti girondistických poslanců. Marata dal Konvent na návrh girondistů 13. dubna 1793 postavit před revoluční tribunál; 24. dubna byl osvobozen a triumfálně donesen zpět do Konventu.

15. Perroud: Narážka na Buzota je zřejmá. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), poslanec za departement Eure, byl velkou láskou paní Rolandové; po 2. červnu 1793 uprchl do Calvadosu a pak na jih a v červnu 1794 se v Saint-Émilionu spolu s Pétionem zastřelil.

16. Perroud: Nebo spíše jeho společník Agasse, spolumajitel listu *Moniteur*. Charles-Joseph Panckoucke (1736–1798) byl přední pařížský nakladatel, vydavatel Metodické encyklopedie, pro níž Roland zpracovával svazky o manufakturách.

17. Roland unikl zatčení večer 31. května 1793 a uprchl do Rouenu; paní Rolandová byla zatčena v noci na 1. června a odvezena do vězení Abbaye.

ný důkaz svých citů, když přijímám vaši nabídku a volím si vás za strážky-ni svěřeného, jež vyžaduje bezmeznou důvěru.“

Odebrala jsem se do Abbaye, kde byla držena v přísné izolaci.¹⁸ Mé pohnutí, když jsem se blížila k vězení, nelze vylíčit; má náklonnost nabývala opět vsí síly; při rachotu závor jsem málem omdlela. Vrhla jsem se jí do náruče, v slzách, se sklopenou hlavou, abych je před ní skryla; neodvažovala jsem se na ni pohlédnout. Posadila mě na židli vedle své; její hlas se mi nezdál nijak změněný; tu jsem se osmělila – a zůstala jsem jako omráčená, když jsem v jejích očích spatřila zářit jakousi radost. Jediným dojmem, který v ní má přítomnost vyvolala, byl hluboký ruměnec. Při tom pohledu mi oschly slzy, rty mi zůstaly němé, a zatímco jsem byla vydána boji, který se ve mně odehrával, měla ona dost času vyprávět mi, co se stalo, aniž jsem měla sílu ji přerušit. Právě začala psát své *Historické poznámky*.¹⁹ Byla varována, že byl vydán rozkaz zabavit a zničit vše, co by napsala, a projev důvěry, o němž mi psala, spočíval v tom, že mi to svěří do úschovy. Nezasťírala jsem si hrozící nebezpečí, do něhož jsem se vydávala a jemuž jsem vystavovala i to, co mi bylo nejdražší. Její přijetí nemohlo v mém srdci roznítit onen žár citu, který vzdoruje všem nebezpečím; přesto jsem se jí horlivě oddala a slíbila jsem, že za ní budu každý den chodit a trávit s ní část odpoledne, protože dopoledne chtěla raději pokračovat v práci. Protože jsem se obávala její neklidné činnosti, prosila jsem ji, aby psala jen těm, kdo mají z titulu svého úřadu právo přijímat stížnosti vězňů. Kdyby byla této rady uposlechla, nenašli by její nepřátelé, jakkoli zuřiví, příležitost ukojit svou pomstu.²⁰

18. Vězení Abbaye v bývalém opatství Saint-Germain-des-Prés. Perroud: To, že zákaz styku byl pro paní Grandchamp zrušen, vysvětluje její poměr s Grandprém, inspektorem věznic.

19. První část rukopisů, které paní Rolandová ve vězení napsala a které se staly jádrem jejích Pamětí; obsahují vzpomínky na obě Rolandova ministerstva, portréty současníků a vyprávění o jejím zatčení.

20. Perroud: Rozsudek z 8. listopadu 1793, který poslal paní Rolandovou na popraviště, se skutečně opíral téměř výhradně o její korespondenci s Lauze-Deperretem (Duperretem) a jeho prostřednictvím s uprchlými girondisty v Calvadosu; tato korespondence byla u Duperreta zabavena 14. července. Claude-Romain Lauze de Perret, poslanec za Bouches-du-Rhône, byl popraven s girondisty 31. října 1793.

Osud Dvaadvaceti,²¹ na němž, jak se zdálo, závisel osud Francie, ji zaměstnával celou; doufala, očekávala všeobecné povstání; kolébala se představami šťastných změn, jež mělo přinést, a rozvrhovala si, jak se bude chovat, jsouc jista, že nezákonnost jejího zatčení nedovolí, aby trvalo dlouho. I já sama jsem si tím lichotila, když mi 23. června, ve chvíli, kdy jsem od ní odcházela, žalářník důvěrně sdělil, že právě přivedli Brissota²² a že protože má jen jednu celu pro vězně v izolaci, požádal o převezení paní Rolandové. „Proboha,“ zvolala jsem, „ať se o té zprávě nedozví! Její naléhání, aby ho mohla vidět a mluvit s ním, by mě přivedlo do nejkrutějších rozpaků; pomyslete, že by za takovou neopatrnost odpovídal váš život.“ Mé obavy, které se mohou zdát stejně podivné jako můj volný styk se ženou přísně střeženou, souvisely s osobními okolnostmi, jež pomímám. Lavacquerie²³ mlčel. Je známo, jaké lsti užil výbor, aby paní Rolandové ještě pevněji ukul okovy. Nazítří v jedenáct hodin mi oznámila své propuštění; ve dvě mi dala vědět, že je v Pélagii.²⁴ Tato proradnost otřásla její odvahou: našla jsem ji v zoufalství, které ještě vzrostlo, když se dozvěděla, že Brissot strávil noc pod touž střechou, aniž s ním mohla promluvit.

Jen s námahou se mi podařilo ji uklidnit, ale brzy energie její povahy nabyla opět vší síly a už ji neopustila. Rozkazy, které se jí týkaly, byly nanejvýš přísné; i ty však byly obejity. Pod záminkou, že ji chci izolovat, jsem jí zařídila místnost v přízemí, na konci té, která sloužila za zasedací síň. Nezaštírala jsem jí, že její nové věznění může trvat až do míru, a ona mě požádala, abych jí opatřila prostředky, jak své zaměstnání zpestřit. Poctivý žalářník, který v domě dosud je, svolil navzdory výslovnému zákazu vpouštět jakýkoli hudební nástroj, abych jí dala klavír; přidala jsem knihy, a abychom rozptýlení rozmnožily, bylo ujednáno, že ji znovu přivedu ke kreslení a že s ní budu každý druhý den trávit odpoledne.

21. Dvaadvacet girondistických poslanců, jejichž vyloučení žádala Komuna a sekce; po povstání 31. května – 2. června 1793 byli (spolu s dalšími) dáni do domácího vězení nebo uprchli do departementů.

22. Jacques-Pierre Brissot, vůdčí muž Girondy, byl zatčen v Moulins, když se pokoušel uprchnout, a převezen do Paříže do Abbaye; popraven s ostatními girondisty 31. října 1793.

23. Lavacquerie, žalářník vězení Abbaye, o němž se paní Rolandová zmiňuje i ve svých Pamětech.

24. 24. června 1793 byla paní Rolandová propuštěna z Abbaye, ale sotva došla ke svému domu, byla znovu zatčena a odvezena do vězení Sainte-Pélagie.

Rychle se jí vrátilo zdraví i svěžest, a ačkoli jsem už nepozorovala ono opojení, které mě tak zarazilo, byla klidná a nikdy neprojevila lítost, že se svým nepřátelům nevyhnula, když to bylo v její moci; tehdy mi svěčila pohnutky svého jednání, které mě překvapily stejně, jako mě zarmoutily.²⁵

Paní Rolandová velmi spoléhala na povstání departementů a na shromáždění třiceti poslanců v Calvadosu;²⁶ to byla její jediná naděje, jediný předmět našich rozhovorů, jejích otázek, jejích přání. To stačilo, aby necítila tíhu svého neštěstí, ba aby její dny prozařovala jasná pohoda. Příchod hereček do Pélagie ještě omezil její volnost.²⁷ Přes den jim dali k dispozici sál, který předcházel pokoji mé přítelkyně, a protože se žalárník už neodvažoval brát ji nahoru k sobě, úplná ztráta toho mála pohybu, jaký měla dříve, jí podlomila zdraví. Její myšlenky se zachmuřily; nedokázala se rozptýlit ani kouzlem, jež jí skýtala hudba; hlučné veselí Tháliiných žaček, které myslely jen na zábavu a na to, jak svou obratností okouzlit i samotné původce svého uvěznění, četné návštěvy, jež přijímaly, hostiny, koncerty, úslužnost, kterou jim všichni prokazovali, to vše tvořilo krutý kontrast s přísností, jaká se uplatňovala vůči obětem, které každý den padaly pod čepelí katů. Musela jsem procházet středem té společnosti a přicházela jsem k přítelkyni neschopná pozvednout její naděje. Jaké to prostředí k rozhovoru o útrapách vlasti, o nebezpečí těch, kdo byli jejími posledními oporami, k slzám nad smrtí přátel, k chvění nad osudem, jaký čekal ostatní! Všeobecné reptání vězňů těmto pohoršlivým výjevům přece jen učinilo konec; sál byl vyklizen, ale den, kdy jsem jí k tomu šla blahopřát, byl málem nejosudnějším ze všech.

Abychom se odškodnily za omezení, jež jsme musely snášet, přišla jsem tam časně ráno. Kolem jedenácté přistoupila vyděšená žalárnice k oknu zakrytému záclonou, a pod záminkou, že trhá nějaké květiny, nám kradmo vhodila lístek, jímž nám oznamuje, že přijíždí komise Komuny, že se usadí

25. Perroud: Opět narážka na Buzota; srov. poznámku paní Rolandové v Pamětech.

26. Uprchlí girondističtí poslanci se v červnu 1793 soustředili v Caen a podněcovali tzv. federalistické povstání departementů proti Paříži; jejich malé vojsko se rozprchlo po šarvátce u Brécourtu (u Pacy-sur-Eure) 13. července 1793.

27. Perroud: Herečky Théâtre-Français, uvězněné v Sainte-Pélagie 3. září 1793 po incidentech při představeních hry *Paméla* (François de Neufchâteau), v níž úřady spatřovaly aristokratické smýšlení.

v sále, že je objednan oběd; objeví-li, že paní Rolandová obývá tuto místnost, odkud bylo možné všechno slyšet, bude nad námi i nad ní samou okamžitě vynesena rozsudek. Představte si naši situaci: nehybné, hleděly jsme na sebe s hrůzou, neschopny vyslovit jediné slovo; ochromení dosáhlo nejvyššího stupně... Hlas těch ničemů nás vrátil k sobě. „Když už tomu nebezpečí nemůžeme zabránit,“ řekla jsem jí, „využijme té příležitosti; stojí nás dost draho, než abychom ji nechaly uniknout.“ Tiše se postavíme za dveře a zadržujeme i dech. Ti stateční vlastenci si dají přivést zloděje z Garde-meuble,²⁸ slibují jim Dantonovým jménem, že nebudou opuštěni, jestliže se zavážou mlčet, a ujišťují je, že budou propuštěni, jakmile věc usne. Rozpálení vínem mluví nahlas o masakrech, které dali spáchat, i o těch, které připravují; každý vypočítává, co vydělal a co ještě doufá získat. Při zákusku sestavují seznam obětí ze Sainte-Pélagie a v jeho čele uvádějí paní Rolandovou s přívlastky, jež se pero zdráhá zapsat. Jeden z nich navrhně, aby ji předvedli; bezděčné hnutí nás vrhne jednu druhé do náruče. Pevně k sobě přivinuty čekáme na svůj ortel. Návrh byl zamítnut, všichni členové shledali takový krok pod svou důstojnost. Pak jsme už klidněji naslouchaly zlověstným plánům těch ubožáků, kteří nakládali se životy lidí tak zbabělých, že jim je ani nedokázali hájit. Svou krvežíznivou pitku protáhli do šesti hodin; umíraly jsme hladem a hrůzou. Hned po jejich odchodu nám přispěchala na pomoc ubohá Bochaud, ještě roztresenější než my.²⁹

Proces Dvaadvaceti a poslední rozhovory

Krajní rozrušení paní Rolandové, když se dozvěděla, že Dvaadvacet stojí před soudem,³⁰ přimělo žalářnici, aby ji o tom, co se děje, přestala zpravovat, a já jsem před ní tajila vše, o čem jsem předvídala, že by ji ještě víc

28. Z Národního skladiště nábytku (Garde-meuble) na dnešním náměstí Concorde byly ve dnech 11.–17. září 1792 ukradeny korunovační klenoty; pachatelé byli zčásti dopadeni a souzeni. Doboové pověsti krádež spojovaly s Dantonovým okolím.

29. Perroud: Paní Rolandová tuto scénu vypráví v Pamětech méně efektně; paní Grandchamp po třinácti letech dramatizuje. U paní Rolandové nenajdeme ani „zloděje z Garde-meuble“, ani Dantonovo jméno, které by si vězeňkyně ze Sainte-Pélagie se svou známou nevraživostí jistě nenechala ujít, kdyby je byla slyšela. Bochaud bylo skutečné jméno žalářnice, které paní Rolandová obvykle píše Bouchaud a Bosc Bouchot.

30. Proces s jednadvaceti girondistickými poslanci před revolučním tribunálem probíhal od 24. do 30. října 1793; rozsudek smrti byl vynesena 30. října kolem půlnoci.

rozrušilo. Obávaly jsme se, aby nesáhla na svůj život; vytušila důvod mé zdrženlivosti a řekla mi, že jediný způsob, jak udržet její odvalu, je nic jí netajit o osudu přátel, ať bude jakýkoli. Zнала jsem ji příliš dobře, než abych nemohla spoléhat na její slovo, a slíbila jsem jí to. Ačkoli vše nasvědčovalo tomu, že je čeká smrt, její srdce tomu odmítalo uvěřit. Čím víc se nebezpečí blížilo, tím víc doufala v chvíli odhodlání, jakou by velel i sám sobecký zájem. Přichází den rozsudku; zavazuje mě přísahou, že jí ho přijdu oznámit. Jak bolestné bylo splnit ten krutý závazek! Když byl rozsudek vynesena, ještě jsem si lichotila: cesta skýtala tisíc nečekaných možností; přátelé mohli připravit nějaké hnutí; oklamaný lid se mohl při pohledu na své obhájce náhle stát jejich osvoboditelem; stačila chvíle, popud – a jak na něj nečekat! Klamala jsem se tedy až do konce oběti; jen ten konec mě mohl přesvědčit o drzosti těch, kdo ji nařídili, o zbabělosti Konventu, který ji strpěl, o krutosti těch, kdo se na ni dívali a tleskali jí.³¹

Dovlekla jsem se k Pélagii; má tvář a celé mé vzezření mě zbavily nutnosti oznámit ten zločin. Má přítelkyně, když uslyšela můj hlas, vstala, aby mi šla vstříc; sotva na mě pohlédne, couvne a klesne na židli; smrtelná bledost jí pokryje tvář; mé slzy ji vracejí k životu; její vlastní se řinou a ulevují jí. „Pro svou vlast,“ řekla mi, „roním tyto slzy; mí přátelé zemřeli jako mučedníci svobody; jejich památka nežádá projevy slabosti. Teď je můj osud určen; už nejsem v nejistotě, brzy se k nim připojím a ukážu se hodnou je následovat.“ Pronesla ta slova s takovou vznešeností a odvahou, že mi vlila sílu splnit bolestné povinnosti, které mi k ní ještě zbývaly.

Strávily jsme večer rozhovorem o té památné události a o tom, co věstila. Když mě pokročilá hodina nutila odejít, zdálo se, že ji to poprvé hluboce dojalo: „Chvilky jsou drahé,“ řekla mi, „prosím vás, přijďte zítra časně ráno, hlavu budu mít klidnější a budu moci pomyslet na to, co se týká mne.“ [Žalářnice³² mě upozornila, že ji samotnou hlídají její dozorcí, že

31. Girondisté byli popraveni na náměstí Revoluce 31. října 1793 dopoledne; Valazé, který se po vynesení rozsudku v soudní síni probodl, byl na popraviště dovezen mrtvý.

32. Perroud: Celá pasáž v hranatých závorkách je v rukopise na menším listu, který se zdá být dodatkem; v textu stálo původně jen: „Paní G... v přestrojení je uvedena do prádelny Bochaud, která ji tam vpustí.“ Dodatek je psán touž rukou jako hlavní text, což vede Perrouda k otázce, zda rukopis není dobovým opisem původního rukopisu paní Grandchamp, v němž byla tato pasáž nejprve nahrazena řádkem shrnutí a po rozmyšlení opět doplněna; rozhodnout to nemůže, protože její rukopis nemá k dispozici.

má rozkaz vcházet k paní Rolandové jen v nejnaléhavějších věcech a že mě pro mou vlastní bezpečnost zapřísahá, abych se nevracela: znamenalo by to naši zkázu bez jakékoli naděje zachránit ženu, jejíž záhuba je zpečetěna. „Ach! Mám ji opustit,“ řekla jsem jí, „ve chvíli, kdy důvěra a přátelství mohou zmírnit její poslední okamžiky a vyslechnout její poslední přání? Buďte klidná, postarám se, abyste mě stěží poznala.“ Strávila jsem noc přípravou přestrojení, v němž bych nepoznala ani sama sebe. Ostatně prudkost dojmů, které jsem prožívala, mému úsilí přispívala až příliš. Dostavím se, jakmile se otevírají brány, a Bochaud mě tajně vpustí do prádelny.] Dala tam ještě před rozedněním přivést mou nešťastnou přítelkyni. Byla jsem tak zmatená, že ji mé oči hledaly a nenacházely; několik okamžiků jsem se vzpomínala, až jsem ji konečně rozeznala. Byla změněná, ale nezdála se sklíčená; její mlčení prozrazovalo soustředění, mé hrůzu. „Je konec,“ řekla mi, „musím podlehnout ranám tyranie. Uvažme, zda se nemohu, zda nemám vyhnout tomu, co mě děsí. Nebojím se smrti ani popravě, ale pohledu na ten hanebný tribunál a na ten lid, který považuje za triumf vraždu těch, kdo jej milovali a chtěli mu sloužit. Posuďte, zda péče o mou slávu a mou pověst vyžaduje toto bolestné úsilí; jestliže je nevyžaduje – a já myslím, že ne –, odvažuji se spoléhat na vaši horlivost, že mi opatříte prostředky, jak zde ukončit svůj život.“

Když jsem překonala krutý dojem, jaký ve mně myšlenka na takovou službu vyvolala, řekla jsem jí, že o tom bolestném projevu důvěry budu přemýšlet a že jí zítra přinesu výsledek svých úvah. Skutečně jsem měla odvalu zvážit její žádost ze všech stránek, jaké mohla mít, jak z hlediska její slávy, tak z hlediska toho, co jsem si mohla bez výčitek dovolit. Usoudila jsem, že nesmí nepřátelům zanechat žádnou záminku, aby pošpinili její památku a rozhlásili mezi lidmi, že unikla před zjevnými důkazy svých zločinných plánů. Přesvědčila jsem sama sebe, že bude-li před tribunálem rozvíjet onu výmluvnou energii, jež jí dávala nepřemožitelnou moc nad posluchači, může uspišit konec neštěstí své vlasti a rozmnožit všeobecné rozhořčení. Ostatně jsem si ještě lichotila nadějí, že ji soudci, zahanbeni lichostí důvodu její obžaloby, odsoudí jen k vězení na určitou dobu. Našla jsem ji v lepším stavu než předešlého dne; dobře se vyspala, pleť měla svěží a barvu živou; z její tváře vyzářovala vážnost duše zaujaté důležitou věcí. Poslouchala mě s nejsoustředěnější pozorností; zdůraznila jsem vše, co mohlo

můj názor ospravedlnit, a dodala jsem: „Kdyby bylo v mých silách uchránit tě po rozsudku před tím, co má následovat, učinila bych to; nepotřebuješ to, abys přešla k potomstvu bez poskvrny; ale dozor je takový, že ti nemohu slíbit tento poslední důkaz své bezvýhradné oddanosti.“ Klidně o mém názoru uvažovala a nakonec jej přijala. Pak se mě zeptala, či smrt zanechala nejhlubší stopy. Odpověděla jsem jí, že smrt Charlotte Corday.³³ Nato zůstala chvíli v hlubokém mlčení; pak, po vzdechu, který se snažila potlačit, mi podala ruku s dojetím plným důstojnosti: „Musím vaši duši dobře znát,“ řekla mi, „abych se odvážila prosby, kterou k vám vznesu.“ Upřu na ni oči, ona sklopí zrak a řekne mi změněným hlasem, který mi dosud zní v hloubi srdce: „Měla byste odvahu být přítomna mým posledním chvílím, abyste mohla hodnověrně dosvědčit, jaké byly?“ Chvění mé ruky, jež svírala její, jí dostatečně prozradilo, jak mě ta žádost dojala; přesto jsem měla sílu ji ujistit, že závisí-li na tom její klid, podrobím se všemu, co bude žádat. Nevím, co přes všechno mé úsilí vyjadřovala má tvář; ale ona prudce odtáhla ruku, zakryla si obličej a zvolala: „Ach, to je hrozné, má žádost mi naplňuje hrůzou!“ Pak, když se uklidnila: „Slib mi jen, že mě uvidíš projíždět; tvá přítomnost zmenší děs, který mám z té odporné cesty. Budu mít aspoň jistotu, že bytost mne hodná vzdá hold pevnosti, která mě v tak strašné zkoušce neopustí; budeš se mnou spokojena, nezarmoutím tě.“ – „Poslechnu; kde si přejete, abych stála?“ – „Na konci Pont-Neuf, u prvního schodu, opřená o zábradlí, oblečená tak, jak jsi dnes.“³⁴ Na její tvář se vrátil klid. Odevzdala mi všechny věci, bez nichž se mohla obejít, a ponechala si jen to, co uznala za nezbytné na tu krátkou dobu, jež jí zbývala k životu. Ani slza nezvlhčila naše víčka, ani nářek nevyšel z našich rtů. Hovořily jsme tři hodiny s vnějším zdáním krajní chladnokrevnosti, ale nikdy jsem si nedokázala vybavit jediné slovo z toho, co jsme si řekly. Když jsem vstala, abych odešla, zvedl se mi před očima hustý závoj; stěží jsem ji rozeznávala, její rysy jako by se rozkládaly, svaly napínaly; její oči, tak živé a zářivé, byly nehybné a zkalené. Držely jsme se v objetí, aniž jsme na sobě dávaly znát, že si to uvědomujeme. Nakonec paní Rolandová, sil-

33. Charlotte Corday z Caen zavraždila 13. července 1793 Marata v jeho bytě; 17. července byla popravena. Svým klidem před tribunálem i na popravišti udělala na současníky hluboký dojem.

34. Káry s odsouzenými jezdily z Conciergerie přes Seineu na pravý břeh a dále ulicí Saint-Honoré na náměstí Revoluce (dnes Place de la Concorde), kde stála gilotina; cesta vedla kolem pravobřežního konce Pont-Neuf, kde měla Sophie Grandchamp čekat.

nější než já, zavolala žalářnici: „Odved'te ji,“ řekla jí, „už s ní nepromluvíme; ušetřte ji kruté chvíle, která by ji mohla stát život.“

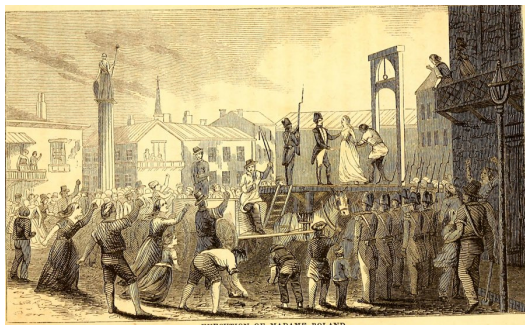
Odvezli mě domů, kde jsem upadla do křečí, pro něž se báli o můj život. Péče, již mě zahrnuli, a především přítomnost mého přítele³⁵ mě přivedly do méně bolestného stavu, nedokázaly však smazat obraz, který mi neustále vyvstával před očima, ani na okamžik oddálit z mé mysli osudný slib, který jsem dala. Chránila jsem se svěřit jej G.; nebyl by dovolil, abych jej splnila, a já jsem jej považovala za tak posvátný, že jsem se rozhodla dostát mu i za cenu vlastního života.

Jakmile byla má nešťastná přítelkyně převezena do soudní věznice,³⁶ požádala jsem žalářnici, aby mi každé ráno přesně vyřizovala, co dělá. Četla, pracovala, psala několik dopisů a zbytek času věnovala tomu, že povzbuzovala ženy, s nimiž sdílela celu, aby se povznesly nad osud, jenž je snad čeká. Když kolem ní zavládlo trochu klidu, zdála se pohroužena do hlubokého rozjímání, ale neprojevovala ani sklíčenost, ani utrpení. Její zdraví a svěžest pleti svědčily o klidu její duše.

35. Perroud: Grandpré, jež ostatně o čtyři řádky dál označuje iniciálou. Grandpré byl inspektorem věznic na ministerstvu vnitra.

36. Perroud: Do Conciergerie. Celé předchozí vyprávění podle něho nese pečeť pravdy, paní Grandchamp však poněkud zaměňuje dny. Girondisté byli odsouzeni 30. října kolem půlnoci a popraveni 31. října dopoledne; s osudnou zprávou tedy musela přijít do Sainte-Pélagie 31. října, rozhovor v prádelně by připadl na 1. listopadu a poslední rozhovor, v němž ji paní Rolandová prosila, aby ji přišla vidět na cestě k popravišti, na 2. listopadu. Paní Rolandová však byla ze Sainte-Pélagie převezena do Conciergerie už 31. října (10. brumairu). Paní Grandchamp tedy vtěsnila do tří dnů události jediného dne – buď tím, že za 30. říjen umístila část rozhovorů z předchozích dnů, nebo spíše tím, že umístila do Sainte-Pélagie poslední rozhovor, který se ve skutečnosti odehrál v Conciergerii. „Když člověk píše z paměti po třinácti letech, jednotlivé roviny se překrývají a splývají.“

Cesta na popraviště

*Poprava paní Rolandové, ilustrace z anglické knihy History of Madame Roland (1850).
Volné dílo.*

Ten obávaný, ten strašný den konečně nastal. Jsouc si jista, že jde před tribunál jen proto, aby vyslechla rozsudek, a že konec její dráhy je neodvolatelně určen, rozvázala malý uzlíček, který jsem ji viděla chystat při našem posledním setkání a který nazývala svou úmrtní toaletou. Pečlivě si upraví na černých vlasech šátek z jemného batistu, oblékne bílé šaty, vystoupí před tribunál a pevně vyslechne rozsudek, který ji odsuzuje k smrti. Měla ji sdílet s padělatelem assignátů jménem Lamarche.³⁷ Chtěla s ním poobědvat, pobízela ho k jídlu a několikrát se jí podařilo vyloudit mu úsměv. Když mu ostříhali vlasy, pozorně se na něj podívala a řekla mu: „Sluší ti to znamenitě, máš opravdu antickou hlavu.“ Když kat³⁸ dokončil tentýž obřad i u ní, chtěla odejít; zadržel ji, aby jí svázal ruce: „Promiňte,“ řekla, „nejsem na to zvyklá.“ Lamarche šel před ní, aby nastoupil do káry; navzdory viditelnému pohnutí, které tehdy pociťovala, mu řekla: „Nejsi galantní, Lamarchi; Francouz nesmí nikdy zapomenout, co je povinen ženám.“

Běda! Na svůj slib jsem nezapomněla: nesl v sobě cosi vznešeného, co mě povznoslo až k výši té kruté povinnosti, kterou mi uložila.

37. Simon-François Lamarche; paní Grandchamp ho označuje za padělatele assignátů, podle jiných zpráv šlo o bývalého ředitele výroby assignátů. Byl popraven týž den jako paní Rolandová.

38. Pařížským popravčím byl tehdy Charles-Henri Sanson. Před popravou odsouzeným ostříhali vlasy na zátylku a svázali ruce za zády („toaletu odsouzených“).

18. brumairu roku II, 8. prosince, v pátek (večer).³⁹

Dopoledne jsem strávila rozjímáním o velkých naučeních filozofie, jimiž jsem živila svou duši. Málo jsem si cenila života; čestná smrt se mi za okolností, v nichž jsme žili, zdála spíš hodna závisti než hrůzy. Povznesena na úroveň té, která ji měla podstoupit, vyšla jsem hodinu před jejím odjezdem z Conciergerie, abych byla na smluveném místě. Dav se hrnul tím směrem; spěšně jsem se jím prodrala a pospíšila si, abych se zachytila zábradlí co nejbliž u schodů. Stav vytržení, do něhož jsem se přivedla, mě náhle málem opustil a vydal nejnebezpečnější malátnosti. Zhlédla jsem mnoho lidí z naší čtvrti: co si řeknou? jakou myšlenku v nich má přítomnost vzbudit? Všichni znali úzké přátelství, které mezi paní Rolandovou a mnou panovalo; nebyly jim neznámy ani její křivdy, ani má horlivost od jejího uvěznění; čemu přičtou tuto dychtivost přijít se podívat na odporné divadlo ženy, kterou jsem tak něžně milovala, vlečené na káře mezi zločincem a tím, kdo měl ukončit její dny? Byla jsem to já, kdo přišel chladně poslouchat řev lidu žíznicího po krvi, která měla být prolita! Při té strašné myšlence mi tuhne krev; stud mi zalévá tvář, výčitky mi rozdírají srdce; nevím už, jak uniknout mukám, která mě děsí – když tu mi do uší udeří všeobecný výkřik: „Už jede! Už jede!“ a mimoděk obrátí můj pohled tam, kam ukazuje: zdálky zhlédnu osudný vůz; v tu chvíli se mi vrací odvaha i síly: celá oddaná svému poslání, účinku, jaký mám vyvolat, nevidím už v prostoru, který mé oči obsáhnou, nic než jediný předmět, který mě přitahuje. Pomalost jízdy mi ulevuje; jakmile jsem mohla rozeznat tvář své přítelkyně, už jsem z ní nespustila oči. Byla svěží, klidná, usměvavá; bylo vidět, že se svými řečmi snaží dodat trochu síly nešťastníkovi, jehož bledost a sklíčenost tvořily nápadný kontrast s jistým držením a zářivou barvou jeho společnosti. Když se blížila k mostu, její oči mě hledaly; četla jsem v nich uspokojení, že mě vidí na tomto posledním a nezapomenutelném dostaveníčku; když dojela naproti mně, pohyb očí provázený úsměvem mi naznačil, že je spokojená, že dosáhla, co si přála. Ještě několik okamžiků jsem se udržela; ale jakmile byla tak daleko, že jsem ji už nemohla vidět a ona mě,

39. Perroud: Paní Rolandová byla skutečně odvezena na popraviště 18. brumairu roku II (8. listopadu 1793), v pátek odpoledne. Paní Grandchamp (nebo její opisovač) napsala omylem prosinec místo listopadu.

vyčerpaná prudností vynaloženého úsilí, pozbyla jsem smyslů; nevím, co se mnou dělo ani jak jsem se ocitla doma.

Přišel Mentelle;⁴⁰ jeho slzy rozproudily mé a ulevily strašné tísní, kterou jsem cítila. Smutně jsme se od svého žalu odvraceli úvahami o osudu cti-hodného Rolanda, až se dozví tu drtivou zprávu, když vtom náhle vstoupil Bosc,⁴¹ který se musel skrývat a přicházel do Paříže jen v pátek večer, aby se dozvěděl, co se mezitím stalo. Při pohledu na něj jsme propukli v štkání, které mu příčinu prozradilo až příliš. Prudkost jeho vlastního žalu mu málem byla osudná. Nikdo netruchlil pro paní Rolandovou upřímněji než on. Staré přátelství, lichotivá přízeň, jakou mu projevovala, když byl mladý, velká shoda politických názorů a postavení, jež jí vděčil, dodávaly nové síly citům, které si zasloužila vzbuzovat; a on tehdy nevěděl, co by je mohlo oslabit.⁴²

Protože jsme už mohli jen truchlit nad její památkou, zabývali jsme se jejím nešťastným mužem. Byli jsme si jisti, že nepřežije ztrátu ženy, o níž bude věřit, že šla na smrt, aby jeho zachránila, a protože jsme nemohli zabránit, aby se to dozvěděl z novin, usoudili jsme, že bude lépe, když tu krutou událost zmírní ruka přítele, byť bez naděje, že se tím předejde jejím následkům. Bosc napsal dopis u mne. Roland dostal ten dopis v neděli; jeho rozhodnutí nenechalo místo ani nářkům, ani slzám. Strávil den pálením důležitých materiálů, které nashromáždil k dějinám svých dvou ministerstev, protože nechtěl vystavit novým nebezpečím šlechtě slečny Malortie,⁴³ které ho s nasazením vlastního života zachránily; nazítří je opouští pod záminkou, že hledá jiný úkryt, ujde tři míle po silnici k Paříži, zastaví

40. Edme Mentelle (1730–1815), geograf a pedagog, starý přítel Rolandových; Perroud mu věnoval zvláštní přílohu ve svém vydání Dopisů paní Rolandové.

41. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, nejvěrnější přítel Rolandových, kterého Roland jmenoval jedním ze správců pošt; po 2. červnu se skrýval v lesích u Montmorency (v Sainte-Radegonde), zachránil rukopisy Pamětí a roku 1795 je poprvé vydal. Perroud: Toto vyprávění, z něhož dýchá upřímnost, vyvrací romantickou historku, kterou odkudsi převzal Dauban, podle níž Bosc šel za popravčí károu.

42. Perroud: Opět narážka na Buzota.

43. Roland se po útěku z Paříže skrýval v Rouenu u slečen Malortie, starých přítelkyň rodiny.

se u vchodu do jednoho parku a probodne se kordem ukrytým v holi, který mu Bosc přinesl na ministerstvo, když mu vyhrožovali zavražděním.⁴⁴

⁴⁴. Roland se zabil 10. listopadu 1793 u Bourg-Beaudouin (nedaleko Radepontu) na silnici z Rouenu do Paříže; u jeho těla byl nalezen lístek, v němž prohlašoval, že nechce déle zůstat na zemi poskvrněné zločiny.

Tiráž

Paměti paní Rolandové. Díl III: Vězení a smrt (1793)

Úplný český překlad posledních textů paní Rolandové (*Mes dernières pensées, Observations, Notes sur mon procès, Projet de défense, Lettres de la prison*) a Perroudových příloh (úřední listiny, výslechy, zlomek Boscových pamětí, *Souvenirs* Sophie Grandchamp) s vysvětlivkami podle kritického vydání Clauda Perrouda (*Mémoires de Madame Roland. Nouvelle édition critique*, Paříž, Plon-Nourrit, 1905, sv. II). Předloha: digitalizovaný exemplář Gallica (BnF), [Source gallica.bnf.fr](http://Source.gallica.bnf.fr) / BnF.

Staré texty, 2026 – www.stare-texty.cz

Obálka: Příkaz veřejného žalobce Revolučního tribunálu Fouquier-Tinvilla popravnímu k výkonu rozsudku smrti nad občankou Rolandovou a nad Larmarchem, datovaný 18. brumairu roku II (8. listopadu 1793); poprava se má konat „ve čtyři a půl hodiny odpoledne na náměstí Revoluce“. Volné dílo. Obrázky v textu: J.-A. Goupil, *Poslední den paní Rolandové* (1880); kresba paní Rolandové z Conciergerie (1793); portrét L.-A. Bosca d'Antic (rytina, 19. stol.); poprava paní Rolandové, ilustrace z knihy *History of Madame Roland* (1850). Volná díla.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát a milovník historie. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.